

ARCHIWUM RINGELBLUMA

Rada Żydowska w Warszawie
(1939–1943)

12

צ"י"ט

ARCHIWUM
RINGELBLUMA

Seria wydawnicza:

ARCHIWUM RINGELBLUMA

Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy

Eleonora Bergman (koordynator), Tadeusz Epsztein

Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma

ARCHIWUM RINGELBLUMA

Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy

tom 12

Rada Żydowska w Warszawie
(1939–1943)

Opracowała
Marta Janczewska

Warszawa 2014

Przekłady
Piotr Kendziorek
Sara Arm

Projekt okładki i stron tytułowych
Mikołaj Filipiuk

Przygotowanie do druku
Anna Gogolewska

Redaktorzy prowadzący
Szymon Morawski
Beata Jankowiak-Konik

Redakcja i korekta
Jolanta Rudzińska

Indeksy
Marta Janczewska
Jolanta Rudzińska

Redakcja techniczna
Zofia Kosińska

Skład i łamanie
Dariusz Górski

Publikacja powstała przy wsparciu finansowym przyznanym w ramach
Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki,
Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej oraz Fundacji Taubego

FUNDACJA WSPÓŁPRACY
POLSKO-NIEMIECKIEJ
STIFTUNG
FÜR DEUTSCH-POLNISCHE
ZUSAMMENARBEIT

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

TAUBE
FOUNDATION
FOR JEWISH LIFE
AND CULTURE

Copyright © Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma 2014
© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014

ISBN 978-83-61850-44-1 (ARG)

ISBN 978-83-61850-89-2 (ŻIH)

ISBN 978-83-235-1285-1 (WUW)

ISBN 978-83-235-1440-4 PDF

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (0 48 22) 55-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

Wydanie 1

Spis treści

Wykaz skrótów	XIX
Wstęp	XXVII
Nota edytorska	XXXIX

Dokumenty

CZEŚĆ I

RADA ŻYDOWSKA DO 22 LIPCA 1942 R.

1a. Zarządzenia i obwieszczenia niemieckich władz okupacyjnych i instytucji miasta Warszawy

Dok. 1. Po 09.1939, b.m. [Władze niemieckie GG], Wykaz dokumentów potrzebnych do wyrobienia paszportu (fragment [?]).....	2
Dok. 2. Po 07.1940, b.m. Zbiór dokumentów (okólników) niemieckich władz okupacyjnych GG dotyczących przymusu pracy dla ludności żydowskiej (fragmenty).....	3
Dok. 3. 1941, GG (Warszawa). Blankiet „Karty rozpoznawczej »J« dla Żydów”	13
Dok. 4. 1940–1941, Warszawa. Zarząd Miejski m. Warszawy. Dyrekcja Tramwajów i Autobusów, Karty podstawowe (bilety miesięczne dla Żydów).....	14
Dok. 5. 1940, Warszawa. Zarząd Miejski w Warszawie, „Karta opałowa 1940/1941 r.”....	14
Dok. 6. 10.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Obwieszczenie z 23.10.1941 r. o nowych granicach getta	15
Dok. 7. 11.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Obwieszczenie o rozstrzelaniu 17.11.1941 r. 8 Żydów za bezprawne opuszczenie getta.....	15
Dok. 8. 25.12.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Zarządzenie o nakazie wydania futer i odzieży futrzanej pod groźbą rozstrzelania.....	17

VI Spis treści

Dok. 9.	12.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Zarządzenie z 25.12.1941 r. o nakazie wydania futer do 28.12.1941 r.	17
Dok. 10.	01.1942, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Obwieszczenie z 8.01.1942 r. o nakazie wydania nart i butów narciarskich.....	17
Dok. 11.	02.1942, Warszawa. „Mitteilungsblatt für den jüdischen Wohnbezirk in Warschau” [„Urzędowy biuletyn dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie”], nr 1 z 1.02.1942 r.	18
Dok. 12.	30.04.1942, Warszawa. Starosta miejski w Warszawie. Dyrektor Policji dr [Otto] Bethke, Obwieszczenie o obowiązku przestrzegania przepisów ruchu drogowego.....	36
Dok. 13.	9.07.1942, Warszawa. Urząd Miar przy komisarzu dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Obwieszczenie dotyczące obowiązkowej rejestracji narzędzi mierzniczych w getcie warszawskim.....	37

1b. Korespondencja z niemieckimi władzami okupacyjnymi i instytucjami m. Warszawy

Dok. 14.	Po 1.02.[1940?], Warszawa. Prezydent miasta Warszawy, Pismo z 1.02.[1940?] r. do [Zakładu Oczyszczania Miasta] i RŻ w Warszawie w sprawie dostarczania robotników do odśnieżania miasta.....	39
Dok. 15.	Po 06.1940, Warszawa. Firma Wilh[elm] Kuhmichel (Saarbrücken 3, Am Homburg 35) w Warszawie, Pismo z 6.06.1940 r. do RŻ w Warszawie dotyczące dostarczenia robotników do elektrowni.....	40
Dok. 16.	Po 6.08.1940, Warszawa. [Wydział Pracy w rządzie GG], Pismo dr. Frauendorfera dotyczące pracy i wynagradzania Żydów.....	41
Dok. 17.	Po 16.11.1940, Warszawa-getto. Urząd Pracy [Arbeitsamt] w Warszawie, Pismo z 16.11.1940 r. do RŻ w Warszawie w sprawie dostarczenia robotników do pracy w Puławach i Łącznej.....	42
Dok. 18.	Po 4.08.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja dotycząca domów znajdujących się w pobliżu więzienia „Pawiak” (31.07–4.08.1941 r.).....	44
Dok. 19.	Po 8.10.1941, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie?], Notatka dla władz niemieckich („Notiz für Herrn Direktor Stark”) dotycząca walki z wszawicą.....	46
Dok. 20.	Po 26.09.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Pismo z 26.09.1941 r. do RŻ w Warszawie. Nakaz opuszczenia do 5.10.1941 r. przez ludność żydowską domów położonych po południowej stronie ul. Siennej i na południe od ul. Siennej, przy ulicach: Twardej, Sosnowej i Wielkiej.....	48
Dok. 21.	Po 21.10.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Pismo z 21.10.1941 r. do przewodniczącego RŻ w Warszawie z nakazem opuszczenia do 26.10.1941 r. przez ludność żydowską domów wyłączonych z granic getta.....	49

Dok. 22. 21.10.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Pismo okólne do administratorów domów. Nakaz opuszczenia domu przez wszystkich lokatorów do 26.10.1941 r.	50
Dok. 23. 09–12.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja z komisarzem dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinzem Auerswaldem [30 pism]	51
Dok. 24. Po 8.01.1942, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Pismo z 30.12.1941 r. do RŻ w Warszawie dotyczące zaopatrzenia getta warszawskiego w chleb	80
Dok. 25. Po 26.02.1942, przed 15.03.1942, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Pismo z 02/03.1942 do przewodniczącego RŻ w Warszawie dotyczące kwestii personalnych	82
Dok. 26. 09.1941–03.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja z komisarzem dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinzem Auerswaldem [7 pism]....	83
Dok. 27. Po 11.03.1942, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Pismo do RŻ w Warszawie dotyczące obowiązku meldunkowego oficerów WP.....	89
Dok. 28. Po 10.04.1942, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Pismo z 8.04.1942 r. do przewodniczącego RŻ w Warszawie w sprawie działalności kulturalnej w getcie	91
Dok. 29. Po 05.1942, Warszawa-getto. N.N., Opracowanie pt. „Rok pod rządami komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie”. Omówienie sytuacji getta pod zarządem dr. Heinza Auerswalda (15.05.1941–15.05.1942).....	93
Dok. 30. Po 28.01.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń. Placówka Transferu, Pismo do RŻ w Warszawie dotyczące dostarczenia maszyn do szycia.....	108
Dok. 31. Po 01.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń, Dwa pisma z 20.01.1941 r. do RŻ w Warszawie dotyczące nakazu utworzenia w getcie warszawskim kilku dużych zakładów krawieckich, obuwniczych oraz wytwarzających pończochy i skarpety	109
Dok. 32. Po 16.02.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń. Placówka Transferu, Pismo do [RŻ w Warszawie] dotyczące utworzenia w getcie warsztatów krawieckich (szopów) (fragment)	111
Dok. 33. Po 28.02.1941, Warszawa-getto. [Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń]. Placówka Transferu, Pismo do RŻ w Warszawie w sprawie dostarczenia robotników do prac melioracyjnych.....	112
Dok. 34. Po 19.02.1941, Urząd Szefa Dystryktu Warszawa, Wydział Przesiedleń, Placówka Transferu, Pismo z 19.02.1941 r. do przewodniczącego RŻ w Warszawie. Zezwolenie na noszenie specjalnych opasek przez pracowników poczty żydowskiej	113
Dok. 35. Po 9.03.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Pismo z 9.03.1941 r. do Urzędu Szefa Dystryktu Warszawa, Wydział Przesiedleń, Placówka Transferu, zawierające informację o liczbie wykwalifikowanych rzemieślników na terenie getta (fragment)	114

VIII Spis treści

Dok. 36. Po 03.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa, Wydział Przesiedleń, Placówka Transferu, Pismo z 6.03.1941 r. do przewodniczącego RŻ dotyczące zakazu opuszczania getta przez bataliony pracy w związku z epidemią tyfusu	115
Dok. 37. Po 03.1941, Warszawa-getto. [Urząd Szefa Dystryktu Warszawa]. Wydział Przesiedleń. Placówka Transferu, Pismo z 6.[03.1941 r.] do przewodniczącego RŻ dotyczące nakazu przeprowadzania akcji odwszania (począwszy od 7.03.1941 r.) osób udających się do pracy poza granice getta	116
Dok. 38. Po 24.04.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa, Pismo z 24.04.1941 r. do RŻ w Warszawie w sprawie obowiązku pracy (za zwolnienie z obowiązku pracy należy pobierać do 500 zł)	117
Dok. 39. Po 23.07.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Placówka Transferu, Pismo z 23.07.1941 r. do RŻ. Brak zgody na przekazanie fortepianu Michałowi Michałowiczowi z Warszawy (dom uchodźców)	119
Dok. 40. Po 13.10.1941, Warszawa-getto. J. Lex sp. z o.o., Pismo do Transferstelle [Placówki Transferu] w sprawie możliwości korzystania z pracy Żydów na terenie GG.....	120
Dok. 41. 08–11.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja z Transferstelle [Placówką Transferu] [29 pism].....	121
Dok. 42. 1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń. Placówka Transferu, Pismo [do RŻ] dotyczące produkcji czapek w getcie	149
Dok. 43. Po 03.1941, Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń. Placówka Transferu, Pismo [do RŻ] dotyczące tworzenia szopów (zakładów) stolarskich (fragment).....	150
Dok. 44. b.d., Warszawa-getto. Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Przesiedleń. Placówka Transferu, Pismo do RŻ w Warszawie dotyczące firmy Wiśniewski & Serejski i Słuckin.....	151
Dok. 45. Po 26.02.1942, Warszawa-getto. Firma Menck, Krüger & Sohn Geflügelimport – Berlin (filia w Warszawie), Pismo do Transferstelle. Prośba o wydanie Maurycemu Klarowi pozwolenia na opuszczenie getta.....	152
Dok. 46. 15.09.1941–11.06.1942, Warszawa. Sąd Niemiecki w Warszawie, Pisma do Ety Gulbas. Postanowienia sądu w sprawie nienoszenia opaski.....	153
Dok. 47. Po 28.04.1942, Warszawa-getto. Materiały dotyczące Hindy (Chindy) Buki w związku z jej uwięzieniem w więzieniu na Gęsiej.....	156
Dok. 48. Po 04.1942, Warszawa-getto. Materiały dotyczące uwięzienia Hirsza Rozenbauma za opuszczenie getta bez zezwolenia	159
Dok. 49. Po 6.07.1942, Warszawa. Szef Sicherheitspolizei i SD na dystrykt warszawski, Obwieszczenie o ustanowieniu nagrody za pomoc w ujęciu sprawcy morderstwa rabunkowego Pauliny Krüger.....	161

2. Rada Żydowska

Przewodniczący Rady Żydowskiej

- Dok. 50. Po 26.03.1940, Warszawa. Przewodniczący RŻ w Warszawie, A[dam] Czerniaków, Memoriał pt. „Die neuen Aufgaben der Jüdischen Gemeinde in Warschau und die Lage der jüdischen Bevölkerung” [„Nowe zadania gminy żydowskiej w Warszawie i sytuacja ludności żydowskiej”] (26.03.1940 r.)..... 162
- Dok. 51. Po 4.01.1942, Warszawa-getto. Adam Cz[erniaków], Wspomnienie o radcy Beniaminie Zabłudowskim (4.01.1942 r.)..... 176
- Dok. 52. [01.1942], Warszawa-getto. Przewodniczący RŻ w Warszawie, Adam Czerniaków, Zawiadomienie o nabożeństwie żałobnym w intencji zmarłych członków RŻ..... 178
- Dok. 53. 28.06.1942, Warszawa-getto. Adam Czerniaków, Przemówienie z okazji urodzin Abrahama Gepnera 179

Korespondencja

- Dok. 54. 10.12.1940, Warszawa-getto. Mina Tyńska (ul. Miła 23 m. 42), Pismo do RŻ w Warszawie. Prośba o przyjęcie do pracy na poczcie 181
- Dok. 55. Po 26.06.1941 [?], Warszawa-getto. Pismo robotników szopu krawieckiego nr 12 przy ul. Prostej 14 (2 piętro) do przewodniczącego RŻ, Adama Czerniakowa. Skarga na trudne warunki pracy..... 182
- Dok. 56. 6.07.1941 [?], Warszawa-getto. Pismo robotników szopu krawieckiego nr 12 przy ul. Prostej 14 (2 piętro) do przewodniczącego RŻ, Adama Czerniakowa. Informacja o strajku robotników (1.07.1941 r.) na znak protestu za złe traktowanie i wyżywienie..... 184
- Dok. 57. [Po 6.01.1942], Warszawa-getto. Sz[rael] [Samuel] Winter, Pismo do przewodniczącego RŻ w Warszawie, Adama Czerniakowa, dotyczące aresztowania przez SP Salomona, prezesa nieustalonego Komitetu Domowego w getcie warszawskim..... 186
- Dok. 58. Po 23.03.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja. 1) Pismo przewodniczącego RŻ, Adama Czerniakowa, do Ubezpieczalni Społecznej, 2) Pismo Referatu Prawnego RŻ do Wydziału Personalnego RŻ dotyczące zgłaszania pracowników RŻ do ubezpieczenia społecznego, 3) Pismo komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinza Auerswalda, do RŻ zawierające odmowę odroczenia wpłaty grzywny..... 187
- Dok. 59. Po 29.03.1942, Warszawa-getto. Zarząd „Samopomocy” [...], Pismo do przewodniczącego RŻ w Warszawie, Adama Czerniakowa, dotyczące zaopatrzenia w getcie warszawskim w produkty żywnościowe (fragment)..... 190
- Dok. 60. 21.04.1942, Warszawa-getto. Michał Weichert [?], List do [Adama Czerniakowa]. Podziękowanie za pomoc udzieloną podczas choroby 191
- Dok. 61. Po 1.04.1942, Warszawa-getto. RŻ w Siedlcach, Pismo do [RŻ w Warszawie] dotyczące Zylbersztejna i N.N. (fragment)..... 192

X Spis treści

- Dok. 62. Po 27.04.1942, Warszawa-getto. Zarząd Miejski m. Warszawy, Z[akład] O[czyszczania] M[iasta], Pismo do RŻ w Warszawie. Informacja o wstrzymaniu od 1.06.1942 r. oczyszczania ulic na terenie getta..... 193
- Dok. 63. Po 31.05.1942, Warszawa-getto. N.N., Notatka uzupełniająca w sprawie oczyszczania ulic w dzielnicy żydowskiej..... 194

Obwieszczenia

- Dok. 64. Po 13.10.1940, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Komunikat nr 1 w sprawie dzielnicy żydowskiej w Warszawie 201
- Dok. 65. 15.01.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Pismo okólne do komitetów domowych w sprawie talonów zwalniających od obowiązku opłaty za karty żywnościowe 206
- Dok. 66. 15.04.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Zarządzenie o wprowadzeniu obowiązkowego wypoczynku sobotniego dla mieszkańców dzielnicy żydowskiej 207
- Dok. 67. 7.05.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Obwieszczenie o przygotowaniach do obrony przeciwlotniczej 209
- Dok. 68. Przed 5.06.1941, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie?], Zawiadomienie o terminie rejestracji firm, instytucji i pracowników. Ulotka zaadresowana do mieszkańców domu przy ul. Ogrodowej 43 (fragment)..... 210
- Dok. 69. Po 10.10.[1941], Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie?], Obwieszczenie: „Nowe granice Dzielnicy Żydowskiej. Wszyscy z nowo przyłączonych ulic muszą opuścić mieszkania do 10 października b.r.” Zarządzenie dotyczące ludności polskiej..... 211
- Dok. 70. Po 21.10.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Pismo okólne do administracji domów i komitetów domowych. Obwieszczenie dotyczące zmian granic getta z nakazem opuszczenia domów (zał. lista ulic z numerami domów) do 26.10.1941 r. Załączony wykaz domów wyłączonych 21.10.1941 r. 212
- Dok. 71. [12.1941], Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie?], Obwieszczenie podające nieruchomości wyłączone w getta warszawskiego 214
- Dok. 72. b.d., Warszawa-getto. RŻ w Warszawie [?], Obwieszczenie dotyczące kąpieliska (łaźni [?]). Informacja o zamknięciu łaźni..... 215

Wydziały i agendy Rady Żydowskiej

Biuro Inkasa dla Ubezpieczalni Społecznej

- Dok. 73. Po 03.1942, Warszawa-getto. N.N., „Notatka w sprawie Ubezpieczalni Społecznej w Warszawie”. Zestawienie finansowe dotyczące sum przekazywanych przez mieszkańców getta do Ubezpieczalni Społecznej..... 215

Komisja dla Spraw Przesiedleńców

- Dok. 74. 22.04.1941, Warszawa-getto. Komisja dla Spraw Przesiedleńców przy RŻ w Warszawie, Magazyn Rymarska 12, Obwieszczenie wzywające do odbioru zaginionych bagaży do 1.05.1941 r., w związku z likwidacją magazynu 219

Dok. 75. Po 31.08.1941, Warszawa-getto. פראטאָקאָל פֿון דער באַראַטונג פֿון דער פֿינאַנץ־קאָמיטע. "בי דער איבערזידלונגס־קאָמיטע אין דער קהלה" [„Protokół z posiedzenia Komisji Finansowej przy Komisji Przesiedleńczej RŻ”] (31.08.1941 r.). Opodatkowanie zamężnych mieszkańców getta na rzecz głodujących	220
---	-----

Komisja Opieki nad Uchodźcami

Dok. 76. [Po. 15.11.1941], Warszawa-getto. N.N., „Projekt protokołu w sprawie opieki nad uchodźcami”	222
--	-----

Komisja Specjalna

Dok. 77. 13.01.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Przewodniczący Komisji Specjalnej, A[braham] Gepner, Wezwanie dla Joska Kukielki na zebranie 14.01.1942 r. do gmachu Gminy	224
---	-----

Rada Gospodarcza

Dok. 78. Po 1941, Warszawa-getto. Rada Gospodarcza Dzielnicy Żydowskiej w Warszawie, Notatka w sprawie przepływu towarów i kapitałów między gettem a „stroną aryjską”	225
---	-----

Służba Porządkowa

Dok. 79. 1.06.1942, Warszawa-getto. Instrukcja służbowa dla Służby Porządkowej. Oficjalny regulamin SP.....	228
Dok. 80. 11.1940–01.1941, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie. Służba Porządkowa], Rozkazy dzienne Józefa Szeryńskiego, kierownika SP	245
Dok. 81. [1.01.1941 r.], Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie. Służba Porządkowa], Instrukcja dla dzielnicowych w zakresie sanitarnym.....	318
Dok. 82. Po 14.01.1941, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie. Służba Porządkowa], Oskar Sekler, kierownik V Rejonu SP, Rozkazy dzienne	320
Dok. 83. Po 29.01.1941, Warszawa-getto. Adam Albek, grupowy SP nr 1571, Meldunek służbowy z 29.01.1941 r. informujący o stosunkach panujących w kwarantannie przy ul. Leszno 109 i nadużyciach tolerowanych przez jej kierownika Halbera.....	324
Dok. 84. 20.12.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Służba Porządkowa, Przepustka nr 4950 uprawniająca do przeprowadzki na podstawie nakazu kwaterunkowego..	325
Dok. 85. 19.11.[...?], Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Inspektorat Służby Porządkowej, Wezwanie kandydata N.N. do SP do stawienia się 19.11.[...?] przed komisją lekarską przy ul. Twardej 6	326
Dok. 86. b.d., Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Służba Porządkowa. Referat OPL, Opaska pracownika.....	327

Wydział Cmentarny

Dok. 87. Po 16.12.1941, Warszawa-getto. Wydział Cmentarzy przy RŻ w Warszawie, Protokół w sprawie zmasakrowanych zwłok.....	328
---	-----

XII Spis treści

Dok. 88. 8.02.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Spraw Cmentarnych i Pogrzebowych, Zaświadczenie dla Wolfa Strzyga na wejście na cmentarz 329

Wydział Ewidencji Ludności Żydowskiej

Dok. 89. Po 01.1940, Warszawa. [RŻ w Warszawie?], „Lista za[a]resztowanych od 18–25 stycznia 1940 r. zarejestrowanych w Gminie” i „Lista za[a]resztowanych od 18–25 stycznia 1940 r. zarejestrowanych w Gminie, w międzyczasie zmarli” 330

Dok. 90. Po 06.1940, Warszawa. [Wydział Ewidencji Ludności Żydowskiej RŻ?], Wykaz osób chrzczonych 338

Dok. 91. 19.03.[...?], Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Ewidencji Ludności Żydowskiej. Dział adresowy, Karty informacyjne Luzera Rozentala i Szlomy Kornblita 340

Dok. 92. Po 01.1942 [?], Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie], Kwestionariusz rejestracyjny dla osób obcej przynależności państwowej 341

Wydział Kontroli

Dok. 93. Po 17.04.1941, Warszawa-getto. Raport Komisji Kontroli przy Gminie Żydowskiej: „Sprawozdanie w sprawie podziału stanowisk administratorów i rządców w nieruchomościach żydowskich dzielnicy żydowskiej” 343

Wydział Kwaterunkowy (Biuro Kwaterunkowe)

Dok. 94. 24–28.03.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Biuro Kwaterunkowe, Pismo z 24.03.1941 r. do Josefa Nusyna Hermana. Informacja o zajęciu przez Biuro jednej izby, zał. pokwitowanie 351

Dok. 95. Po 15.06.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Biuro Kwaterunkowe, Pismo z 15.06.1942 r. do mieszkańców domu przy ul. Muranowskiej 2. Informacja o wyłączeniu z getta niektórych ulic..... 353

Wydział Nieruchomości i Urzędzeń Użyteczności Publicznej

Dok. 96. 20.04.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Nieruchomości i Urzędzeń Użyteczności Publicznej, Okólnik nr 82, Informacja za okólnikiem nr 228 (z 10.04.1942 r.) Zarządu Komisarzyckiego Zabezpieczonych Nieruchomości o usuwaniu z mieszkań..... 354

Wydział Opieki Społecznej

Dok. 97. 1941/1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Opieki Społecznej, Preliminarze budżetowe akcji „Pomocy Zimowej 1941/1942” 356

Wydział Opłat na rzecz Szpitalnictwa i Służby Zdrowia

Dok. 98. 15.09.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Opłat na rzecz Szpitalnictwa i Służby Zdrowia. Dział Pracy Społecznej (ul. Ceglana 7), Pismo do Icka Mordki Łabędzia z prośbą o przybycie..... 362

Wydział Pracy (z Batalionem Pracy)

Dok. 99.	1941, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie], „Sprawozdanie ogólne Batalionu Pracy za rok 1940”	363
Dok. 100.	12.03.1940, Warszawa. Batalion Pracy przy RŻ w Warszawie, Wezwanie nr 14128A na dodatkowe dni pracy w marcu dla Jakuba Samsona.....	416
Dok. 101.	08.1940, Warszawa-getto. Batalion Pracy, Okólnik z 1.08.1940 r. „Do wszystkich Żydów podlegających pracy przymusowej”	417
Dok. 102.	1940, Warszawa-getto. Batalion Pracy. Obsługa Obozów Pracy, Formularz pisma do Referatu Rachunkowo-Kasowego	418
Dok. 103.	b.d., b.m. Komitet Obywatelski przy Batalionie Pracy, Schemat organizacyjny.	419
Dok. 104.	b.d. Warszawa-getto. N.N., List do przewodniczącego RŻ, Adama Czerniakowa, w sprawie nieprawidłowej działalności Wydziału Pracy.....	420

Wydział Prawny

Dok. 105.	Po 01.04.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja z Inspektoratem Finansowym Warszawa-Miasto I i II (z załącznikami) (1941–1942).....	422
Dok. 106.	Po 15.04.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, „Dodatkowa notatka w sprawie inkasa należności Urzędów Skarbowych przez Radę Żydowską”	428
Dok. 107.	Po 15.05.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Sprawozdanie z inkasa należności skarbowych za okres 14–30.04. i 1–15.05.1942 r.....	430

Wydział Składek i Danin

Dok. 108.	Po 26.06.1940, Warszawa. RŻ w Warszawie, Talon nr 16001 uprawniający do otrzymania karty żywnościowej bez opłaty	432
Dok. 109.	Po 26.06.1940, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Talon nr 98624 uprawniający do otrzymania karty żywnościowej bez opłaty w lipcu 1941 r. [?]	433
Dok. 110.	06.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Talon nr 18936 uprawniający do otrzymania karty żywnościowej bez opłaty w lipcu 1942 r.	434
Dok. 111.	1942, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie], Wykaz osób, którym przydzielono bezpłatne talony aprowizacyjne	434

Wydział Spraw Metrykalnych

Dok. 112.	09–10.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Spraw Metrykalnych, Pisma do przewodniczącego RŻ Adama Czerniakowa oraz do przewodniczącego Wydziału Spraw Religijnych M[eszulema] Kaminera dotyczące zwyczaju urządzania na cmentarzach ślubów biednych par dla uśmierzenia zarazy.....	437
-----------	--	-----

Wydział Spraw Religijnych

Dok. 113.	Po 9.06.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, „Notatka w sprawie przymusowego odpoczynku sobotniego”	439
-----------	--	-----

XIV Spis treści

- Dok. 114. Po 06.1942, Warszawa-getto. N.N., „Projekt organizacji Straży Sobotniej (Miszmeret Haszabat) i Sądu dla Spraw Soboty” 440

Wydział Statystyczny

- Dok. 115. 3.05–4.09.1940, Warszawa. [RŻ w Warszawie]. Wydział Statystyczny, Biuletyn wewnętrzny, załączone sprawozdania przewodniczącego Rady Żydowskiej..... 442
- Dok. 116. 30.04.1942 [?], Warszawa-getto. Wydział Statystyczny RŻ w Warszawie, „Sprawozdanie tymczasowe z opracowania wyników ankiety meldunk[owej] W[ydziału] E[widencji] L[udności] Ż[ydowskiej] [?] z 21.01.1942” 533

Wydział Szpitalnictwa

- Dok. 117. 05.1941, Warszawa-getto. [Dr Jakub Munwez], Memoriał skierowany do przewodniczącego Komisji Gospodarczej Szpitala Żydowskiego „Czyste” przy Wydziale Szpitalnictwa Gminy Żydowskiej w Warszawie w sprawie funkcjonowania tego szpitala 536

Wydział Więziennictwa

- Dok. 118. Po 15.12.1941, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie. Areszt Centralny], Karty („Personalia zmarłego”) 15 Żydów rozstrzelanych 15.12.1941 r. w więzieniu na ul. Gęsiej 24 za przebywanie poza gettem..... 550
- Dok. 119. 12.1941, Warszawa-getto. Więźniowie Centralnego Aresztu Żydowskiego, Podanie do kierownika Rosego o zgodę na przygotowanie wieczoru artystyczno-literackiego 24.12.[1941] r..... 556
- Dok. 120. 11.03.1942, Warszawa-getto. Komenda Straży Aresztu Centralnego, Telefogram I[zaaka] Rudniańskiego, podobwodowego, do przewodniczącego RŻ w Warszawie, Adama Czerniakowa, dotyczący 151 więźniów zwalnianych 11.03.1942 r. 557
- Dok. 121. Po 25.03.1942, Warszawa-getto. Areszt Centralny Dzielnicy Żydowskiej w Warszawie. N.N., Notatka dotycząca 16 więźniów przekazanych Niemcom 25.03.1942 r. 558
- Dok. 122. 2.07.1942, Warszawa-getto. Kierownik A[resztu] C[entralnego], Pismo do Kuchni Ludowej nr 43 (ul. Lubeckiego 5). Prośba o wydanie o 110 porcji zupy mniej z powodu zmniejszenia się liczby więźniów 559

Wydział Wytwórczości (Komisja Pracy i Wytwórczości)

- Dok. 123. Po 23.12.1940, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Protokół posiedzenia Komisji Pracy z 23.12.1940 r. o godz. 17 w gmachu Gminy 560
- Dok. 124. Po 24.12.1940, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Protokół posiedzenia podkomisji stolarskiej z 24.12.1940 r. o godz. 17 w gmachu Gminy..... 562
- Dok. 125. 04.–09.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Wydział Wytwórczości, Sprawozdania z działalności za okres kwiecień – wrzesień 1941 r..... 565
- Dok. 126. Po 26.09.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Wydział Wytwórczości, Pismo z 26.09.1941 r. do Wydziału Pracy przy Sekcji Opieki Społecznej..... 586

Dok. 127. 8.12.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Wydział Wytwórczości, Pismo kierownika Wydziału B[eniamina] Gliksmana do Wydziału Statystycznego 587

Wydział Zdrowia

Dok. 128. 31.10.1940, Warszawa. [RŻ w Warszawie], Korespondencja dr. I[zraela] Milej-kowskiego 589

Dok. 129. 01.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Sprawozdanie z działalności Instytutu Chemiczno-Bakteriologicznego przy Wydziale Zdrowia Rady Żydowskiej za okres od 7.07 do 31.12.1941 r. (fragmenty)..... 591

Dok. 130. 8.03.1942, Warszawa-getto. „Biuletyn Tygodniowy. Przeznaczony dla wszystkich funkcjonariuszy i pracowników Wydziału Zdrowia”, nr 1 z 8.03.1942 r. 597

Zakład Zaopatrywania

Dok. 131. Po 21.07.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, „Satzung der Versorgungsanstalt für den jüdischen Wohnbezirk in Warschau” (21.07.1941 r.) [Statut Zakładu Zaopatrywania dzielnicy żydowskiej w Warszawie] 601

Dok. 132. b.d., Warszawa-getto. Generalne Gubernatorstwo, Urząd Szefa Dystryktu Warszawa. Wydział Wyżywienia i Rolnictwa, Pismo do RŻ dotyczące przydziału jaj dla ZZ..... 603

Dok. 133. 03.–07.1941, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, Pisma okólne skierowane do punktów rozdzielczych, dotyczące rozdziału artykułów żywnościowych i przemysłowych [40 pism] 605

Dok. 134. b.d., Warszawa-getto. ZZ [przy RŻ w Warszawie], Treść szyldu punktu rozdzielczego artykułów spożywczych 651

Dok. 135. 03.1941–03.1942, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, Przewodniczący RŻ w Warszawie, Adam Czerniaków, Obwieszczenia dotyczące przydziału żywności i innych produktów dla mieszkańców getta 652

Dok. 136. 03.1941, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, Komunikat Referatu Piekarń i Rozdzielnictwa Chleba z 31.03.1941 r. o wydawaniu chleba 2.–4.04.1941 r. na karty z lutego 1941 r..... 683

Dok. 137. 1940/1941, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, „Karta ziemniaczana na rok 1941 nr 342087” wystawiona dla Fajgi Krauze 684

Dok. 138. 1941/1942, Warszawa-getto. [ZZ przy RŻ w Warszawie], „Karta żywnościowa nr 450000 na miesiąc styczeń 1942” 684

Dok. 139. 1941/1942, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, „Dodatkowa karta żywnościowa nr 003794 i 015000 na miesiąc styczeń 1942” 685

Dok. 140. 01.1942, Warszawa-getto. [ZZ przy RŻ w Warszawie], „Karta żywnościowa nr 251183, 251184, 450000 na miesiąc luty 1942” 685

Dok. 141. 01.1942, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, „Dodatkowa karta żywnościowa nr 006375 i 022000 na miesiąc luty 1942” 686

Dok. 142. 02.1942, Warszawa-getto. [ZZ przy RŻ w Warszawie], „Karta żywnościowa nr 400000 na miesiąc marzec 1942” 686

XVI Spis treści

Dok. 143.	02.1942, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, „Dodatkowa karta żywnościowa nr 016484 na miesiąc marzec 1942”	686
Dok. 144.	b.d., Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, „Karta dodatkowa dla dzieci nr 100000”	687
Dok. 145.	09.1941–01.1942, Warszawa-getto. Ulotka: Okólnik Wydziału Humoru [s] Zakładu Zaopatrywania Dzielnicy Żydowskiej w Warszawie (01.[1942 r.].....	687
Dok. 146.	b.d., Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, „Karta dodatkowa dla dzieci w wieku przedszkolnym nr 013589” wystawiona dla Eriki Grasberg	688
Dok. 147.	b.d., Warszawa-getto. [ZZ przy RŻ w Warszawie?], Ulotka: „Przepis przyrządzania brukwi”	688
Dok. 148.	02.1942, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, Referat Statystyczny, „Ankieta w sprawie spożycia. Sprawozdanie. Grudzień 1941”	689
Dok. 149.	Po 09.1941, Warszawa-getto. Zarząd Spółdzielni Spożywczej Prac[owników] RŻ w Warszawie, Notatka dotycząca działalności ZZ (fragment).....	702
Dok. 150.	Po 10.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja dotycząca statutu ZZ (fragmenty).....	704
Dok. 151.	04.1942 [?], Warszawa-getto. N.N., „Notatka w sprawie sytuacji materialnej pracowników Rady Żydowskiej i stosunku do nich Zakł[adu] Zaopat[r]ywania” (fragmenty)	708
Dok. 152.	1942, Warszawa-getto. ZZ przy RŻ w Warszawie, Ogłoszenie o koszerności cukierków rozdawanych w torebkach z napisem „Pesach 1942”	712
Dok. 153.	Przed 21.02.[1941], Warszawa-getto. [ZZ przy RŻ w Warszawie]. Wydział Opałowy, Zaproszenie na podwieczorek artystyczny 21.02.[1941 r.] na ul. Leszno 14	713

Rada Żydowska – inne

Dok. 154.	Przed 25.11.1940, Warszawa. RŻ w Warszawie, Tymczasowy dokument tożsamości nr 15953, wydany dla Szmula Fersztenberga, ważny do 25.11.1940 r.....	714
Dok. 155.	Po 09.1941, Warszawa-getto. N.N., Album satyryczny na temat działalności RŻ i największych problemów getta warszawskiego, wykonany prawdopodobnie przez pracownika RŻ	715

CZEŚĆ II

RADA ŻYDOWSKA PO 22 LIPCA 1942 R.

Dok. 156.	Po 30.09.1942, Warszawa-getto. [RŻ w Warszawie], Sprawozdanie za okres od 22.07 do 30.09.1942 r. (fragmenty)	718
Dok. 157.	Po 22.07.1942, Warszawa-getto. [Das Beauftragten für die Umsiedlung, Hermann Höffle, Pełnomocnik dla Spraw Przesiedlenia], „Eröffnung und Auflagen für den Judenrat” [„Oświadczenie i nakazy dla Rady Żydowskiej”]	

- (22.07.1942 r.). Wytyczne przekazane ustnie na posiedzeniu RŻ 22.07.1942 r. przez pełnomocnika ds. przesiedlenia Hermanna Höfflego na temat organizacji „przesiedlenia na wschód” Żydów z Warszawy..... 735
- Dok. 158. Po 22.07.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Opaska pracownika nr 436 (Rozengartena) 735

Obwieszczenia

- Dok. 159. 07.–09.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Obwieszczenia..... 736
- Dok. 160. 25.08.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Obwieszczenie o zarządzeniu Urzędu Pracy w Warszawie z 24.08.1942 r. 741
- Dok. 161. Po 09.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Obwieszczenia 742
- Dok. 162. 4.10.1942, Warszawa-getto. Pismo okólne przewodniczącego RŻ w Warszawie, Marka Lichtenbauma, do pracowników RŻ w Warszawie o tępieniu szkodnictwa i opieszałości w pracy 744
- Dok. 163. 12.1942–01.1943, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Obwieszczenia 745
- Dok. 164. 29.12.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Komisarz Tygodnia Czystości, Regulamin „Tygodnia Czystości” w dzielnicy żydowskiej w Warszawie 748

Wydziały i agendy Rady Żydowskiej

Biuro Ewidencji Ludności Żydowskiej

- Dok. 165. 12.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział IV Administracyjny. Biuro Ewidencji Ludności (ul. Kurza 9), Pisma okólne..... 750
- Dok. 166. Po 22.07.1942, Warszawa-getto. Biuro Ewidencji Ludności Żydowskiej, Karta ewidencyjna..... 755
- Dok. 167. 5.01.1943, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział Ewidencji Ludności Żydowskiej. Dział Adresowy, „Karta informacyjna” Hajlmana (Henryka) Berka 755
- Dok. 168. 10.1942, Warszawa. Dr [Eduard Wilhelm] von Wendorff (Warszawa, Siegestrasse [Zwycięzców] 41), Pisma z 7, 23 i 30.10.1942 r. do RŻ w Warszawie (ul. Ceglana 7)..... 757
- Dok. 169. 10.–11.1942, b.m. N.N., Listy (2) z [21.10. i 25.11.1942 r. d.st.] do RŻ w Warszawie [Wydział Ewidencji] (fragmenty, zachowały się tylko koperty)..... 759

Służba Porządkowa

- Dok. 170. 07.1942, Warszawa-getto. SP w Warszawie, Obwieszczenia..... 759

Wydział Pracy

- Dok. 171. 17.09.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie. Wydział [Pracy], Pismo kierownika, Norberta Goldfeila, do przewodniczącego RŻ w Warszawie, Marka Lichtenbauma, dotyczące rozliczenia sum przekazanych przez RŻ kilku osobom 761

XVIII Spis treści

Dok. 172. 11.1942, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Obwieszczenia Wydziału Pracy i Komisji Pracy.....	762
Dok. 173. [10.1942?], Warszawa-getto. N.N., Regulamin wewnętrzny dla pracowników Urzędu Pracy	764
Zakład Zaopatrzenia	
Dok. 174. Przed 10.1942, Warszawa-getto. [ZZ przy RŻ w Warszawie], Karty żywnościowe nr 003465, 003466, 003467 na 10.1942 r.	766
Słownik skrótów i terminów częściej występujących w tekście.....	767
Bibliografia	771
Summary.....	777
Indeks osób.....	781
Indeks geograficzny	796
Indeks rzeczowy	812
Wykaz sygnatur	815

Wykaz skrótów*

AC / A.C.	– Areszt Centralny (Gęsiówka)
AJDC	– American Joint Distribution Committee
APK	– Archiwum Państwowe w Krakowie
APW	– Archiwum Państwowe m.st. Warszawy
APW, Komisarz	– Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Urząd Szefa Okręgu Warszawskiego. Komisarz dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie. Placówka Transferu 1941–1944
APW, Przewodniczący	– Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Przewodniczący Rady Żydowskiej w Warszawie
<i>Archiwum Ringelbluma.</i> <i>Getto warszawskie</i>	– <i>Archiwum Ringelbluma. Getto warszawskie lipiec 1942 – styczeń 1943</i> , oprac. R. Sakowska, Warszawa 1980
ARG	– Archiwum Ringelbluma
AŻIH	– Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie
b.d.	– brak danych
b.d.	– brak daty
Bek.	– Bekanntmachung [Obwieszczenie]
„Biuletyn ŻIH”	– „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”
b.m.	– brak miejsca wydania lub wytworzenia dokumentu
b.m.	– bieżącego miesiąca
br. / b.r.	– bieżącego roku
ca	– circa (łac. około)
dok.	– dokument
dot.	– dotyczy
Dz. obw. m. W.	– Dziennik obwieszczeń miasta Warszawy [Mitteilungsblatt der Stadt Warschau]

* Skrótów nieuwzględnione w tym wykazie są oznaczeniami kancelaryjnymi.

XX Wykaz skrótów

- Dz. rozp. GGP – Dziennik rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa [Verordnungsblatt für das Generalgouvernement]
- Dz. rozp. GGP I, II – Dziennik rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa I, II [Verordnungsblatt für das Generalgouvernement I, II]
- Dz. urz. Okr. W. – Dziennik urzędowy Szefa Okręgu Warszawskiego [Amtsblatt des Chefs des Distrikt Warschau]
- Dz. U. RP – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
- Dz.U. Rzeszy Niem. – Dziennik Ustaw Rzeszy Niemieckiej
- Dzieci* – *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 2: *Dzieci – tajne nauczanie w getcie warszawskim*, oprac. R. Sakowska, Warszawa 2000
- egz. – egzemplarz
- fk – funkcjonariusz (SP)
- Getto warszawskie. Życie codzienne* – *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 5: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, oprac. K. Person, [tłum. S. Arm i in.], Warszawa 2011
- Generalne Gubernatorstwo. Relacje i dokumenty* – *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 6: *Generalne Gubernatorstwo. Relacje i dokumenty*, oprac. A. Bańkowska, [tłum. S. Arm i in.], Warszawa 2012
- GG – Generalne Gubernatorstwo
- GWZ – Gmina Wyznaniowa Żydowska
- GŻ – „Gazeta Żydowska”
- HK – Hauptkommandantur (tu: Kierownictwo Służby Porządkowej)
- HWC – Hersh Wasser Collection (Kolekcja Hersza Wassera) w YIVO (Nowy Jork)
- inw. – inwentarz
- inż. – inżynier
- inż. dypl. – inżynier dyplomowany
- j. / jęz. – język
- KOM – Komitet Opiekuńczy Miejski
- KSP – Kierownictwo Służby Porządkowej
- KZZN – Komisaryczny Zarząd Zabezpieczonych Nieruchomości
- l. ew. / l. ewid. – liczba ewidencyjna
- Listy o Zagładzie* – *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 1: *Listy o Zagładzie*, oprac. R. Sakowska, Warszawa 1997
- Losy Żydów łódzkich* – *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 10: *Losy Żydów łódzkich (1939–1942)*,

- oprac. M. Polit, [tłum. P. Kendziorek, M. Polit], Warszawa 2013
- Ludność żydowska w Warszawie* – *Ludność żydowska w Warszawie w latach 1939–1943. Życie – walka – zagłada*, oprac. J. Kazimierski, J. Grabowski, M. Jaszczyńska, D. Skorwider, wstęp J. Grabowski, Warszawa 2012
- Ludzie i prace „Oneg Szabat”* – *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 11: *Ludzie i prace „Oneg Szabat”*, oprac. A. Bańkowska, T. Epsztein, [tłum. S. Arm i in.], Warszawa 2013
- łac. – język łaciński
- m. – miasto
- m. – miesiąc
- mps – maszynopis
- niem. – język niemiecki
- NKW – „Nowy Kurier Warszawski”
- N.N. – imię i nazwisko nieznane
- no. – numero (łac. numer)
- nr ew. / nr ewid. – numer ewidencyjny
- obw. – obwieszczenie
- Oneg Schabbat. Das Untergrundarchiv* – *Oneg Schabbat. Das Untergrundarchiv des Warschauer Ghettos, Ringelblum-Archiv, [katalog wystawy], 28. September 2000 – 21. Januar 2001, Börnegalerie im Museum Judengasse*, oprac. E. Bergman, konsultacja naukowa R. Sakowska, Frankfurt am Main–Warszawa 2000.
- OPL – Obrona Przeciwlotnicza
- ORT – Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce
- oryg. – oryginał
- PKO – Poczтовая Kasa Oszczędności
- p.o. – pełniący obowiązki
- pol. – język polski
- pow. – powiat
- PP – Policja Polska
- Przewodnik* – Engelking Barbara, Leociak Jacek, *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, wyd. 2, Warszawa 2013
- r.b. – roku bieżącego
- Ring. I – część pierwsza Podziemnego Archiwum Getta Warszawskiego (Archiwum Ringelbluma)

Ring. II	– część druga Podziemnego Archiwum Getta Warszawskiego (Archiwum Ringelbluma)
rkps	– rękopis
RSHA	– Reichssicherheitshauptamt (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy)
RŻ	– Rada Żydowska
[s]	– <i>sic</i>
<i>Scream the Truth</i>	– <i>Scream the Truth at the World. Emanuel Ringelblum and the Hidden Archive of the Warsaw Ghetto, [katalog wystawy] November 7, 2001 – February 18, 2002, Museum of the Jewish Heritage – A Living Memorial to the Holocaust, oprac. E. Bergman, New York–Warszawa 2001.</i>
SD	– Sonderdienst (Służba Specjalna)
SP	– Służba Porządkowa (Ordnungsdienst)
<i>Spuścizny</i>	– <i>Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy, t. 7: Spuścizny, oprac. K. Person, [tłum. S. Arm i in.], Warszawa 2012</i>
Sp. z o.o.	– spółka z ograniczoną odpowiedzialnością
SS	– Schutzstaffeln der NSDAP (Sztafety Ochronne NSDAP)
sygn.	– sygnatura
TODOS	– Towarzystwo Dostaw Wyrobów Przemysłu Żydowskiego
TOZ	– Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce
ub. r.	– ubiegłego roku
USA	– United States of America
uzup.	– uzupełniony
w/m.	– w miejscu
właśc.	– właściwie
WP	– Wojsko Polskie
YIVO	– Institute for Jewish Research (Jidiszer Wisnszaflecher Institut)
z p.	– z polecenia [odpowiednik niemieckiego: I.A. – im Auftrage]
zał.	– załączony, załącznik
zarz.	– zarządzenie
ZOM	– Zakład Oczyszczania Miasta
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZZ	– Zakład Zaopatrywania
ŻOB	– Żydowska Organizacja Bojowa
ŻKOM	– Żydowski Komitet Opiekunczy Miejski
ŻSS	– Żydowska Samopomoc Społeczna

ŻTOS – Żydowskie Towarzystwo Opieki Społecznej
żyd. – język żydowski (jidysz)

Wykaz skrótów stosowanych do oznaczania charakterów pisma

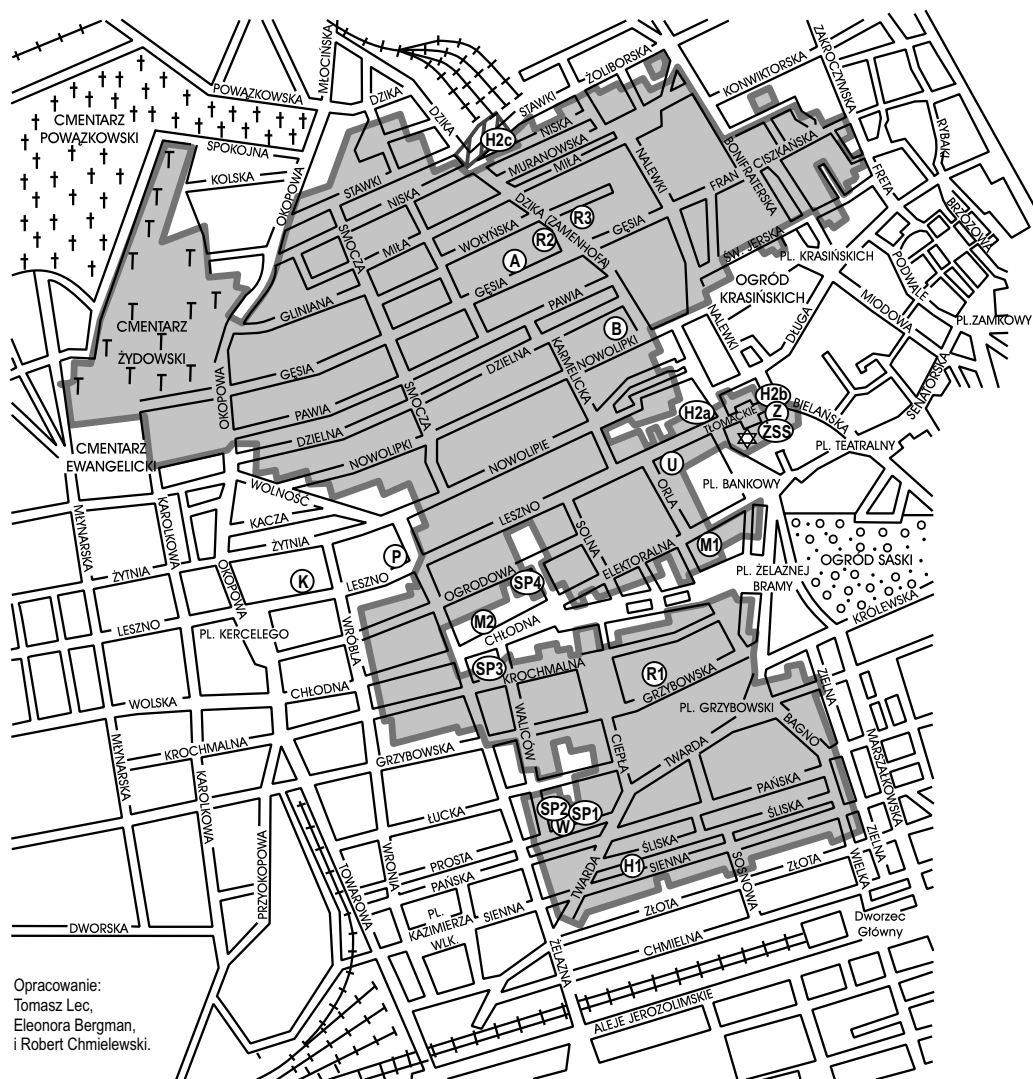
E* – Natan Koniński [?]
H* – Eliasz Gutkowski
H.W.* – Hersz Wasser
JG* – Jechiel Górny
MS* – Mordechaj Szwarzbard
WINK* – Jerzy Winkler

POLSKA POD OKUPACJĄ HITLEROWSKĄ
Podział administracyjny 1942

Opracował Robert Chmielewski

Miejsca związane z działalnością Rady Żydowskiej w getcie warszawskim

Opracowanie:
Tomasz Lec,
Eleonora Bergman,
i Robert Chmielewski.

Siedziby Rady Żydowskiej

- R1 – Grzybowska 26/28 – do 22.07.1942
- R2 – Zamenhofa 19
- R3 – Kurza 9

Mieszkanie prezesa Rady Żydowskiej

- M1 – Elektoralna 11
- M2 – Chłodna 20 (od grudnia 1941)

Inne instytucje getta

- U – Urząd do Walki z Lichwą i Spekulacją (Trzynastka) – Leszno 13
- ZSS – Żydowska Samopomoc Społeczna – Tłomackie 5

☆ Wielka Synagoga na Tłomackiem
granice getta 15 listopada 1940

▨ Umschlagplatz

Wydziały i agendy Rady Żydowskiej

- P – Wydział Pracy – Leszno 84
- W – Wydział Wytwórczości – Prosta 14
- Z – Zakład Zaopatrzenia – Tłomackie 5
- A – Areszt Centralny (Gęsiówka) – Gęsia 24
- SP – Służba Porządkowa
- SP1 – Prosta 12
- SP2 – Waliców 2/4
- SP3 – Krochmalna 42 (od stycznia 1941)
- SP4 – Ogrodowa 17 (od wiosny 1942)
- H1 – Szpital dla dzieci im. Bersohnów i Baumanów – Sienna 60/Śliska 51
- H2 – Szpital na Czystem
- H2a – Leszno 1 (chirurgia)
- H2b – Tłomackie 4 (położnictwo)
- H2c – Stawki 6/8 (oddział zakaźny)
- K – kwarantanna – Leszno 109/111
- B – Bank Spółdzielczy Dzielnicy Żydowskiej – Nowolipki 10

Wstęp

Niniejszy tom zawiera dokumenty wytworzone przez warszawską Radę Żydowską¹ oraz te do niej napływające. Do tomu włączono dokumenty niemieckie – w przeważającej większości o charakterze normatywnym, wyznaczającym ramę „prawną” (w hitlerowskim znaczeniu tego słowa) dla działalności Rady Żydowskiej i przechodzące przez jej sekretariat. W tomie znaleźć można także dokumenty życia społecznego, sygnowane przez Radę Żydowską (takie jak zaproszenie na wieczorek artystyczny organizowany przez ZZ, przepustka z getta, a przede wszystkim karty aprowizacyjne) lub inne instytucje (niewypełniony blankiet kenkarty, bilet tramwajowy wydany przez Zarząd Miejski czy kartę opałową). Prezentowane teksty dokumentują pracę instytucji administrującej największym przymusowym skupiskiem Żydów w okupowanej Europie.

Warszawska Rada Żydowska działała na podstawie rozporządzenia gubernatora Hansa Franka z 28 listopada 1939 r. i miała w myśl niemieckich założeń stać się użytecznym narzędziem kontroli i administracji, a także ucisku i pośredniej eksterminacji Żydów². Pozory niezależności, które jej nadano, miały przesłaniać tę prawdę, a jednocześnie antagonizować środowiska żydowskie. W Warszawie na czele Rady Niemcy na początku października 1939 r. zatwierdzili Adama Czerniakowa, wybranego wcześniej na stanowisko prezesa Gminy Żydowskiej przez Stefana Starzyńskiego (co Czerniaków zawsze podkreślał). Obok niego administrację tworzyło 24 radców, wskazanych przez Czerniakowa (część zajmowała stanowiska

¹ W dokumentach określana także z niem. jako Judenrat oraz jako Gmina (przez analogię z okresem przedwojennym) i Zarząd Getta (Verwaltung des Jüdischen Wohnbezirks, w oficjalnej korespondencji z Niemcami), a także czasem jako Rada Starszych.

² Na fakt, że koncepcja Judenratu była od początku istotnym ogniwem „ostatecznego rozwiązania” i pochodziła raczej od SS, a nie od niemieckich władz cywilnych zwracał uwagę Dan Michman w art.: *O okolicznościach ustanowienia warszawskiego Judenratu. Nowy punkt widzenia*, tłum. P. Weiser, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 1 (221), s. 33–41.

w Gminie już wcześniej, część nie miała w tym względzie doświadczenia). Radzie Żydowskiej przyszło się zmierzyć z problemami, których w żaden sposób nie można porównać z zagadnieniami leżącymi w kompetencjach przedwojennej gminy żydowskiej³. Kwestie, z którymi borykała się teraz Rada, rozciągały się od zapewnienia mieszkańcom aprowizacji, poprzez organizację powszechnego obowiązku pracy na rzecz Niemców, spłacanie wyznaczonych kontrybucji, opiekę nad rosnącymi rzeszami uchodźców i przesiedleńców, zapewnienie opieki medycznej (wraz z finansowaniem szpitali), kwaterunek (istotny zwłaszcza w związku ze zmieniającymi się granicami getta), moderowanie żydowskiego życia gospodarczego, aż po konieczność zapobiegania przestępczości (częściowo), organizacji ruchu ulicznego, zarządzania nieruchomościami, etc. Stopniowo Niemcy narzucali Radzie coraz nowe zadania, tj. inkaso składek na rzecz Ubezpieczalni Społecznej czy podatków. Większość obszarów działania RŻ jest reprezentowana w publikowanych dokumentach. W żadnej z dziedzin Rada nie mogła podejmować w pełni suwerennych decyzji, jednocześnie w każdej ponosiła przed niemieckimi władzami pełną odpowiedzialność za ich realizację.

Zachowane w ARG dokumenty RŻ ukazują głównie kontakty z niemieckimi władzami cywilnymi, to jest z Wydziałem Przesiedleń (Abteilung Umsiedlung) i powstałym przy nim Urzędem Transferu (Transferstelle), kontrolującym po powstaniu getta cały przepływ towarów i ludzi między dzielnicą żydowską a tzw. stroną aryjską. Kolejną władzą niemiecką, którą poznajemy z zachowanych dokumentów, jest komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie (urząd powołany 15 maja 1941 r., w tym samym mniej więcej czasie zmieniło się kierownictwo Transferstelle; zaistniałe zmiany związane były z nową koncepcją eksploatacji mieszkańców warszawskiego getta; więcej na ten temat zob. przyp. 53, 261).

Drugim organem nadzorczym nad warszawskimi Żydami było gestapo. Czerniaków musiał się regularnie meldować u dwóch przedstawicieli tego urzędu – Karla Brandta i Gerharda Mendego – i składać im sprawozdania o sytuacji w getcie. Zachowana korespondencja jest w całości związana z cywilnym zarządem niemieckim: Transferstelle oraz urzędem komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, nie zachowały się natomiast w ARG dokumenty ilustrujące kontakty RŻ i samego Czerniakowa z gestapo.

Spośród wielu urzędników, których nazwiska przewijają się na kartach zachowanych dokumentów, oprócz Czerniakowa najczęściej pojawia się osoba Heinza Auerswalda – niemieckiego komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie. Auerswald, początkujący berliński adwokat, prawie trzydzieści lat młodszy od Czer-

³ Przed wojną gminy żydowskie organizowały życie religijne, zarządzały cmentarzami i w części zajmowały się organizacją żydowskiego szkolnictwa. Na temat warszawskiej gminy zob. R. Żebrowski, *Żydowska Gmina Wyznaniowa w Warszawie 1918–1939. W kręgu polityki*, Warszawa 2012.

niakowa (Czerniaków ur. 1880, Auerswald ur. 1908), członek NSDAP od 1933 r., stał się bezpośrednim nadzorcą warszawskiego getta⁴. Dynamikę relacji między tymi dwoma urzędnikami (stojącymi na jakże nierównej pozycji) opisał Marcin Urynowicz w biografii Adama Czerniakowa⁵.

Rada Żydowska, sprawująca administrację nad prawie półmilionową społecznością żydowską, sama była rozrośniętą instytucją. W Gminie, zatrudniającej w przeddzień wybuchu wojny ok. 530 osób, rok później pracowało już trzy razy więcej urzędników. Administracja żydowska wykazywała stałą tendencję do rozrostu. Powstawały kolejne wydziały i komisje, subkomisje, referaty i działy. Potężną agendą RŻ była Służba Porządkowa, latem 1942 r. zatrudniająca blisko 2 tys. osób. Zasadniczym powodem zatrudniania nowych urzędników i tworzenia nowych komórek było ogromne bezrobocie (zwłaszcza wśród inteligencji). Udzielanie azylu w kolejno powstających komórkach Rady było sposobem Czerniakowa na ochronę najwartościowszych jednostek (wynajdywał on także możliwości dorywczej pracy dla kolejnych bezrobotnych inteligentów czy artystów, tak było m.in. w przypadku witraży, które zamówił specjalnie, by dać zatrudnienie kilku plastynom⁶). Analogiczny proces zatrudniania inteligencji, by dać jej ochronę prawną (zwłaszcza wobec wywózek do obozów pracy) i psychiczną miał miejsce w warszawskim Zarządzie Miejskim.

Sama struktura Rady była dość skomplikowana: powstawały nowe komórki, wydziały zmieniały nazwy, łączyły się ze sobą i rozdzielały, etc.⁷ Jaskrawym przykładem „wydziałomani” Rady jest powstanie Wydziału Opłat na rzecz Szpitalnictwa (zbierającego podatek szpitalny) obok istniejących: Wydziału Szpitalnictwa oraz Wydziału Składek i Danin. Zachowane dokumenty, przedstawione w tym tomie, pochodzą z różnego okresu istnienia instytucji (od wiosny 1940 do stycznia 1943 r.) i są dokumentacją ponad dwudziestu wydziałów Rady. W przeważającej części ukazują kwestie wymagające od RŻ największego zaangażowania i środków. Były to: aprowizacja (dokumenty Zakładu Zaopatrywania), organizacja powszechnego dla Żydów przymusu pracy (Wydział Pracy z Batalionem Pracy), organizacja warsztatów rzemieślniczych, przyjmujących niemieckie zamówienia

⁴ Zob. APW, Urząd Szefa Okręgu Warszawskiego, sygn. 318, 319, Teczka osobowa Auerswalda. Co ciekawe, dzień nominacji Auerswalda na urząd komisarza (15 maja 1941 r.) był także dniem jego ślubu, który zawarł w Warszawie ze swoją sekretarką Sophie Irene Przyborą z domu Lehmwald. Warszawa była nie tylko miejscem jego kariery w administracji hitlerowskiej, ale także miejscem rodzinnego szczęścia, a później tragedii – tu urodził się, a po kilku miesiącach zmarł, jego syn.

⁵ M. Urynowicz, *Adam Czerniaków 1880–1942. Prezes getta warszawskiego*, Warszawa 2009, zwł. s. 235–244.

⁶ Zob. *Adama Czerniakowa dziennik getta warszawskiego 6 IX 1939 – 23 VII 1942*, oprac. i przyp. M. Fuks, [przedm. C. Madajczyk], Warszawa 1983, s. 249.

⁷ Zrekonstruowaną strukturę RŻ (stan z lat 1940–1942) zob. *Przewodnik*, s. 190–202.

(Wydział Pracy), czuwanie nad kwestiami porządkowymi (Służba Porządkowa), administracja więzienia na Gęsiej (Wydział Więziennictwa). Z wielu ważnych wydziałów nie zachowała się w ARG żadna dokumentacja, z wielu komórek – jedynie pojedyncze dokumenty.

Zachowana korespondencja ukazuje kontakty Rady Żydowskiej z trzema podmiotami zewnętrznymi: po pierwsze – przede wszystkim z niemieckimi instytucjami nadzorującymi getto, po drugie – z ludnością getta, po trzecie wreszcie – z Zarządkiem Miasta. Od razu trzeba zaznaczyć, że każda z tych grup dokumentów znajduje swoją reprezentację w prezentowanym zbiorze w zupełnie różnych proporcjach. Jeśli chodzi o kontakty z Zarządkiem Miasta oraz ludnością getta to znajdziemy jedynie szczątkową reprezentację tego typu dokumentów. Bezpośrednie kontakty ze zwykłymi obywatelami reprezentują dwa listy pracowników szopu. Pierwszym jest skarga przeciw nieludzkim warunkom pracy w warsztatach. Znamienne jest to, że prawdopodobnie nie zostały w ogóle wysłane, najpewniej ze strachu, że przyniosą skutek odwrotny do zamierzonego, co wymownie świadczy o sposobie postrzegania instytucji przez żydowskich mieszkańców Warszawy. Inny zachowany list interwencyjny, odsłaniający nieprawidłowości w Wydziale Pracy, nie jest podpisany (zob. dok. 104). Wiemy, jednak, że w obronie aresztowanego przewodniczącego Komitetu Domowego pismo interwencyjne napisał Szmuel Winter – jeden z kierowników Zakładu Zaopatrywania (choć była to prywatna interwencja, zob. dok. 57). Zatem głos „zwykłego człowieka” właściwie nie pojawia się na kartach prezentowanych dokumentów⁸. Jego los poznajemy poprzez źródła pośrednie: nie mówi on, ale o nim i jego losie opowiadają karty aprowizacyjne, obwieszczenia o kolejnych zmianach granic getta i związanych z tym przesiedleniach, protokół w sprawie zmasakrowanych zwłok znalezionych w punkcie dla uchodźców (dok. 87), listy rozstrzelanych i uwięzionych (dok. 118, 89), spisy osób otrzymujących darmowe karty aprowizacyjne (dok. 111) czy dokumenty sądowe (dok. 46–48), etc.

Z kolei kwestie relacji z Zarządkiem Miejskim reprezentowane są jedynie przez pisma obrazujące jeden moment we współpracy tych dwóch ciał: wycofanie usług Zakładu Oczyszczania Miasta z getta i przejęcia jego obowiązków przez administrację żydowską (dok. 62, 63)⁹.

Najszerzej reprezentowane są dokumenty ukazujące kontakty z niemieckim aparatem władzy. Ilustrują nie tylko bezpośredni terror (egzekucje, uwięzienie

⁸ Wyjątkiem jest poruszający gryps wysłany z Gęsiówki przez Hindę Buki w kwietniu 1942 r. Nie jest to jednak dokument Rady, ale list dołączony do dokumentów sądowych – oskarżenia o bezprawne opuszczenie getta (dok. 47).

⁹ Bardzo interesująca kwestia relacji między RŻ a warszawskim Zarządkiem Miejskim nie została jeszcze dokładnie opisana. Temat ten został jedynie naszkicowany w biografii Czerniakowa pióra M. Urynowicza (*op. cit.*), w *Przewodniku* B. Engelking i J. Leociaka oraz przez J. Grabowskiego w jego wstępie do: *Ludność żydowska w Warszawie*, s. XXXIX.

za brak opaski czy przekroczenie granicy getta), ale także ucisk na wielu płaszczyznach: fiskalnej, gospodarczej (eksploatacja ekonomiczna na różne sposoby – wykorzystanie niewolniczej pracy żydowskich robotników w szopach, kontrybucje i rekwizycje), a nawet kulturalnej (zawieszenie orkiestry żydowskiej). Z zachowanych dokumentów dość trudno odtworzyć zasady pracy kancelarii – zarówno niemieckiej, jak i żydowskiej. Nie zachowały się instrukcje kancelaryjne ani wykazy akt. Niewielka ilość zachowanego materiału uniemożliwia odtworzenie tych zasad. Wiadomo, że kancelaria Auerswalda działała na zasadzie bezdziennikowej, to znaczy obowiązywała rejestracja spraw, a nie poszczególnych pism. Wykazy akt grupujących sprawy w działy oznaczano cyframi (w ARG zachowały się m.in. dokumenty z działów 01200, dotyczących przesiedleń i zmian granic getta). Jeszcze mniej wiadomo o pracy sekretariatu RŻ. Pisma napływające otrzymywały datę wpływu Sekretariatu Generalnego RŻ, po czym były delegowane do poszczególnych wydziałów (a wcześniej opatrywane sygnaturą, np.: WPr. – Wydział Prawny RŻ).

Osobną grupę stanowią dokumenty wewnętrzne, przybliżające życie Rady jako instytucji i wewnętrzną dynamikę urzędniczych relacji – tarcia pomiędzy poszczególnymi wydziałami (m.in. wyraźnie widać animozje między RŻ a ZZ i separacyjne tendencje tej drugiej instytucji; zob. dok. 149, 150, 151), konflikty między pracownikami (Memoriał Jakuba Munweza dot. zarządzania szpitalem na Czystem, dok. 117), wkładanie wysiłku w przedsięwzięcia z dzisiejszego punktu widzenia kuriozalne (kwestia powołania „Straży Soboty i Sądu dla Spraw Soboty”, dok. 113, 114), łapówkarstwo i nepotyzm (znamienny jest tu zwłaszcza raport Wydziału Kontroli z podziału stanowisk administratorów i rządców w nieruchomościach żydowskich, dok. 93). Obraz instytucji wyłaniający się z tych dokumentów częściowo potwierdza przekaz, jaki znamy z innych źródeł – relacji i pamiętników zewnętrznych obserwatorów. Jest to wizerunek instytucji o nadmiernie rozrośniętym aparacie urzędniczym, silnie zbiurokratyzowanej i niewolnej od urzędniczych nadużyć. Opinia społeczna na temat warszawskiej RŻ była jak najgorsza. Oburzały nie tylko urzędniczy styl sprawowania władzy, buta i biurokracja, a także nepotyzm i łapówkarstwo, ale przede wszystkim niesprawiedliwe obciążanie podatkowymi zobowiązaniami najuboższych, przy jednoczesnym chronieniu interesów zamożnych¹⁰. Koncepcja zarządzania gettem, przy absolutnie ograniczonej suwerenności i w skrajnie trudnych warunkach, w jakich znaleźli się Żydzi, nie była nowatorska – Czerniaków i RŻ starali się pracować jak „rząd i ministrowie” zwykłego państwa¹¹.

¹⁰ Więcej na ten temat zob. *Przewodnik*, s. 172; R. Sakowska, *Ludzie z dzielnicy zamkniętej. Z dziejów Żydów w Warszawie w latach okupacji hitlerowskiej, październik 1939 – marzec 1943*, wyd. 2 popr. i rozsz., Warszawa 1993, s. 152. Na ten temat zob. także dok. 75 w tym tomie.

¹¹ Jak wiadomo, zupełnie inną strategię wobec władz niemieckich obrał Chaim Rumkowski, przełożony Starszeństwa Żydów w getcie łódzkim, który zupełnie przeorganizował stosunki społeczne w getcie i podporządkował całą społeczność pracy na rzecz Niemców. Mimo że łódz-

Najlepiej oddaje to metafora Czerniakowa – o kapitanie „Titanica”, na którym do końca gra orkiestra¹². Ruta Sakowska nazywała ten model „klasyczną filantropią” i oceniała zdecydowanie negatywnie. Głosy refleksji nad modelem zarządzania gettem dochodzą także z ówczesnych źródeł, m.in. z pamiętnika wyższego rangą policjanta gettowego, Stanisława Gombińskiego, który jedyne prawdziwe zaniedbanie Rady Żydowskiej widział w jej nieumiejętności zaszczepienia społecznej solidarności i odpowiedzialności bogatych za umierających z głodu¹³.

Gdy mowa o tematyce zebranych przez „Oneg Szabat” materiałów, trzeba stwierdzić, że zaskakuje mała liczba dokumentów świadczących o pomocy społecznej i działalności charytatywnej udzielanej przez Judenrat. Trudno wyciągać z tych proporcji jakieś daleko idące wnioski. Ostatecznie na kształt Archiwum Ringelbluma złożyło się kilka nakładających się na siebie czynników. Po pierwsze, należy się domyślać, że już same dokumenty pozyskiwane przez „Oneg Szabat” z materiałów Rady Żydowskiej miały, w dużej części, charakter przypadkowy. Jednym ze znanych nam pracowników Judenratu współpracujących na stałe z „Oneg Szabat” był Jerzy Winkler, urzędnik Wydziału Statystycznego, zatem pracujący w „centrum informacyjnym” RŻ (tu zbierano wszelkie możliwe materiały, by opracowywać sprawozdania, zarówno dla Niemców, jak i te wewnętrzne, na potrzeby RŻ). Pozyskiwanie przez niego materiałów miało charakter tajny – możemy się domyślać, że notował w pośpiechu¹⁴, spośród dokumentów, które akurat znalazł, w chwili gdy nikt go nie obserwował. Nawet jeśli zakładał, że jego kolekcja powinna odzwierciedlać w pełni dokonania Rady, to prawdopodobnie okoliczności ograniczały go na tyle, że tego zamierzenia nie mógł do końca zrealizować. Po drugie, ostateczny zestaw materiałów zabezpieczonych w ARG ma prawdopodobnie niepełny charakter. Do pakowanych pospiesznie skrzyń i baniek mogły ostatecznie nie trafić wszystkie z zebranych wcześniej dokumentów. Już te dwie okoliczności powodują, że nie możemy traktować zespołu zachowanych w ARG dokumentów Judenratu jako całkowicie odzwierciedlającego działalność instytucji.

kie getto istniało aż do 1944 r. i ocalało z niego więcej Żydów niż z jakiegokolwiek innego getta na polskich terenach okupowanych, to postawa Rumkowskiego jest raczej negatywnie oceniana przez historyków i do dziś jest przedmiotem kontrowersji. Ostatecznie, w obliczu „ostatecznego rozwiązania” żadna strategia rozłożenia ciężarów społecznych nie mogła zakończyć się pozytywnie.

¹² Zob. *Adama Czerniakowa dziennik...*, s. 298, zapis z 8 lipca 1942 r.

¹³ S. Gombiński (J. Mawult), *Wspomnienia policjanta z warszawskiego getta*, red. nauk. i wpraw. M. Janczewska, Warszawa 2010, s. 222 n.

¹⁴ Świadczy o tym dobitnie kształt dokumentów, przepisanych ręcznie, z wieloma skreśleniami, często na jednej karcie widoczne były różne pisma. Więcej o Jerzym Winklerze zob. S. Kassow, *Kto napisze naszą historię? Ostatni rozdział zagłady warszawskiego getta. Ukryte Archiwum Emanuela Ringelbluma*, tłum. G. Waluga, O. Zienkiewicz, Warszawa 2010, s. 169; *Ludzie i prace „Oneg Szabat”*, s. XXI n.

Mając świadomość powyższego, nie można zarzucać ARG stronnictwośći w doborze dokumentów, choć należy pamiętać, że zbierane były przez zespół zdecydowanie negatywnie oceniający Radę Żydowską. Ringelblum, podsumowując stan zbiorów gromadzonego pod swoim przewodnictwem archiwum, twierdził, że zawierają bardzo mało dokumentów z Gminy, gdyż „była przesiąknięta odorem gestapowskim” i współpracownicy ARG unikali kontaktu z nią¹⁵. Trudno o bardziej negatywną opinię. Na jej umocnienie z pewnością wpłynęło także fiasko komisji społecznych tworzonych przy wydziałach Rady, w których zasiadali działacze społeczni, bardzo często związani z ARG, m.in. Szachno Sagan¹⁶. Przyjęło się zatem uważać, że konspiracyjne środowiska skupione wokół Ringelbluma oraz Rada Żydowska stanowiły opozycyjne i nieprzenikające się grupy. Ringelblum pisał: „Koła działaczy społecznych starały się trzymać z dala od niej [Rady Żydowskiej], nie uczestniczyły w jej pracy, starały się unikać wszelkiej z nią współpracy”¹⁷. Ringelblum tłumaczył, że aparat Rady był zbyt zdemoralizowany i zbyt przeżarty korupcją, by można było to zmienić. Jednak w tym przeżartym korupcją i obciążonym biurokracją organie pracowały jednostki, które tkwiły w samym centrum życia Rady. Mowa przede wszystkim o wspomnianym już Jerzym Winklerze, pracującym w Wydziale Statystycznym Rady oraz Szmuelu Winterze z Zakładu Zaopatrzenia, jednocześnie jednym z filarów grupy Ringelbluma. Maszynistką w Radzie była Gustawa Jarecka – bliska współpracowniczka ARG, która korzystając ze swej pozycji, wykonywała dla „Oneg Szabat” dodatkowe kopie dokumentów¹⁸. Prawdopodobnie ze środowiskami konspiracyjnymi miał kontakt Nachum Remba (z Sekretariatu Generalnego Rady). Co więcej, przy poszczególnych dokumentach znajdujemy adnotację, że zostały przekazane przez ważne postaci Rady, takie jak Izrael Milejkowski (dok. 130) czy Salomon Eiger (dokumenty Wydziału Wytwórczości). Trudno przypuszczać, aby Milejkowski czy Eiger wiedzieli o istnieniu Archiwum, dokumenty, które zostały przechowane w ARG, trafiły tu dzięki osobistym kontaktom współpracowników Rady z działaczami „Oneg Szabat”. Zatem o ile kontaktów instytucjonalnych nie było, to sieć powiązań osobistych – na różnych płaszczyznach i z różną intensywnością – była zdaje się dość gęsta. W wielu kwestiach Ringelblum i Czerniaków się zgadzali. Mimo że nieco inaczej ukazywali pewne sprawy, to zadziwiająco dużo ich ocen brzmi podobnie: biurokracja w RŻ, którą tak piętnował Ringelblum, drażniła i Czerniakowa. Małość niektórych urzędników, na którą

¹⁵ E. Ringelblum, *Kronika getta warszawskiego: wrzesień 1939 – styczeń 1943*, wstęp i red. A. Eisenbach, tłum. A. Rutkowski, Warszawa 1983, s. 481.

¹⁶ Zob. *ibidem*, s. 532. Komisje przy wydziałach Rady, w których zasiadali działacze społeczni, miały mieć charakter opiniotwórczy i kontrolny wobec działań urzędników. Niestety, ich starania nie dały żadnych rezultatów. „Po wielu miesiącach bezowocnych starań komisje społeczne rozwiązały się” – pisał Ringelblum; *ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, s. 532.

¹⁸ *Ibidem*, s. 579.

Ringelblum reagował gwałtownie, Czerniaków oceniał w sposób sobie właściwy: z ironią i dystansem, ale przecież bez wątpienia negatywny.

Jeśli mowa o kontaktach ARG i Rady, nie sposób pominąć istotnej kwestii, a mianowicie pytania, czy fakt, że prezentowane dokumenty były stworzone w instytucji nadzorowanej przez Niemców wpływał na ich zawartość i sposób prezentowania materiału. Jeśli tak, to prawdopodobnie w minimalnym stopniu. Może nawet bardziej zaważyły tu klasyczne mechanizmy biurokratyczne i przypisany sytuacji biurokratyczno-urzędowej język (suchy i ukrywający do pewnego stopnia – już ze swej natury – niektóre fakty) niż sytuacja opresji. Nawet streszczenie sprawozdania Auerswalda pt. „Rok pod rządami komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie” brzmi niezwykle wiarygodnie (dok. 29; sam dokument nie zachował się, dysponujemy jedynie jego streszczeniem). Co więcej, należy podkreślić, że niektóre dokumenty stworzone w urzędowych strukturach RŻ mogłyby z powodzeniem powstać jako opracowania konspiracyjne. Mowa np. o „Ankiecie w sprawie spożycia” – przeprowadzonej i opisanej przez Referat Statystyczny Zakładu Zaopatrywania (dok. 148). Ankieta, wykonana przy pomocy klasycznego aparatu badawczego, odsłania w suchych liczbach, w sposób bardziej dramatyczny niż jakiegokolwiek inne zestawienia, tragiczną sytuacją aprowizacyjną zwłaszcza najuboższych mieszkańców i ich powolne umieranie z głodu. Podobnie można ocenić „Sprawozdanie z działalności Instytutu Chemiczno-Bakteriologicznego przy Wydziale Zdrowia Rady Żydowskiej” (dok. 129), który przeprowadzając analizy produktów żywnościowych powstających w getcie, notował zupełny brak nabiału i tłuszczów w diecie mieszkańca getta czy informował o fałszowaniu żywności różnymi domieszkami.

W praktyce granica między opracowaniem urzędowym a konspiracyjnym okazuje się często płynna – na co wskazują trudności z zakwalifikowaniem niektórych materiałów, które pozbawione zostały urzędowych nagłówek (zob. np. notatkę Rady Gospodarczej przy RŻ – dok. 78, dotyczącą przepływu kapitałów między gettem a tzw. stroną aryjską oraz podobne w charakterze dokumenty ARG I 626 i ARG I 627, które prawdopodobnie zostały wytworzone poza strukturami Rady).

Jednym z najbardziej wartościowych dokumentów Rady Żydowskiej zachowanych w ARG są sprawozdania statystyczne opracowane w Wydziale Statystycznym RŻ wraz z dołączonymi do nich sprawozdaniami tygodniowymi przewodniczącego Rady (dok. 115). Dokumenty te przekazał z pewnością Jerzy Winkler. Suche cyfry bez ogródek ukazują dramat głodzonych i dręczonych żydowskich mieszkańców Warszawy, a także zjawisko, którego nie można z taką intensywnością zobaczyć w innych dokumentach RŻ zachowanych w ARG, mianowicie ogromne wysiłki przewodniczącego, by chronić społeczność żydowską: uzyskać kolejną pożyczkę, odblokować fundusze Rady, ochronić wysyłanych do obozów pracy czy skazywanych na pracę w placówkach, ulokować przesiedleńców, zapewnić opiekę medyczną

chorym, etc. Opracowania Wydziału Statystycznego były z pewnością wiarygodne i wykorzystywane przez środowisko „Oneg Szabat”.

Zachowane w Archiwum Ringelbluma dokumenty urzędowe warszawskiego Judenratu to niezwykle ważne źródło do badania historii tej instytucji, ale nie jedyne i z pewnością nie największe. Jeśli chodzi o dokumenty urzędowe to niewątpliwie największą kolekcję posiada Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (zespoły: Urząd Szefa Okręgu Warszawskiego. Komisarz dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie, Przewodniczący Rady Żydowskiej w Warszawie, a także Starostwo Miejskie w Warszawie). APW dysponuje m.in. sprawozdawczością władz niemieckich i Rady Żydowskiej w formie sprawozdań tygodniowych, dwutygodniowych, miesięcznych i całościowych za lata 1939–1943. Oprócz tego znajdziemy tu 17 zeszytów Wydziału Statystycznego RŻ ze sprawozdaniami Judenratu, a także sprawozdania Transferstelle oraz Arbeitsamtu (Wydziału Pracy)¹⁹. Pojedyncze ważne dokumenty znaleźć można w innych archiwach, m.in. w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (Raporty dzienne Kierownictwa Służby Porządkowej w getcie warszawskim dla niemieckiego komisarza o planowanych czynnościach służbowych i stwierdzonych uchybieniach porządkowych w getcie za okres styczeń – 20 lipca 1942, sygn. 165/367). Nie sposób pominąć tu także innych bogatych zbiorów Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, m.in. zespołów Żydowskiej Samopomocy Społecznej (materiały kontekstowe do działalności Judenratu) oraz Rady Żydowskie (tu także biuletyny Wydziału Statystycznego).

Jak ocenia Jolanta Adamska, autorka inwentarza do trzech interesujących nas zespołów z Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, zachowało się odpowiednio po 5, 2 oraz 1% całości wytworzonych przez te instytucje dokumentów²⁰. Zachowane w ARG materiały tylko w niewielkim stopniu zmieniają te proporcje. Należy podkreślić, że w stosunku do zbiorów zachowanych w APW materiały z ARG są komplementarne, to znaczy tylko niewielka część dokumentów się dubluje.

Suchy język urzędowych dokumentów muszą uzupełnić źródła osobiste: pamiętniki, dzienniki i relacje. Tu najcenniejszą pozycją jest oczywiście dziennik Adama Czerniakowa, dający nam dzień po dniu wgląd w czynności przewodniczącego. Mimo swej lapidarności pokazuje nie tylko wydarzenia, ale także dogłębnie nastroje i refleksje autora. Jeśli chodzi o innych pracowników Rady, to pozostały pojedyncze relacje o różnej wartości informacyjnej, m.in. relacje Leona Tyszki Tenenbauma (sekretarza Czerniakowa), Edwardy Cukier (urzędniczki Wydziału Pracy), Michała Świecy (Rukiewiczza) z Wydziału Zdrowia, Samuela Elpera (z Wydziału Pracy), Racheli Rachman (żony szefa drukarni gettovej, Jony Rachmana), Karola

¹⁹ Najciekawsze i najwartościowsze dokumenty zostały wydane w: *Ludność żydowska w Warszawie*.

²⁰ Zob. APW, Jolanta Adamska, Wstęp do: Inwentarz zespołu „Der Obmann des Judenrates in Warschau 1940–1942”; APW, Jolanta Adamska, Wstęp do: Inwentarz zespołu „Urząd Szefa Okręgu Warszawskiego. Komisarz dla Żydowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej. Placówka Transferu”.

Popowera (głównego księgowego RŻ; relacje dotyczą okresu przed powstaniem)²¹, Marceliego Reicha (szefa biura tłumaczeń RŻ)²², Beniamina Horowitza (z Zakładu Zaopatrywania)²³ oraz Stefana Ernesta (z Wydziału Pracy)²⁴. Dość dobrze opisana jest struktura i działalność Służby Porządkowej, m.in. w obszernych wspomnieniach Stanisława Adlera²⁵, Stanisława Gombińskiego²⁶ oraz nieznanego autora²⁷.

* * *

Niniejszy tom podzielony jest na dwie zasadnicze części: I – Radę Żydowską do 22 lipca 1942 r. oraz II – Radę Żydowską po 22 lipca 1942 r. Data rozpoczęcia tzw. wielkiej akcji likwidacyjnej stała się tragiczną cezurą nie tylko w życiu mieszkańców warszawskiego getta, ale także w historii instytucji Rady Żydowskiej. O ile do akcji deportacyjnej Rada Żydowska miała względnie autonomiczną pozycję, o tyle w czasie jej trwania i później pełniła już jedynie funkcję fasady, za którą rozgrywał się dramat wywózek do ośrodka zagłady w Treblince. Najwymowniejszym przykładem tej zmiany są obwieszczenia z czasów tzw. akcji podpisywane „Rada Żydowska”, podczas gdy *de facto* są one jedynie niemieckimi rozkazami (znamienne jest, że przed tzw. akcją wszystkie obwieszczenia Judenratu podpisywał imiennie Czerniaków). O ile pierwsza część tomu dokumentuje walkę o przetrwanie, o tyle druga ukazuje okoliczności śmierci mieszkańców warszawskiego getta. Dwa etapy istnienia getta rozdzielają daty 22 i 23 lipca 1942 r. – moment rozpoczęcia wywózki mieszkańców getta do ośrodka zagłady w Treblince i samobójczej śmierci Adama Czerniakowa. Dwa etapy działania Rady rozróżnia zatem także osoba jej przewodniczącego: Adama Czerniakowa i Marka Lichtenbauma.

* * *

W niniejszym tomie znaleźć można niemal wszystkie dokumenty związane z warszawskim Judenratem, które zachowały się w Konspiracyjnym Archiwum Getta Warszawy. Nieuwzględnione zostały jedynie pojedyncze pozycje publikowane

²¹ Adresy bibliograficzne wymienionych pozycji zob. w *Bibliografii*.

²² Szereg relacji w AŻIH (także dotyczących gettowej orkiestry) oraz wspomnienia: M. Reich-Ranicki, *Moje życie*, tłum. J. Koprowski, M. Misiorny, Warszawa 2000.

²³ AŻIH, 302/121, Beniamin Horowitz, Przesiedlenie w zaświaty.

²⁴ S. Ernest, *O wojnie wielkich Niemiec z Żydami Warszawy 1939–1943*, przedm., oprac. i przyp. M. Młodkowska, Warszawa 2003.

²⁵ S. Adler, *In the Warsaw Ghetto 1940–1943. An Account of a Witness. The Memoirs of Stanislaw Adler*, [tłum. z pol. S. Chmielewska Philip], Jerusalem 1982.

²⁶ S. Gombiński (J. Mawult), *op. cit.*

²⁷ AŻIH, sygn. 302/129, Pamiętnik N.N.

już wcześniej w tomach niniejszej serii; mowa przede wszystkim o tomie *Listy o Zagładzie*, gdzie znaleźć można karty pocztowe napływające na adres warszawskiej Rady Żydowskiej z pytaniem o miejsce pobytu krewnych (uśmierconych w Treblince), czy o tomie *Dzieci* (tu m.in. świadectwo szkolne wydane przez Wydział Szkolny RŻ), a także o tomie *Spuścizny* (tu m.in. w materiałach Eliasza Gutkowskiego znajdują się dokumenty warszawskiej RŻ). Pojedyncze dokumenty wytworzone przez warszawską RŻ czekają na publikację w następnych tomach naszej serii. Zasadniczy podział dokumentów odzwierciedla dwa etapy istnienia tej instytucji: w części I zgromadzono dokumenty sprzed wielkiej akcji eksterminacyjnej, w części II – znajdują się materiały dotyczące jej trwania oraz te ilustrujące życie po jej zakończeniu. W ten sposób układ tomu odzwierciedla wydarzenia w getcie warszawskim. Układ dokumentów wewnątrz głównych działów opiera się na strukturze organizacyjnej Rady, przy czym układ hierarchiczny obowiązujący w RŻ zastąpiono układem alfabetycznym (ze względu na skomplikowaną strukturę Rady układ taki wydaje się najbardziej przejrzysty, choć należy podkreślić, że część wydziałów wyróżnionych w spisie treści nie istniała synchronicznie). Materiały poszczególnych komórek organizacyjnych RŻ poprzedzono dokumentacją ogólną o charakterze normatywnym (obwieszczenia) i korespondencją. Do osobnych działów włączono dokumenty niemieckie o charakterze normatywnym i niemiecką korespondencję urzędową.

* * *

Dzieło Ringelbluma, historyka i badacza Zagłady, kontynuują kolejne pokolenia. Podkreślić należy zwłaszcza wysiłek w zgłębianiu dziejów warszawskiego getta pionierów – Tatiany Berenstein, Ruty Sakowskiej i Izraela Gutmana, a także Barbary Engelking i Jacka Leociaka oraz Samuela Kassowa. Wnikliwym czytelnikiem dziennika Czerniakowa jest z kolei Marcin Urynowicz. Ważne syntetyczne opracowanie działalności warszawskiej RŻ stworzył Jan Grabowski we wstępie do zbioru materiałów źródłowych *Ludność żydowska w Warszawie w latach 1939–1943*²⁸. Ciągłe podstawowym i fundamentalnym źródłem wiedzy o radach żydowskich na terenach okupowanych pozostaje książka Jeszai Trunka²⁹. Nieocenionym uzupełnieniem

²⁸ Pozycje cyt. autorów zob. wyżej i w bibliografii. W tym miejscu nie sposób nie wspomnieć o pionierskiej (choć nie *stricto* historycznej) lekturze *Dziennika* Adama Czerniakowa: R. Zimand, „*W nocy od 12 do 5 rano nie spałem*”. *Dziennik Adama Czerniakowa – próba lektury*, Warszawa 1982.

²⁹ I. Trunk, *Judenrat. The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation*, wstęp J. Robinson, New York 1972. Szerokim kontekstem do poruszanych w książce kwestii jest także wydane właśnie polskie tłumaczenie fundamentalnego dzieła Raula Hilberga *Zagłada Żydów europejskich*, t. 1–3, tłum. J. Giebułtowski, wyd. P. Stefaniuk, Warszawa 2014.

prac badawczych jest strona internetowa www.warszawa.getto.pl, prowadzona pod egidą Centrum Badań nad Zagładą Żydów przy IFiS PAN. W opracowaniu książki obficie ze wszystkich tych źródeł korzystałam. Mam nadzieję, że zbiór dokumentów, który oddajemy do rąk czytelnika, stanie się inspiracją do kolejnych badań nad historią warszawskiego getta.

Autorem układu dokumentów w tym tomie jest prof. Tadeusz Epsztein, któremu dziękuję serdecznie za wszechstronną pomoc w przygotowaniu książki. Cenne uwagi, poprzedzone wnikliwą lekturą tomu, zawdzięczam także dr Eleonorze Bergman. Proszę, by wyrazy wdzięczności przyjęły także Aleksandra Bańkowska, prof. Barbara Engelking³⁰, Jerzy Giebułtowski, dr Agnieszka Haska, Ewa Koźmińska-Frejłak i Monika Taras, którzy konsultowali wiele z zagadnień poruszanych w tej książce.

Marta Janczewska

³⁰ Relacje ze zbiorów Yad Vashem, cytowane w tym tomie, pochodzą z kwerendy przeprowadzonej przez prof. Barbarę Engelking, której serdecznie dziękuję za udostępnienie tych materiałów.

Nota edytorska

Podstawą edycji dokumentów są oryginały zachowane w zbiorze ARG. Jeśli dany dokument jest w kilku egzemplarzach, podstawą wydania jest egzemplarz najbardziej czytelny. W przypadku uszkodzeń kolejnych odpisów dokonano rekonstrukcji całości na podstawie wszystkich zachowanych egzemplarzy. Wszystkie uzupełnienia tekstów, pochodzące od wydawcy, umieszczono w nawiasach kwadratowych.

Wszystkie pogrubienia i podkreślenia w tekście oraz podział na akapity pochodzą od autorów. Uwspółcześniono ortografię i interpunkcję, choć w większości pozostawiono oryginalną pisownię wielkich i małych liter.

Wiele dokumentów było w złym stanie technicznym. Ubytki mechaniczne oraz fragmenty nieodczytane zostały zaznaczone w tekście w następujący sposób:

^a[...] – ubytek tekstu, brak jednego wyrazu,

^{aa}[...] – ubytek tekstu, brak dwóch i więcej wyrazów,

^b[...] – fragment nieczytelny, jeden wyraz

^{bb}[...] – fragment nieczytelny, dwa wyrazy i więcej.

Ponadto wprowadzono jednostkowe dodatkowe oznaczenia, każdorazowo objaśnione w przypisach. W nawiasach kwadratowych podano paginację stron. W kilku przypadkach, by ułatwić lekturę, podane w nawiasach numery odnoszą się nie do kolejności stron, a do kolejności pism w dokumencie. W tych przypadkach czytelnik znajdzie stosowne wyjaśnienie w przypisie.

Przypisy odautorskie umieszczono razem z pozostałymi przypisami, poprzedzając je znakiem □.

Duża część dokumentów w niniejszym tomie powstała w języku niemieckim. W edycji podano jedynie tekst przekładu na język polski. Oryginał tekstu jest dostępny dla czytelnika w postaci elektronicznej na załączonej do książki płycie.

Tam, gdzie było to możliwe, podano tłumaczenia tekstu w języku epoki (dotyczy to przede wszystkim niemieckich aktów prawnych, których tłumaczenie podano

za oficjalnymi dziennikami urzędowymi). Źródło tłumaczenia podano w przypisie pod dokumentem. Jeśli nie podano inaczej, zamieszczone tłumaczenie jest przekładem współczesnym, dokonany przez Piotra Kendziorka.

W przypadku, gdy dokument jest zniszczony, a zachowały się jego dwie wersje językowe, podstawą edycji (z nielicznymi wyjątkami) był tekst polski, uzupełniony o współczesne tłumaczenie zachowanych fragmentów niemieckich.

Edytowane są wszystkie dokumenty, z wyjątkiem tych, których układ graficzny to uniemożliwia (zob. np. dok. 155 – album satyryczny oraz dok. 137–146 – kartki żywnościowe). Dokumenty te może czytelnik obejrzeć na załączonej płycie.

Wszystkie nagłówki dokumentów oraz opisy techniczne pochodzą z inwentarza ARG opracowanego przez prof. Tadeusza Epszteina¹. W wyjątkowych przypadkach zostały uzupełnione i poprawione.

Marta Janczewska

¹ T. Epsztein, *Inwentarz Archiwum Ringelbluma*, Warszawa 2011.

Część I
Rada Żydowska do 22 lipca 1942 r.

1a. Zarządzenia i obwieszczenia niemieckich władz okupacyjnych i instytucji miasta Warszawy

1. Po 09.1939, b.m. [Władze niemieckie GG], Wykaz dokumentów potrzebnych do wyrobienia paszportu (fragment [?])
-

^a[...] ^aGubernatorstwie

^a[...] ^apaszportu w celu ^a[...] ^adołączyć świadectwa:

^a[...] ^ajeżeli istnieje)

^a[...] ^aDowód osobisty

^a[...] ^aDowód przynależności ^a[...] ^a

^a[...] ^aświadectwo ^a[...] ^ajeżeli zabierane są dzieci także ^a[...] ^aktórych św[iadec-twa urodzenia, w przypadku małżonków świadectwo ślubu.

^a[...] ^azezwolenie, względnie wstępna zgoda odpowiedniego rz[ą]du bądź też jego przedstawicielstwa zagranicznego (ambasada, poselstwo, konsul) kraju, do którego ma nastąpić wyjazd.

^a[...] ^aZaświadczenie właściwego urzędu podatkowego o całkowitym wypełnieniu zobowiązań podatkowych.

^a[...] ^a5 zdjęć z ostatniego okresu (format paszportowy).

^a[...] ^aZaświadczenie dot. zamieszkania ze strony właściwego urzędu meldunkowego.

^a[...] ^aZaświadczenie żydowskiej gminy wyznaniowej o uiszczonej opłacie wyjazdowej¹.

ARG I 191 (Ring. I/1220/81)

Opis: oryg., mps powielony, j. niem.², 175x221 mm, poważne uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

¹ Paszport był niezbędny, by udać się poza granice GG (np. na tereny wcielone do Rzeszy); obowiązywał także nie-Żydów.

² Na temat zasad przekładu z j. niem. zob. *Nota edytorska*.

Po 07.1940, b.m. Zbiór dokumentów (okólników) niemieckich władz okupacyjnych GG dotyczących przymusu pracy dla ludności żydowskiej (fragmenty)

2.

[1]³

Odpis

[Do] kierownika Wydziału Pracy przy Szefie Dystryktu⁴
i panów Kierowników Urzędów Pracy w obrębie Generalnej Guberni⁵

W spr[awie]: „powołania” do pracy (Arbeitseinsatz) ludności żydowskiej

Na mocy porozumienia zawartego z Wyższym Dowódcą SS i Policji w sztabie generalnego gubernatora i za jego zezwoleniem, zlecono obecnie wykonanie rozporządzenia o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej w Generalnej Guberni z dnia 26 października 1939 r. (Dz. rozp. GGP I, str. 6)⁶ Wydziałowi Pracy w Gen[eralnej] Gub[erni] i podległym mu placówkom; należy im przekazać ujęcie i kierowanie siłą roboczą żydowskiej ludności, zatrudnionej nie tylko drogą dobrowolnego pośrednictwa pracy, lecz także przez zastosowanie przepisów o przymusie pracy.

Wobec wzrastającego niedoboru siły roboczej w Generalnej Guberni, którego przyczyn należy szukać przede wszystkim w wysyłce licznych polskich robotników do Rzeszy, oraz w tym, że brak (w GG) Polaków, którzy znajdują się w niewoli niemieckiej, staje się palącą koniecznością wykorzystanie żydowskiej siły roboczej w Generalnej Guberni. Zwłaszcza że w odróżnieniu od Żydów z Rzeszy, wśród tych Żydów, podlegających przymusowi pracy, znajdują się dobrzy fachowcy i rzemieślnicy. Policyjne zadanie ujęcia podlegających przymusowi pracy Żydów-mężczyzn w Generalnej Guberni w wieku od lat 12 do 60, opierające się na II postanowieniu wykonawczym z dnia 12 grudnia 1939 r. (Dz. ro[z]p. GGP I, s. 246)⁷ zostało zasadniczo wykonane; tak zwana „Kartoteka Żydowska” („Judenkartei”) została sporządzona⁸. Tę kartotekę, wraz z przynależnymi do niej sprzętami i całym materiałem,

³ Numeracja odnosi się do kolejnych pism, nie zaś numerów stron dokumentu.

⁴ Był nim Kurt Hoffmann, zarazem kierownik niemieckiego Urzędu Pracy (Arbeitsamt) w Warszawie, zastrzelony przez Armię Krajową 9 kwietnia 1943 r.

⁵ Jest to okólnik Wydziału Pracy rządu GG do wszystkich wydziałów i urzędów pracy w dystryktach w sprawie pracy przymusowej ludności żydowskiej z 5 lipca 1940 r. Fragment opublikowano w: *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów*, wybór i oprac. T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski, Warszawa 1957, s. 212–214.

⁶ Zob. pismo nr 2 w tym dok.

⁷ Zob. pismo nr 4 w tym dok.

⁸ O rejestracji Żydów, podlegających przymusowi pracy, zob. dok. 99.

przejął od mnie Urząd Wyższego Dowódcy SS i Policji, i przekazał ją już kierownikom wydziałów pracy przy szefach dystryktów⁹. Zostanie ona przez nich udostępniona poszczególnym Urzędom Pracy. Tym samym Urzędy Pracy dysponują instrumentem do działań, które mają zostać podjęte w najbliższym czasie.

Po rozmowach przeprowadzonych z przedstawicielami Urzędu Wyższego Dowódcy SS i Policji, Wydziału Grupy Gospodarczej Górnictwo, Wydziału Wyżywienie i Rolnictwo, Grupy Gospodarki Wodnej i Wydziału Budownictwa w urzędzie Generalnego Gubernatora, postanawia się w sprawie realizacji „powołania do pracy” ludności żydowskiej co następuje:

1. Rejestracja:

Za podstawę „powołania do pracy” służy Kartoteka Żydów. Jest ona uporządkowana według okręgów i grup zawodowych. Karty w kartotece są na bieżąco numerowane i opatrzone perforowanym odcinkiem, który jest wydawany Żydom zgłaszającym się do wykonania pracy przymusowej¹⁰. Żydzi mają zachować ten odcinek służący jako dokument. Dalsza bieżąca rejestracja nowo zgłaszających się Żydów, uzupełnianie i korygowanie danych w kartotece itd., są dokonywane poprzez Urzędy Pracy.

^a[...]a zainstynieniu za^a[...]a robota, którą ^a[...]a zainteresowanym miejscem pracy ^a[...]a zakreślonym czteroletnim planie, czy to ze ^{aa}[...]aa czy też ekonomicznych. Zapas kart, który powinien wystarczyć na dłuższy okres czasu – jest w posiadaniu Rad Żydowskich ^a[...]a [Wy]działu Pracy u Szefa Dystryktu, tam też należy zgłaszać za]potrzebowania. Za każdą kartę winna Rada Żydowska wnie[ść opła]tę w wysokości 20 groszy. O przeznaczeniu tych wpływów [nastą]pi oddzielne zawiadomienie, do tego czasu wpływy należy [trzy]mać w depozycie.

[2. „Powołanie do pracy” („Arbeitseinsatz”)]

Celem zatrudnienia Żydów jest, jak już wspomniano, przyczynienie się do jak najlepszego wykorzystania siły roboczej w ogólnym interesie i ^a[...]a zapewnienie utrzymania własnego i rodziny.

Zgodnie z tym „powołanie Żydów” może być realizowane w dwóch postaciach:

[A.] poprzez zatrudnienie Żydów, którzy nie zostali objęci przymusem pracy, na zasadzie dobrowolnego stosunku pracy,

⁹ Pierwotnie kwestie zatrudnienia Żydów podlegały w GG wyższemu dowódcy SS i policji. Jego urząd nie tylko wydał w grudniu 1939 r. przepisy wykonawcze do rozporządzenia gubernatora Franka, ale także opracował instrukcję założenia kartoteki Żydów podlegających przymusowi pracy i skoncentrował kartotekę obejmującą wszystkich robotników w GG. Od kwietnia 1940 r. nadzór nad robotnikami przymusowymi przejęli pełnomocnicy szefów dystryktu i (w przypadku Warszawy) Zarząd Miejski.

¹⁰ Więcej na ten temat zob. dok. 99.

^a[...] warunki pracy są wtedy określone przez taryfy obowiązujące w poszczególnych ^a[...] (zob. pkt. 4);

[B.] powołanie Żydów do pracy przymusowej na podstawie rozporządzenia z dn. ^a[26] października 1939 r., w tym przypadku nie przewiduje się wypłaty wynagrodzenia. Rozwiązanie typu B zasadniczo ma zastosowanie tylko przy większych projektach, w których realizacji zatrudniona jest duża liczba robotników przymusowych, zakwaterowanych i pilnowanych na sposób obozowy¹¹.

Przy realizacji tych działań należy zwrócić szczególną uwagę na zwalczanie handlu pokątnego. Cenną pomocą mogą służyć w tym względzie organy kontroli cen, utworzone przez pracowników starostw i urzędów miejskich – często znają oni Żydów zajmujących się aktywnie pokątnym handlem. Przy powoływaniu robotników można przykładowo wywrzeć mocną presję na Radę Żydowską w celu wystawienia określonej liczbowo siły roboczej spośród grupy dzikich handlarzy.

Wszelkie samowolne powoływanie i zatrudnianie Żydów przez jakiegokolwiek instytucje w przyszłości nie może być już tolerowane. Zamówienia na żydowską siłę roboczą w przyszłości mogą być kierowane wyłącznie do Urzędów Pracy, gdyż w innym przypadku niemożliwe będzie realizowanie planowego i skutecznego programu zatrudnienia Żydów. Rady Żydowskie mają zostać pouczone o kierowaniu wniosków o dostarczanie robotników przymusowych w każdym przypadku do odpowiedniego Urzędu Pracy. Wynika stąd, że nie istnieje podstawa dla jakichkolwiek innych organów służących pośrednictwu żydowskiej siły roboczej, np. [funkcjonujących] przy Radzie Żydowskiej. Dlatego takie organy mają zostać natychmiast zlikwidowane.

W przypadku istnienia równoczesnych różnych możliwości zastosowania siły roboczej, powołanie obejmuje te prace, które kierownik Urzędu Planu Czteroletniego¹² w Generalnej Guberni, w porozumieniu z zainteresowanymi organami, uzna za priorytetowe pod względem wojskowym i gospodarczym.

3. Wybór i przydział sił roboczych:

System wyboru sił roboczych, a zwłaszcza okoliczność, czy przy wyborze sił roboczych mają zostać wykorzystane Rady Żydowskie, pozostawia się do uznania

¹¹ Okólnik z 5 lipca 1940 r. normował sprawę wynagradzania Żydów w GG, ustanawiając dwie formy zatrudniania: „wolnonajemną” za pewnym wynagrodzeniem oraz w obozach pracy – bez wynagrodzenia. Zob. T. Berenstein, *Praca przymusowa Żydów w Warszawie w czasie okupacji hitlerowskiej*, „Biuletyn ŻIH” 1963, nr 1/2 (45/46), s. 42–93. Zob. także dok. 16.

¹² Plan czteroletni, opracowany zimą 1940 r. przez Wydziały Wyżywienia i Rolnictwa oraz Budownictwa w rządzie GG, zakładał prace melioracyjne na dużą skalę, uregulowanie potoków górskich i niespławnych rzek oraz rekultywację nieużytków. Plan wykorzystywał i kontynuował projekty melioracyjne polskiego Ministerstwa Rolnictwa z 1936 r. Prace, zamierzone przez Niemców, miały objąć 700 tys. ha w GG i przewidywały zatrudnienie roczne dla 45 tys. osób, w większość robotników przymusowych. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Lublin 1998, s. 30.

Urzędów Pracy. Ich uznaniu pozostawia się także to, w jakiej postaci zamierzają przeprowadzać badania lekarskie. W wypadku gdyby właściwy Urząd Pracy nie mógł dostarczyć żądanej ilości robotników, zapotrzebowanie regulowane będzie w drodze wyrównania między okręgami. Głównie to należy mieć na względzie przy wykonywaniu większych robót, które przeważnie będą realizowane tam, gdzie nie ma dostatecznej ilości Żydów.

Karty Żydów już zatrudnionych należy usunąć z Kartoteki Głównej i ułożyć według specjalnego systemu. Karty Żydów, którzy z tych czy innych powodów zwolnieni są z pracy, należy oznaczyć specjalną zieloną pieczęcią.

4. Wynagrodzenia:

Dotychczas sprawa wynagrodzenia robotników żydowskich nie była przeważnie uregulowana. Należało to raczej do Rad Żydowskich. W międzyczasie jednak rezerwy Rad Żydowskich powoli się wyczerpały. Ażeby zapewnić zdolność roboczą Żydów i zapewnić im i ich rodzinom odpowiednie środki utrzymania, a także zapobiec szerzeniu się chorób zakaźnych, należy zerwać z dotychczasową zasadą i wprowadzić przepisowe wynagrodzenie. W systemie „zobozowania” Żydów powołanych do prac przymusowych, jak to już wspomniano, wynagrodzenia nie będzie, natomiast jako zachęta do podniesienia wydajności pracy ustalona będzie pewna premia. Premie w porozumieniu z Urzędem Pracy ustala pracodawca. W przypadku ^a[...] opiekę nad powołanym (np. ubezpieczenie zdrowotne) i członkami jego rodziny należy nałożyć na Radę Żydowską. W tym celu pracodawca ^a[...] może wydzielić środki z efektów pracy. Zastrzegam sobie wydanie odpowiednich zaleceń w tej kwestii.

W razie powołania do pracy nieprzymusowej, lecz opartej o pośrednictwo pracy, wynagrodzenie ma opierać się na zasadach taryfowych, które jeszcze zostaną określone. Aby zachęcić pracodawców do zatrudniania Żydów, zatrudnienie ma być realizowane zasadniczo w oparciu o ^a[...] przy czym płaca za osiągnięcia dla Żydów wynosi około 20% mniej niż w przypadku polskich robotników. Jeżeli zatrudnienie na zasadzie pracy akordowej nie jest możliwe, to należy zapewnić stawkę godzinową według zasad taryfowych dla polskich sił roboczych, pomniejszoną o 20%. Szczegóły zostaną uregulowane w zasadach taryfowych, które zostaną ogłoszone w najbliższym czasie. Już teraz jednak można się ich trzymać.

Ponadto należy w tych przypadkach kontrolować, czy płaca ma trafiać bezpośrednio do uprawnionych do jej otrzymywania Żydów, czy też do Rady Żydowskiej, której w pierwszym rzędzie podlega opieka społeczna nad Żydami i ich rodzinami, realizowana ze środków gminy żydowskiej.

Żydowska siła robocza zatrudniona poprzez pośrednictwo [Urzędu Pracy] oczywiście powinna być zgłaszana przez kierowników przedsiębiorstw do ubezpieczenia zdrowotnego.

5. Wydział Zaopatrywania:

W kwestii Wydziału Zaopatrywania żydowskiej siły roboczej wydany zostanie jeszcze specjalny nakaz.

6. Nadzór:

Zapewnienie realizacji działań dot. rejestracji i „powołania do pracy” żydowskich robotników przymusowych, jak też uregulowanie kwestii pobytu i obowiązku meldunkowego Żydów, należą do zakresu kompetencji Wyższego Dowódcy SS i Policji w Sztapie Generalnego Gubernatora.

^{aa}[...] ^{aa}Gubernatora. Wobec tego „dostarczanie” sił dla służby bezpieczeństwa w obozach, miejscach budowy itd. należy żądać od właściwych placówek policyjnych, względnie od burmistrza lub starosty.

[7.] Przepisy przejściowe:

Przy robotach już rozpoczętych żadnej zmiany warunków pracy bądź też innych już powziętych zarządzeń nie będzie.

8. Statystyczna rejestracja roboczej siły żydowskiej:

Należy prowadzić statystykę powoływania żydowskiej siły roboczej. Wzór taki przesłany będzie przy specjalnym dekrete Urzędowi Pracy.

W ogólnym sprawozdaniu miesięcznym specjalny rozdział poświęcony będzie sprawozdaniu z „powołania Żydów”.

Wyższy Dowódca SS i Policji dekretem z dnia 4 lipca 1940 r. powiadomił starostów i burmistrzów o nowym zarządzeniu.

Odpis dekretu załącza się. Wydaje się, że przy należytych przestrzeganiu zarządzeń, nie powinno być tarć przy współpracy zainteresowanych placówek.

Do dnia 10 sierpnia¹³ b.r. należy złożyć sprawozdanie o pierwszych wynikach pracy.

na zlecenie:
szkic podp[isał]: dr Müller
wyższy radca rządowy

sporządził:
/–/ nieczytelne
urzędnik

¹³ W tekście pol.: do 10 lipca b.r.

[2]

**[Rozporządzenie o] wprowadzeniu [przymusu pracy dla ludności] żydowskiej
Generalnego Gubernatorstwa z dnia 26 października 1939 r.**

Na podstawie § 5 ust. 1 Dekretu Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej o Administracji okupowanych obszarów polskich z dnia 12 października 1939 r. rozporządzam:
§ 1. Dla zamieszkałych w Generalnym Gubernatorstwie żydów wprowadza się z natychmiastową mocą przymus pracy. W tym celu wciela się Żydów¹⁴ do oddziałów robotników¹⁵ pracy przymusowej.

§ 2. Przepisy niezbędne do wykonania niniejszego rozporząd[enia] wyda Wyższy Dowódca SS (Schutzstaffeln) i Policji. Może [on] wyznaczyć na wschód od Wisły obszary, na których rozporządzenie niniejsze nie zostanie wykonane¹⁶.

Warschau (Warszawa), dnia 26 października 1939 r.

Generalny Gubernator
dla okupowanych polskich obszarów
Frank

[3]

**Pierwsze postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 26 [października 1939 r.] o wprowadzeniu pracy p[rymusowej]¹⁷ dla ludności żydowskiej
General[nego Gubernatorstwa] z dnia 11 [grudnia 1939]**

Na podstawie § 2 rozporząd[zenia o wprowadzenia przymusu pracy dla] ludności żydowskiej Gene[ralnego Gubernatorstwa z dnia 26 październi]ka 1939 r. (Dziennik [rozporządzeń GGP str. 6]) postanawiam:

§ 1. Z dniem 1 stycznia [1940 r. zabrania się wszystkim żydom, za]mieszkałym w Gener[alnym Gubernatorstwie dla okupowanych pol]skich obszarów, [dokonywania bez pisemnego zezwolenia miejsc]wo właściwej wład[zy administracyjnej niemieckiej zmiany miejsc]a zamieszkania lub kwatery poza granice gminy ich dotychczas]owego miejsca [zamieszkania lub udania się na wędrowkę poza] tę granicę gmi[ny, porzucając stałe miejsce zamieszkania lub] kwatery.

§ 2. Wszyscy żydzi [imigrujący lub osiedleni w Generalnym Gubernat]orstwie winni [niezwłocznie po znalezieniu kwatery w General]nym Gubernatorst[wie, najpóźniej jednak w 24 godzinach po] włączeniu do ob[szaru Generalnego Gubernatorstwa zameldować] się u burmistrza [miejsca kwatery oraz poinformować o przybyciu swym radę żydowską, znajdującą się w miejscu kwatery. Rada żydowska obowiązana

¹⁴ Tak w odpisie. W oryg. słowo „Żydzi” pisano wszędzie małą literą.

¹⁵ Tak w odpisie. W oryg.: oddziałów roboczych.

¹⁶ □ Takich obszarów dotychczas nie wyznaczono.

¹⁷ W oryg.: przymusu pracy.

jest o poinformowaniach prowadzić pisemny wykaz, który przedkładać należy w poniedziałek każdego tygodnia burmistrzowi za pisemnym potwierdzeniem.

§ 3. Wszyscy żydzi wymienieni w § 2 podlegają z chwilą znalezienia kwatery] przepisom § 1.

§ 4. Wszystkim żydom znajdującym się w Generalnym Gubernatorstwie zabrania się wyjścia i używania dróg, ulic i placów w cz[asie] od godziny 21 do godziny 5 bez pisemnego oraz czasowo i m[iejs]cowo ograniczonego zezwolenia miejscowo właściwej władzy administracyjnej niemieckiej. Zarządzenia miejscowych władz niemieckich, przewidujące dalej idące ograniczenia [pobytu], pozostają nadal w mocy¹⁸.

§ 5. Ograniczenia § 4 nie obowiązują w przypadkach wyższej konieczności publicznej lub osobistej.

§ 6. Żydów przekraczających przepisy §§ 1–4, odstawia się [bez]zwłocz[n]ie do zaostrej długotrwałej przymusowej służby pracy. Ukaranie ich według innych przepisów odnośnych pozostaje niniejszym nienaruszone.

§ 7. Do żydów mogących udowodnić korzyst[a]nie z prawa przesiedlenia, przysługującego im na podstawie „porozumienia Rządu Rzeszy Niemieckiej i Rządu ZSRR o przesiedleniu ludności ukraińskiej i białoruskiej z obszarów należących do strefy interesów Rzeszy Niemieckiej” [z 16 listopada 1939 r.], postanowienia §§ 1 do 6 nie mają zastosowania.

§ 8. Publiczne ogłoszenie niniejszego postanowienia wykonawczego należy według zarządzeń Starosty (Starosty Miejskiego) do burmistrzów. Rady żydowskie winny być pouczone przez bu[rmi]strzów.

§ 9. Niniejsze postanowienie wykonawcze wchodzi nat[ychmiast] w ży]cie.

Krakau (Kraków), dnia 17 grudnia [1939 r.]

[Wyższy dowódca SS i Policji w Generalnym Gubernatorstwie
Krüger
SS-Obergruppenführer]

[4]

Drugie postano[wienie wykonawcze do] rozporządzenia z dnia 26 paźdz[ier]nika 1939 r.] o wprowadzeniu przymusu pracy dla lu[dności] żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa (postanowienie o sporządzeniu spisu) z dnia 12 grudnia 1939 r.

Na podstawie § 2 rozporządzenia z dnia 26 października 1939 [r. o] wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej Generaln[ego] Gubernatorstwa (Dziennik rozporządzeń GGP str. 6) postanaw[iam:]

¹⁸ Por. rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w GG z 13 września 1940 r. (*Prawo Generalnego Gubernatorstwa...*, rozporządzenie B 430).

§ 1 Wszyscy mieszkańcy żydowski Generalnego Gubernatorstwa [od] ukończonego 14. do ukończonego 60. roku życia podlegają [zasad]niczo przymusowi pracy. Czas trwania tego przymusu pra[cy wy]nosi w zasadzie 2 lata; przedłuża się go, jeżeli nie m[iałby] być osiągnięty w ciągu tego czasu cel wychowawczy przym[usu] pracy.

§ 2. Podlegających przymusowi pracy zatrudnia się celem wyko[rzystania] ich siły roboczej według możliwości, stosownie do wy[uczo]nego zawodu i umieszcza się ich do pracy w obozach. Nie[zu]pełnie zdolnych do pracy zatrudnia się stosowanie do ich [zdol]ności fizycznych.

§ 3. Ściągnięcie podlegających przymusowi pracy^{c19} rozciąga się [naj]pierw na żydów płci męskiej od ukończonego 12. do ukoń[czzonego] 60. roku życia. Wymienionych wezwie się publiczną ode[zwą bur]mistrza, według mającego być jeszcze wydanego zarz[ądzenia] szczególnego starostów i starostów miejskich, [do zgłoszenia] się przed właściwą radę żydowską, celem wpis[ania ich do kar]toteki poborowej. Burmistrzowie obok [rad żydowskich są odp]owiedzialni za zupełność i [prawdziwość sporządzenia spisu].

§ 4. Ściągnięcie do pracy nastę[puje na specjalne powołanie ze] strony władz niemieckich.

§ 5. Żydzi, wpisani do kar[toteki poborowej, a powołani do pracy] przymusowej, winni punktualnie w oznaczonym czasie zjawić się w miejscu zbiórki. [Żywność na 2 dni oraz 2 czyste koce] należy przynieść [ze sobą. Rzemieślnicy, szczególnie właściciele warsztatów, wi]nni dostarczyć na miejsce zbiórki wszystkie] narzędzia. Przewó[z narzędzi na miejsce zbiórki należy zabez]pieczyć w dan[ym wypadku przez uskutecznione na czas zgłosze]nie radzie żydowskiej. Maszyny rzemieślnicze wraz z przy[należnościami, nal]eżące do podlegającego przymusowi pracy, podlegają po powoła[niu go, władzy rozporządzenia służby pracy] przymusowej.

§ 6. (1) Z natychmiast[ową mocą zabrania się wszystkim żydom, podlegającym przymuso[wi pracy, sprzedawania, zastawiania lub rozporz]ądzania w inny spo[sób bez pisemnego zezwolenia właściwego sta]rostry (starosty [miejskiego] narzędziami zawodowymi, łącznie] z maszynami i przy[należnościami znajdującymi się w ich posia]daniu. Poza tym je[st wzbronione wszelkie oddalanie lub ukry]wanie wymienionych [narzędzi.

(2) Nabywanie choćby tylko posiadania narzędzi wymienionych jest zabronione bez pisemnego zezwolenia właściwego starosty (starosty miejskiego).

§ 7. (1) Karze] ciężkiego więzienia do lat 10 podlega,

1. każdy żyd, podlegający przymusowi pracy, który

a) ^dprzy odezwie^{d20} celem wpisania się do poborowej karto[teki] przymusowej pracy nie zgłosi się w wyznaczonym term[inie] osobiście na miejscu przepisany w odezwie,

¹⁹ c-c W oryg. w tym miejscu: Sporządzenie spisu osób, podlegających przymusowi pracy [...]

²⁰ d-d W oryg. w tym miejscu: przy wezwaniu [...] w wezwaniu.

- b) podaje niezgodnie z prawdą lub niepełne dane o swo[jej] osobie,
 - c) udaje niezdolność do pracy lub zmniejszoną zdolność do pracy,
 - d) przy swym powołaniu do odbycia pracy przymusowej nie przynosi znajdujących się w jego posiadaniu narzędzi zawodowych lub pozbywa się ich przedtem wbrew zakazowi § 6,
 - e) po swym powołaniu do odbycia pracy przymusowej nie zjawia się na miejscu zbiórki lub w inny sposób usiłuje uchylić się od przymusu pracy
2. każdy członek rady żydowskiej, który
- a) po mających być jeszcze wydanych zarządzeniach, szczególnych starostów i starostów miejskich, nie wykonuje bezzwłocznie i starannie spisania żydów w myśl § 3,
 - b) żydowi udziela pomocy do uchylenia się zupełnie lub częściowo od odbycia pracy przymusowej,
3. każda osoba, która
- a) wykonanie pracy przymusowej [umyślnie] utrudnia, do wykro[czeń] przeciw niniejszemu postanowieniu wykonawcze[mu podżega], szczególnie do wprowadzenia w błąd lub usił[owania wprowa]dzenia w błąd podżega albo przy takich [udziela pomocy],
 - b) umyślnie nabywa [od żyda, podlegającego przymusowej pracy], bez zezwolenia [pisemnego starosty właś]ciwego (starosty miejs[kiego] narzędzia zawodowe lub] bierze w posiadanie takowe.

(2) Obok kary ciężkiego [więzienia można orzec, jeżeli chodzi] o żydów, ściąganie [całkowitego majątku].

(3) Dla zawyrokowania wł[ościwy jest Sąd Specjalny²¹].

§ 8. Niniejsze postanowienie [wykonawcze należy na zlecenie bur]mistrzów podać do wiado[mości wszystkim żydom przez rady żyd]owskie.

§ 9. Do żydów mogących [udowodnić korzystanie z prawa przesiedle]nia, przysługując[ego im na podstawie „porozumienia Rządu] Rzeszy Niemiecki[ej i Rządu ZSRR o przesiedleniu z obszarów] należących do s[trefy interesów Rzeszy Niemieckiej

²¹ Sąd Specjalny (niem. Sondergericht) – wprowadzona przez Niemców jednostka sądownicza, powołana do rozpatrywania przestępstw przeciw ustawodawstwu wojennemu. Warszawski Sąd Specjalny działał od kwietnia 1940 r. To przed jego obliczem odpowiadali Żydzi oskarżeni o nielegalne przebywanie po „aryjskiej stronie”, nienoszenie opaski, transakcje czarnorynkowe, utrzymywanie kontaktów płciowych z Niemcami, etc. Przy Sądzie Specjalnym działała oddzielna prokuratura. Jan Grabowski szacuje, że między grudniem 1941 a tzw. akcją lipcową 1942 r. sąd ten skazał na karę śmierci od 500 do 700 Żydów. Zob. J. Grabowski, *Żydzi przed obliczem niemieckich i polskich sądów w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa, 1939–1942*, w: *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007, s. 91.

ludności] ukraińskiej i b[iałoruskiej]”, nie stosuje się postanowień] §§ 1 – 5, § 6 [ust. 1 i § 7 ust. 1 p[kt] 1 lit. a) do e) włącz]nie.

[§ 10. (1) Niniejsze postanowienie wykonawcze wchodzi w życie natychmiast.

(2) Przepis § 9 traci moc z dniem 2 marca 1940 r.]

Kraków, dnia 12 grudnia 1939 r.²²

Wyższy Dowódca SS i Policji
w Generalnym Gubernatorstwie
Krüger
SS-Obergruppenführer

[5]

Do Przewodniczącego Rady Żydowskiej i Prezesa Rady Starszych Żydowskiej
Gminy Wyznaniowej
w Warszawie
[ul.] Grzybowska 26/28

Dotyczy: Powołanie do pracy ludności żydowskiej.

Pan Generalny Gubernator zlecił mi realizację na terenie ^{a[...]}a i okręgu Warszawa zarząd[enia] z dn. 26.10.1939 r., Dz[iennik] Rozp[orzędzeń] GGP II, str. 6, [dot.] wprowadzenia pracy przymusowej dla ludności żydowskiej w [Generalnym] Gubernatorstwie. Zgodnie z wyczerpującym rozporządzeniem ^{a[...]}a Generalnego Gubernatora, wszystkie kwestie związane z [pracą] Żydów (wolną i przymusową) mają być załatwiane przez Urzędy Pracy. Szczególnie zwrócono uwagę na to, że należy ^{a[...]}a samowolne ingerencje w kwestie wynagrodzenia itd.

Dlatego wydaję Panu następujące zalecenia:

1) Wszystkie trafiające do Pana zlecenia należy przekazywać wyłącznie do mo[jego] wydziału ds. pracy żydowskiej, ustne ^{a[...]}a należy kierować do mnie wraz z odpowiednim wyjaśnieniem.

2) Zakazuję Panu tworzenia jakichkolwiek planów dot[yczących] pracy Żydów [bez jed]noznacznego zezwolenia pisemnego z mojej strony.

3) O ile takie plany jeszcze istnieją, należy je ^{a[...]}a i wskazać mi na wyniki.

4) Zakazuje Panu prowadzenie negocjacji z jakimikolwiek ^{a[...]}a pojedynczymi osobami w odniesieniu do wszystkich kwestii [związ]anych z [wykorzystaniem pracy] Żydów.

²² W odpisie ARG omyłkowo wpisany rok 1940. Rozporządzenie wykonawcze o pracy przymusowej, wydrukowane w „Warschauer Zeitung” 13 stycznia 1940 r., wywołało ogromne poruszenie wśród ludności żydowskiej. Streszczają je m.in. L. Landau, *Kronika lat wojny i okupacji*, t. 1, Warszawa 1962–1963, s. 193; E. Ringelblum, *Kronika getta warszawskiego: wrzesień 1939 – styczeń 1943*, wstęp i red. A. Eisenbach, tłum. A. Rutkowski, Warszawa 1983, s. 85.

5) Domagam się od Pana, aby każdy przypadek ^{a[...]}^a włącz[ania się] albo wręcz napaści natychmiast – także ^{a[...]}^a

6) Ponadto nakazuję Panu, aby wszystkie ^{a[...]}^a za każdym razem na ciężkie kar[y] ^{a[...]}^a

7) Upoważniam Pana do przedstawiania tego p[isma] ^{a[...]}^a, które bezpośrednio ^{a[...]}^a pojawiają się.

8) Upoważniam Pana do ^{a[...]}^a z tego ^{a[...]}^a do pańskiej uświadamiającej pracy ^{a[...]}^a.

Poświadczono:

/–/ Peemöller²³

Wyższy inspektor rząd[owy]

ARG I 220 (Ring. I/285)

Opis: odpis, mps, j. niem., pol., 198x255, 155x130 mm, poważne uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 14, s. 14. Dok. 1 w pol. i niem. wersji językowej. Edycja na podstawie tekstu niem., uzup. na podstawie tekstu pol., znacznie zniszczonego.

Dok. 2, 3 i 4 edycja na podstawie: *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem*, wyd. A. Weh, wyd. 2 i 3, Krakau 1941, rozporządzenie A 425, A 426, A 427.

1941, GG (Warszawa). Blankiet „Karty rozpoznawczej »J« dla Żydów”²⁴. Druk przeznaczony dla getta warszawskiego

3.

ARG II 26 (Ring. II/294)

Opis: oryg., druk, j. niem., j. pol., 97x142 mm, k. 3, s. 6.

Druk: T. Berenstein, *Materiały i dokumenty z drugiej części podziemnego Archiwum Getta Warszawskiego, tzw. Archiwum Ringelbluma II*, „Biuletyn ŻIH” 1969, nr 71/72, s. 138–139.

²³ Otto Peemöller – urzędnik miejskiego Urzędu Pracy.

²⁴ Karta rozpoznawcza (niem. Kennkarte; spolszczona forma: kenkarta) została wprowadzona w GG w drugiej połowie 1941 r. W sierpniu 1941 r. NKW zapowiadał rychłe wydanie nowo obowiązujących dowodów tożsamości: „Polacy otrzymają karty szare, mniejszości niebieskie, a Żydzi i Cyganie żółte. Karty żydowskie będą zaopatrzone w nadrukowaną literę »J« (Jude), cygańskie »C«, spośród mniejszości przewidziano specjalne rodzaje dla Ukraińców »U«, Górali »G«, Białorusinów »B«, Rosjan »R«, Gruzinów »G«. Ogólne opracowanie przydziału i rozdanie kart rozpoznawczych na terenie Warszawy spoczywa w ręku starosty miejskiego”. Zob. NKW, z 27 sierpnia 1941 r.; cyt. za: W. Bartoszewski, *1859 dni Warszawy*, Kraków 1974, s. 221. Rozdawanie kart Żydom miało miejsce od marca 1942 r.

-
4. 1940–1941, Warszawa. Zarząd Miejski m. Warszawy. Dyrekcja Tramwajów i Autobusów, Karty podstawowe (bilety miesięczne dla Żydów)²⁵. Bilety (5): 1) nr 07638 na grudzień 1940 r., 2) nr 22189, 3) nr 25101, 4) nr 30081, 5) nr 32174 uprawniające do przejazdu w wagonach przeznaczonych dla Żydów za opłatą według taryfy „A”
-

ARG I 195 (Ring. I/1142, Ring. I/1199)

Opis: oryg., druk, j. pol., 93x52 mm, k. 5, s. 5.

Na dok. 2–5 stempel: „9”.

Dok. 2 druk: *Przewodnik*, s. 127, dok. 5: *Scream the Truth*, s. 38.

-
5. 1940, Warszawa. Zarząd Miejski w Warszawie, „Karta opałowa 1940/1941 r.”
-

ARG II 28 (Ring. II/383/2)

Opis: oryg., druk, j. niem., pol., 99x88 mm, k. 1, s. 1.

Miejsce na nazwisko i adres posiadacza niewypełnione.

Na karcie napisy: „Bez prawa odstąpienia! W razie zagubienia duplikat wydany nie będzie”.

Na odwrocie stempel: „Skład węgla F. Osiński, ul. Ogrodowa 67”.

²⁵ Od września 1940 r. na ulice Warszawy wyjechał tramwaj przeznaczony specjalnie dla Żydów (pomalowany na żółto, z gwiazdą Dawida i napisem: Nur für Juden). 30 października 1940 r. Ludwig Leist wprowadził specjalny tramwajowy bilet miesięczny dla Żydów, którego koszt wynosił 5 zł. Tylko z taką kartą (zaopatrzoną w fotografię posiadacza) można było kupić normalny bilet. Od 1 kwietnia 1941 sprzedaż biletów miesięcznych dla Żydów przejęła RŻ.

23.10.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Obwieszczenie z 23.10.1941 r. o nowych granicach getta²⁶

6.

ARG I 183 (Ring. I/781/5)

Opis: oryg., druk, j. pol., 607x370 mm, uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

Przypuszczalnie brak górnej części obwieszczenia w j. niem.

11.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Obwieszczenie o rozstrzelaniu 17.11.1941 r., na mocy wyroku Sądu Specjalnego z 12.11.1941 r., 8 Żydów za bezprawne opuszczenie getta

7.

Warszawa, dnia 17 listopada 1941 r.

Komisarz
dla dzielnicy żydowskiej
w Warszawie
Bek. nr 4/41.

OBWIESZCZENIE

Za nieuprawnione opuszczenie dzielnicy żydowskiej w Warszawie²⁷ zostali żydzi

Rywka Kligerman
Sala Pasztejn
Josek Pajkus
Luba Gac
Motek Fiszbaum

²⁶ Treść niniejszego dok. opublikowana w dok. 11.

²⁷ Osiem wymienionych osób zostało schwytanych po „stronie aryjskiej” po 15 października 1941 r. (data rozporządzenia Franka o karze śmierci za przekroczenie granicy getta bez przepustki), a przed 6 listopada (data rozplakatowania obwieszczenia w getcie). Nie mieli zatem świadomości zmiany kwalifikacji prawnej swego „przestępstwa”. Sąd Specjalny nie uznał tego za okoliczność łagodzącą.

Fajga Margules
Dwojra Rozenberg
Chana Zajdenwach²⁸

wyrokiem Sądu Specjalnego²⁹ w Warszawie z dnia 12 listopada 1941 r. skazani na śmierć³⁰.

Wyrok został wykonany dnia 17 listopada 1941 r.

(–) Auerswald

ARG I 184 (Ring. I/781/3)

Opis: oryg., druk, j. niem., pol., 350x298 mm, poważne uszkodzenia i ubytki tekstu (części w j. niem.), k. 1, s. 1.

Obwieszczenie wydrukowane w drukarni „Monolit” w Warszawie³¹.

Drugi egz., zob. ARG II 23 (Ring. II/143)

Edycja na podstawie tekstu pol. 2. egz.

Druk: *Przewodnik*, s. 217 (fotokopia); *Oneg Schabbat. Das Untergrundarchiv*, s. 26 (fotokopia); *Scream the Truth*, s. 22 (fotokopia).

²⁸ Według anonimowego informatora polskiej konspiracji wśród sześciu aresztowanych kobiet były dwie młode matki oraz osiemnastoletnia dziewczyna. Josek Pajkus był szklarzem, który przeszedł przez druty na Siennej, by kupić tańszy chleb. Por. AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202/II/28, N.N., Stracenie 8 osób w getcie warszawskim, s. 67. Zdziwiająco zbieżne informacje na temat rozstrzelanych do relacji z AAN zawierają wspomnienia: L. Hirszfeld, *Historia jednego życia*, wyd. 2, Warszawa 1989, s. 304.

²⁹ Zob. przyp. 21.

³⁰ Rozprawa odbyła się 12 listopada 1941 r. i trwała mniej niż godzinę. Sąd uznał postępowanie dowodowe za zbyt czyste. Egzekucja odbyła się 17 listopada o godz. 8.35 na dziedzińcu Aresztu Centralnego przy ul. Gęsiej (Gęsiówka). Spętani skazańcy szarpali się i usiłowali wyzwolić się z więzów, krzyczeli i błagali o litość. Ponieważ kierownik SP Józef Szeryński odmówił wykonania egzekucji przez żydowskich policjantów, wezwano 30-osobowy pluton polskiej policji, która rozkaz wykonała. Na dziedzińcu Gęsiówki oprócz polskich policjantów obecny był niemiecki prokurator Neumann. Auerswald przyjechał spóźniony, czego podobno żałował. Zob. AAN, Delegatura Rządu RP na Kraj, sygn. 202/II/28, N.N., Stracenie 8 osób w getcie warszawskim. Nazwiska rozstrzelanych podała także GŻ (w nr. z 28 listopada 1941 r.). Zob. też zapis Czerniakowa na ten temat: *Adama Czerniakowa dziennik getta warszawskiego 6 IX 1939 – 23 VII 1942*, oprac. i przyp. M. Fuks, [przedm. C. Madajczyk], Warszawa 1983, s. 228. Druga głośna egzekucja miała miejsce na Gęsiówce 15 grudnia 1941 r. Zob. dok. 118.

³¹ Drukarnia „Monolit” znajdowała się w getcie przy ul. Elektoralnej 3. Zob. też dok. 23 (pismo nr 5), dok. 41 (pismo nr 2), a także relacja Racheli Rachman (Archiwum Yad Vashem, sygn. 03/825).

*25.12.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Zarządzenie o nakazie wydania futer i odzieży futrzanej pod groźbą rozstrzelania*³²

8.

ARG II 24 (Ring. II/144)

Opis: oryg., 2 egz. o różnym formacie, druk, j. niem., j. pol., 468x625, 450x596 mm, drobne uszkodzenia i ubytki tekstu (1. egz.), uszkodzenia i ubytki tekstu (2. egz.), k. 2, s. 2.

Plakat zarządzenia wydrukowany w drukarni „Monolit” w Warszawie.

*12.1941, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Zarządzenie z 25.12.1941 r. o nakazie wydania futer do 28.12.1941 r.*³³

9.

ARG I 185 (Ring. I/1220/85)

Opis: odpis, mps powielany, j. niem., 203x158 mm, poważne uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

Zał. notatka H.W. w j. żyd.

*01.1942, Warszawa-getto. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Heinz Auerswald, Obwieszczenie z 8.01.1942 r. o nakazie wydania nart i butów narciarskich*³⁴

10.

ARG I 186 (Ring. I/781/4)

Opis: oryg., druk, j. niem., j. pol., 473x630 mm, k. 1, s. 1.

Obwieszczenie wydrukowane w drukarni „Monolit” w Warszawie.

³² Treść niniejszego zarządzenia została wydrukowana w dok. 11. Zob. też dok. 9.

³³ Treść niniejszego zarządzenia została wydrukowana w dok. 11. Zob. też dok. 8.

³⁴ Treść niniejszego zarządzenia została wydrukowana w dok. 11.

11. 02.1942, Warszawa. „Mitteilungsblatt für den jüdischen Wohnbezirk in Warschau” [„Urzędowy biuletyn dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie”], nr 1 z 1.02.1942. Zawiera teksty zarządzeń władz niemieckich (ogłoszonych w okresie 2.10.1940 – 29.01.1942) dotyczących ludności żydowskiej i organizacji oraz funkcjonowania getta warszawskiego

[1] URZĘDOWY BIULETYN

dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie

1942

Warszawa, dn. 1 lutego 1942 r.

Nr 1

Spis treści	str.
1. Granice żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie (zarz. z dn. 23.10.[19]41)	[s.] 2
2. Niedozwolone opuszczanie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (obw. z dn. 5.11.[19]41)	[s.] 3
3. Przebywanie nie-Żydów na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (obw. z dn. 5.12.1941)	[s.] 3
4. Szczepienia ochronne przeciw czerwonce (zarz. z dn. 5.08.[19]41)	[s.] 3
5. Szczepienia ochronne przeciw czerwonce (zarz. z dn. 29.01.[19]42)	[s.] 3
6. Obrót pieniężny żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (obw. z dn. 1.08. [19]41)	[s.] 3
7. Handel uliczny i targowy na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (zarz. z dn. 16.09.[19]41)	[s.] 4
8. Wprowadzenie karty meldunkowej dla pracowników (zarz. z dn. 11.11. [19]41)	[s.] 4
9. Wydanie przedmiotów futrzanych (zarz. z dn. 21.12.[19]41)	[s.] 4
10. Wydanie nart i butów narciarskich (obw. z dn. 8.01.[19]42)	[s.] 4

ZAŁĄCZNIK

Zarządzenie szefa dystryktu Warszawa o utworzeniu dzielnicy żydowskiej w mieście Warszawa z dn. 2.10.[19]40 r.	[s.] 5
II. Zarządzenie o utworzeniu żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej z dn. 31.10.[19]40	[s.] 5
Zarządzenie o żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie z dn. 18.01. [19]41	[s.] 5

Zarządzenie o zbywaniu towarów Żydom z dn. 13.02.[19]41	[s.] 6
Zarządzenie o obrocie towarowym z dzielnicą żydowską z dn. 20.03.[19]41	[s.] 6
Rozporządzenie o żydowskiej dzielnicy w Warszawie z dn. 19.04.[19]41 ...	[s.] 6
Zarządzenie o powołaniu komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie ³⁵ z dn. 14.05.[19]41	[s.] 6
Zarządzenie o Placówce Transferu ³⁶ w Warszawie z dn. 14.05.[19]41.....	[s.] 7
Zarządzenie o przewodniczącym Rady Żydowskiej w Warszawie z dn. 14.05. [19]41	[s.] 8

Wstęp

Zarządzenia i obwieszczenia wydane dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie zostały dotychczas rozplakatowane na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej oraz częściowo także opublikowane w prasie codziennej³⁷. Coraz bardziej odczuwalnym problemem jest to, że te publikacje nie są znane wszystkim zainteresowanym urządóm, a ponadto przy wciąż wzrastającej liczbie zarządzeń i ogłoszeń coraz trudniejsze staje się ich zebranie i uzyskanie wśród nich orientacji. Stąd konieczność wydania odrębnego biuletynu urzędowego.

Zadanie pierwszego numeru biuletynu³⁸, poza zebraniem wszystkich zarządzeń i ogłoszeń wydanych dotychczas przez komisarza żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej – o ile zachowują ważność – polega na pełnej publikacji podstaw prawnych dla funkcjonowania żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie. Takie zebranie całego materiału rozproszonego dotychczas po różnych dziennikach urzędowych będzie pomocne dla każdej osoby zajmującej się żydowską dzielnicą mieszkaniową w Warszawie. Równocześnie ten zbiór odzwierciedla rozwój żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie i z tego względu dokumenty zostały przedstawione w układzie chronologicznym. Jednak ze względu na ograniczenia objętościowe pominięto postanowienia, które obecnie są już nieaktualne.

³⁵ Komisarz dla dzielnicy żydowskiej, w oryg.: Der Kommissar für den jüdischen Wohnbezirk in Warschau (niem.).

³⁶ Placówka Transferu (Transferstelle). W literaturze przedmiotu tłumaczona także jako „Urząd Transferu”. Określenie „Placówka Transferu” było często używane w tłumaczeniach z okresu wojny.

³⁷ Niemieckie zarządzenia i obwieszczenia przedrukowywały m.in. „Nowy Kurier Warszawski”, największy oficjalny polskojęzyczny dziennik, a od lata 1940 r. „Gazeta Żydowska” – jedyna koncesjonowana w GG gazeta przeznaczona dla Żydów.

³⁸ Prawdopodobnie zachowany pierwszy numer biuletynu był zarazem ostatnią tego typu publikacją komisarza dla dzielnicy żydowskiej.

[2] Zarządzenia i obwieszczenia Komisarza dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie

(1) Granice żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie
(zarz. z dn. 23.10.[19]41)³⁹

Na podstawie § 1 rozporządzenia o dzielnicy żydowskiej w Warszawie z dnia 19 kwietnia 1941 r. (Dz. rozp. GG. str. 211)⁴⁰ w związku z rozporządzeniem o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 13 września 1940 r. (Dz. rozp. GG I., str. 288) zarządzam w porozumieniu ze starostą miejskim w Warszawie co następuje:

1. Zmieniając zarządzenie Szefa Okręgu Warszawskiego z dnia 2 października 1940 r. o utworzeniu dzielnicy żydowskiej w mieście Warszawie (Dz. urz. Okr. W. str. 145)⁴¹ i obwieszczenie Pełnomocnika Szefa Okręgu dla m. Warszawy z dnia 16 października 1940 r. o utworzeniu dzielnicy żydowskiej w m. Warszawie (Dz. obw. m. Warszawy nr 38) postanawia się w przedmiocie odgraniczenia dzielnicy żydowskiej od pozostałego obszaru miasta co następuje:

Północna część dzielnicy żydowskiej zostaje odgraniczona przez:

ul. Okopową – Zegarmistrzowską⁴² – Nowolipie – Żelazną – Chłodną⁴³ – Elektoralną – pl. Bankowy – Rymarską – Leszno – Przejazd – Nowolipki – Ogród Krasińskich – Św[ięto]jerską – Bonifaterską – Żoliborską – Stawkę – Dziką.

Południowa część dzielnicy żydowskiej zostaje odgraniczona przez:

³⁹ Tekst polski na podstawie: Zarządzenia Komisarza dla Żydowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej w Warszawie, w: *Ludność żydowska w Warszawie*, s. 1685. Zob. dok. 6, a także 21, 22, 26 i 70. Pisma komisarza Auerswalda w sprawie zmiany granic getta pojawiły się 21 października 1941 r., obwieszczenie rozplakatowano dwa dni później.

⁴⁰ Wspominane w tym dokumencie podstawy prawne [s] znaleźć można w „Dzienniku rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa” [Verordnungsblatt für das Generalgouvernement], Kraków 1940–1942, „Dzienniku urzędowym Szefa Okręgu warszawskiego w Generalnym Gubernatorstwie” [Amtsblatt des Chefs des Distrikt Warschau], Warszawa 1940–1941 oraz w „Dzienniku obwieszczeń miasta Warszawy” [Mittteilungsblatt der Stadt Warschau] z 1940 i 1941 r. Obwieszczenia komisarza dla żydowskiej dzielnicy o zdecydowanie lokalnym charakterze nie miały swojego organu, analogicznego do powyższych. Wydawanie „Biuletynu” miało prawdopodobnie dla Auerswalda znaczenie prestiżowe.

⁴¹ Zob. załącznik do niniejszego dokumentu.

⁴² Tj. ul. Wolność.

⁴³ Odłączenie od getta bloków zabudowy od zachodniej strony ul. Żelaznej spowodowało, że ul. Chłodna (w całości „aryjska”) stała się ulicą tranzytową, rozdzielającą getto na część północną i południową.

- ul. Żelazną – Sienną – Wielką – Bagno – pl. Grzybowski – Rynkową⁴⁴ – Krochmalną – Waliców – Chłodną⁴⁵.
2. Aryjska ludność winna do dn. 20 listopada 1941 r. włącznie, z zastrzeżeniem postanowień p[kt]. 4, opuścić dotychczasowe polskie części miasta, które przez pociągnięcie granicy w myśl p[kt]. 1 zostają włączone do dzielnicy żydowskiej. Przewodniczący rady żydowskiej otrzyma oddzielne wskazówki w przedmiocie opróżnienia części miasta, które przez pociągnięcie granic w myśl p[kt]. 1 zostają wydzielone z dzielnicy żydowskiej.
 3. Części miasta, wydzielone z dzielnicy żydowskiej przez pociągnięcie granicy w myśl p[kt]. 1, podlegają od dnia opróżnienia w przedmiocie publicznego gospodarowania pomieszczeniami mieszkalnymi i użytkowymi zarządzeniu administracyjnemu i obwieszczeniu Pełnomocnika Szefa Okręgu dla m. Warszawy z dnia 31 maja 1941 r., dotyczącemu spraw mieszkaniowych na terenie m. Warszawy (Dz. obw. m. Warszawy nr 27). Pomieszczenia mieszkalne i użytkowe w częściach miasta, które przypadają dzielnicy żydowskiej, będą zagospodarowane przez przewodniczącego rady żydowskiej.
 4. Pomieszczenia, które leżą w częściach miasta włączonych do dzielnicy żydowskiej przez pociągnięcie granicy, i służą przedsiębiorstwom przemysłowym, handlowym, bankowym, ubezpieczeniowym, transportowym i rzemieślniczym jako lokale przemysłowe lub handlowe, winny być do dnia 10 listopada 1941 r. zgłoszone przez właściciela przedsiębiorstwa w Grupie Głównej Gospodarki Przemysłowej Izby Okręgowej Warszawskiej, Warszawa, ul. Senacka 3.
Dla zgłoszenia należy użyć [s] formularze, które można od dnia 3 listopada 1941 r. nabyć w Grupie Głównej Gospodarki Przemysłowej.
O przydzieleniu pomieszczenia zastępczego rozstrzyga starosta miejski w Warszawie, a o ewentualnym pozostaniu przedsiębiorstwa w dzielnicy żydowskiej – komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie.
 5. Wszelkie pomieszczenia w budynkach, które przez pociągnięcie granicy w myśl p[kt]. 1 zostają wydzielone z dzielnicy żydowskiej, należy dezynfekować. Koszty dezynfekcji ponosi właściciel budynku.
 6. Wykroczenia przeciwko niniejszemu zarządzeniu będą karane na podstawie przepisów rozporządzenia o postępowaniu karno-administracyjnym z dn. 13 września 1940 r. (Dz. rozp. GG. I, str. 300) według zasad drugiego rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 29 kwietnia 1941 r. (Dz. rozp. GG, str. 274).
 7. Niniejsze zarządzenie wchodzi w życie z dniem 27 października 1941 r.

⁴⁴ Obecnie nie istnieje.

⁴⁵ Włączone do getta obszary były o wiele mniejsze niż te z niego wyłączone, doszło *de facto* do zmniejszenia obszaru getta. Na mocy tego rozporządzenia do zmiany miejsca zamieszkania zmuszonych zostało ok. 75 tys. Żydów.

(2) Niedozwolone opuszczanie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie (obw. 3/41 z dn. 5.11.1941 r.)⁴⁶.

1. Mocą trzeciego rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie⁴⁷ z dnia 15 października 1941 r. (Dz. rozp. GG, s. 595) ustalono co następuje:

(1) Żydzi, którzy bez upoważnienia opuszczają wyznaczoną im dzielnicę mieszkaniową, podlegają karze śmierci. Tej samej karze podlegają osoby, które żydom świadomie dają kryjówkę.

[3] (2) Podżegacze i pomocnicy podlegają tej samej karze, jak sprawcy, przy czym usiłowanie karane będzie jak czyn dokonany. W lżejszych wypadkach można orzec ciężkie więzienie lub więzienie.

(3) Orzeczenie wyroku podlega Sądom Specjalnym⁴⁸.

2 Bezprawnie opuszcza dzielnicę żydowską ten, kto nie jest w posiadaniu ważnej przepustki Placówki Transferu w Warszawie (Transferstelle Warschau) lub zezwolenia Komisarza dzielnicy żydowskiej w Warszawie.

(3) Przebywanie nie-Żydów na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (obw. 5/41 z dn. 5.12.1941 r.).

I. Wszyscy nie-Żydzi, którzy nadal mieszkają na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, bądź też mają tam dłuższe miejsce pobytu, niniejszym zostają wezwani do pisemnego zgłoszenia się do dn. 15 grudnia 1941 r. u komisarza żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, Warszawa, Pałac Brühla⁴⁹. Zgłoszenie powinno zostać sporządzone w jęz. niemieckim i zawierać:

1. nazwisko, imię,
2. zawód,
3. adres,
4. liczba osób tworzących gospodarstwo domowe,
5. liczba użytkowanych pomieszczeń mieszkalnych,

⁴⁶ Polski tekst na podstawie: GŻ, nr 108 z 7 listopada 1941 r.

⁴⁷ Trzy kolejne rozporządzenia o ograniczeniach pobytu Żydów w GG ilustrują dynamikę ograniczania praw Żydów, wprowadzaną przez Niemców: pierwsze rozporządzenie wydał gubernator 13 września 1940 r. i stało się ono podstawą do izolowania ludności żydowskiej w gettach. Drugie, wydane 29 kwietnia 1941 r., określało getto jako jedyne dopuszczalne miejsce zamieszkania dla Żydów. Trzecie, cytowane powyżej, sankcjonowało karę śmierci za opuszczenie getta.

⁴⁸ Zob. przyp. 21.

⁴⁹ Pałac Brühla – znajdował się przy obecnym pl. Piłsudskiego (w czasie wojny Adolf-Hitler-Platz), w latach okupacji był siedzibą gubernatora dystryktu warszawskiego i podległych mu urzędów. Wysadzony w powietrze przez Niemców w 1944 r.

6. informacja na temat powodów, dla których dana osoba wciąż jeszcze mieszka na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej.

II. Osoby, które nie zgłosiły się, albo też nie zrobią tego w wyznaczonym terminie, zostaną środkami przymusu policyjnego usunięte z żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej⁵⁰.

(4) Szczepienia ochronne przeciw czerwoncem⁵¹
(zarz. 1/41 z dn. 5.08.1941 r.).

Na podstawie rozporządzenia o żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie z dn. 19 kwietnia 1941 r. (Dz. rozp. GG, s. 211) zarządzam, co następuje:

1. Wszyscy mieszkańcy żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie mają poddać się 2-krotnemu szczepieniu ochronnemu przeciw czerwoncem.

Z tego obowiązku zwolnione są osoby, u których na podstawie orzeczenia lekarskiego szczepienie ochronne nie jest wskazane.

2. Do przeprowadzenia szczepienia ochronnego uprawnieni są wyłącznie lekarze.

3. O wykonaniu szczepienia należy wystawić świadectwo szczepienia. Od przedłożenia świadectwa szczepienia uzależnione będzie, w terminie, który zostanie jeszcze podany do wiadomości, wydanie kart żywnościowych.

4. Przeprowadzenie tego zarządzenia poruczam przewodniczącemu Rady Żydowskiej.

(5) Szczepienia ochronne przeciw czerwoncem
(zarz. 1/42 z dn. 29.01.1942 r.).

1. Realizacja mojego zarządzenia nr 1/41 z dn. 5.08.1941 r. o szczepieniach ochronnych przeciw czerwoncem zostaje odroczone do dn. 31 marca 1942 r.

2. To zarządzenie wchodzi w życie ze skutkiem natychmiastowym.

⁵⁰ Trudno oszacować, jak wielu nie-Żydów znalazło się na terenie zamkniętej dzielnicy. Byli to głównie małżonkowie osób pochodzenia żydowskiego, czasem też polskie służące, które nie chciały rozstać się ze swymi pracodawcami. Niewielka liczba Polaków pozostała na terenie getta, by pilnować swoich mieszkań. Ci ostatni byli sukcesywnie wyrzucani z terenu dzielnicy żydowskiej siłą. Zob. historię Zofii Siekierskiej z ul. Ogrodowej 28 m. 121 (po tym, jak nie reagowała na nakazy opuszczenia getta, została usunięta ze swego mieszkania siłą, a jej rzeczy wyrzucono na bruk). Zob. APW, Komisarz, sygn. 27, s. 8 n.

⁵¹ Polski tekst na podstawie: GŻ, nr 69 z 8 sierpnia 1941 r.

(6) Obrót pieniężny żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej⁵²
(obw. 2/41 z dn. 1.08.1941 r.).

Kierownik Wydziału Dewizowego i Gospodarki przy rządzie Generalnego Gubernatorstwa rozporządzeniem nr 22 z dnia 6 czerwca 1941 r., znak VI/6-4885, zniósł przepis swego zarządzenia nr 4 z dnia 20 listopada 1939 (Dz. rozp. GGP, s. 57) oraz § 2 ust. 1 swego zarządzenia nr 7 z dnia 1 marca 1940 (Dz. rozp. GG P II, s. 141) odnośnie ich ważności dla osób i majątków w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie. Krok ten ma na celu popieranie działalności rzemieślników Żydów w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie⁵³. Na mocy wspomnianego zarządzenia dla obrotu pieniężnego w dzielnicy żydowskiej w Warszawie z natychmiastową mocą wchodzi w życie następujące ułatwienia:

1. Żydzi mogą przyjmować zapłaty gotówkowe także i wtedy, gdy w pojedynczych wypadkach przekraczają kwotę zł 500⁵⁴. Miejsce zamieszkania zarówno płatnika, jak i odbiorcy musi znajdować się w żydowskiej dzielnicy w Warszawie.

2. Zapłaty, które spoza obrębu dzielnicy za zezwoleniem Urzędu Transferu (Transferstelle) w Warszawie zostają uskuteczniane przez Biuro Rozrachunku Bankowego⁵⁵ na ręce Żydów mieszkających na terenie żydowskiej dzielnicy w Warszawie, podpadają pod postanowienia p[kt]. 1

3. Żydzi, zamieszkali w żydowskiej dzielnicy w Warszawie, mogą posiadać w majątku więcej niż 2000 zł gotówką.

4. Również i kwoty gotówkowe przewyższające zł 2000, składane jako udziały przy zakładaniu przedsiębiorstw rękodzielniczych itp., są wolne od ograniczeń i późniejszej kontroli.

5. Aż do powstania Instytutu Kredytowego⁵⁶ w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie, większe kwoty przeznaczone dla zakładów znajdujące się poza obrębem żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej mogą być wpłacane za

⁵² Tekst polski na podstawie: GŻ, nr 67 z 4 sierpnia 1941 r.

⁵³ Liberalizacja wprowadzonych wcześniej przepisów (zob. przyp. następny) wiązała się z nową koncepcją eksploatacji getta warszawskiego i rozwojem zakładów produkcyjnych na terenie getta. Zob. przyp. 261 oraz dokumenty Wydziału Wytwórczości (dok. 123–127). Władze okupacyjne chciały także tą drogą nakłonić Żydów do wydobycia ukrytych rezerw finansowych i skierowania ich do nadzorowanych przedsiębiorstw handlowych.

⁵⁴ W połowie 1939 r. wprowadzono szereg ograniczeń w obrocie płatniczym w stosunku do Żydów: zablokowano ich depozyty i konta bankowe oraz ograniczono tygodniowe wypłaty do 250 zł, zakazano posiadania w gotówce sumy większej niż 2000 zł oraz ograniczono płatności na rzecz Żydów do 500 zł.

⁵⁵ Biuro Rozrachunku Bankowego powstało w lutym 1941 r. i zajmowało się prowadzeniem rozliczeń finansowych między gettem a „stroną aryjską”. Zob. *Przewodnik*, s. 424.

⁵⁶ W styczniu 1942 r. powołano Bank Spółdzielczy Dzielnicy Żydowskiej w Warszawie sp. z o.o., który przejął zadania Biura Rozrachunku Bankowego.

pośrednictwem Biura Rozrachunku Bankowego na nowe konto B. v. S.⁵⁷ celem zapisywania na dobro i w ten sposób oddawane do bezpiecznego przechowania. Kontami tymi można rozporządzać [4] w myśl p[kt]. 4 zarządzenia nr 4 kierownika Wydziału Dewiz i Gospodarki zewnętrznej.

6. Posiadanie zezwolenia na opuszczenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie uprawnia odnośnego Żyda do zabrania środków płatniczych w wysokości [do] 20 zł.

7. Wszystkie inne sposoby przenoszenia środków płatniczych wymagają pisemnego zezwolenia Urzędu Transferu w Warszawie.

Niniejsze zarządzenie nie narusza przepisów Rozporządzenia dewizowego dla GG o zagranicznych środkach płatniczych i innych przedmiotach wartościowych.

(7) Handel uliczny i targowy na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej (zarz. 2/41 z dn. 16.09.[19]41 r.)

Na podstawie zarządzenia o żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie z dn. 19.04.[19]41 (Dz. rozp. GG, s. 211) postanawiam:

1. Handel uliczny na terenie żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie jest zakazany poza terenem placów targowych, które wyznacza przewodniczący Rady Żydowskiej⁵⁸. Wyłączony jest [z tego przepisu] tylko handel towarami tytoniowymi i gazetami.

Przewodniczący Rady Żydowskiej ma prawo do ograniczenia handlu na placach targowych do określonych towarów.

2. Przewodniczący Rady Żydowskiej w Warszawie wydaje dalsze przepisy dot. handlu targowego i dozwolonego handlu ulicznego. Ma on prawo do ustalania opłat zgodnych z wydanym przez niego postanowieniami dot. opłat.

3. Kary za naruszenia przepisów będą nakładane zgodnie z zarządzeniem o procedurze administracyjnej na terenie Generalnego Gubernatorstwa z dn. 12 września 1940 r. (Dz. rozp. GG I, s. 300).

⁵⁷ Begrenzt verfügbares Sicherungskonto (BvS-Konto) (niem.) – zabezpieczone konto z ograniczonym dostępem (właściciela). Żydzi (często właściciele firm itd.) byli zmuszeni wpłacać wszystkie środki płatnicze wyższe niż dozwolone kwoty na takie właśnie konta. Podjęcie środków było możliwe tylko za zgodą władz.

⁵⁸ Ulice getta zatłoczone były przez drobnych handlarzy ulicznych, z reguły wyprzedających swój dobytek i nieposiadających koncesji na handel. Zakazy ani grzywny (od 3–5 zł we wrześniu 1941 r.; *Przewodnik*, s. 501) nie odstraszały handlujących. Cytowane zarządzenie Auerswalda pozostało martwą literą. 26 października 1941 r. (miesiąc po wydaniu zarządzenia) Czerniaków zanotował: „podjechał pod moje mieszkanie Auerswald z żoną i zapytał, dlaczego handel odbywa się na ulicy...”; zob. *Adama Czerniakowa dziennik...*, s. 224. Zob. także „Załącznik do rozkazu nr 43” w dok. 80.

Towary będące przedmiotem handlu wbrew istniejącym postanowieniom i przepisom wydanym przez przewodniczącego Rady Żydowskiej, podlegają konfiskacie na rzecz przewodniczącego Rady Żydowskiej.

4. Zarządzenie wchodzi w życie dn. 20 września 1941 r.

(8) Wprowadzenie karty meldunkowej dla pracowników
(zarz. z dn. 11.11.[19]41 r.)⁵⁹

1. Wszyscy Żydzi płci męskiej, urodzeni w latach 1882–1929, mają stawić się w następujących terminach, między godziną 8 i 15, w Oddziale Urzędu Pracy przy ul. Leszno 84⁶⁰ w celu odebrania meldunkowych kart pracy^{61:62}

2. Przedłożyć należy:

a) 2 fotografie (obowiązkowo)

b) dowód osobisty

c) odcinki z rejestracji z roku 1940 i 1941, świadectwa szkolne i zawodowe oraz

dowody dotychczasowej pracy,

d) Samodzielni (przedsiębiorcy, etc.) winni przedstawić zaświadczenia, stwierdzające ich działalność.

Kto do dnia 31.5.1942 r. nie będzie w posiadaniu meldunkowej karty pracy, względnie nie dopełni obowiązku rejestracji, ukarany będzie grzywną do [wysokości] zł 1000.-,

aresztem do 3-ch miesięcy lub obiema karami łącznie.

(9) Wydanie przedmiotów futrzanych⁶³
(zarz. 7/41 z dn. 21.12.[19]41 r.).

1. Wszystkie znajdujące się w posiadaniu Żydów płaszcze futrzane, okrycia futrzane, kołnierze futrzane, jak również wszystkie inne futra i skóry futrzane bez względu na rodzaj i niezależnie od tego czy obrobione czy też nieobrobione, winny być do dnia 28 grudnia 1941 r. włącznie oddane⁶⁴.

⁵⁹ Polski tekst na podstawie: Zarządzenia Komisarza dla Żydowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej w Warszawie, w: *Ludność żydowska w Warszawie*, s. 1689.

⁶⁰ Przy Lesznie 84 od wiosny 1941 r. działał oddział Arbeitsamt dla getta (Nebenstelle für den jüdischen Wohnbezirk), z niemieckim inspektorem Friedrichem Zieglerem na czele. Personel Arbeitsamtu w getcie składał się w części z pracowników Wydziału Pracy RŻ.

⁶¹ Wzór takiego dokumentu zob. AŻIH, Rady Żydowskie, sygn. 221/33.

⁶² □ Informacja o poszczególnych terminach została tutaj pominięta.

⁶³ Tekst polski na podstawie dok. 8. Zob. też dok. 9 i 26 (pismo nr 3).

⁶⁴ Futra przeznaczone miały być dla żołnierzy Wehrmachtu na wschodzie. Konfiskata zarządzona została w całym GG. Z powodu wyjątkowo mroźnej zimy zarządzenie to miało szczególnie

2. Przedmioty powyższe mają być dostarczone w następujących miejscach:
 - a. przy ulicy Grzybowskiej 26/28 (gmach główny Rady Żydowskiej)
 - b. przy ulicy Grzybowskiej 27 (Wydział Zabezpieczonych Nieruchomości przy Radzie Żydowskiej).
3. Żydzi, u których po upływie terminu dostarczenia będą znalezione przedmioty podlegające obowiązkowi oddania, zostaną rozstrzelani⁶⁵.
4. Zarządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem 25.12.1941 r.⁶⁶

(10) Wydanie nart i butów narciarskich⁶⁷

(zarz. 1/42 z dn. 8.01.[19]42 r.).

1. Na podstawie rozporządzenia o wydaniu nart i butów narciarskich w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 31 grudnia 1941 r. (Dz. rozp. GG, str. 749) należy wydać w terminie od dnia 5-go do 10-go stycznia 1942 r. włącznie, stanowiące własność nie-Niemców narty długości ponad 1,70 metra łącznie z wiązaniami i kijkami oraz buty narciarskie począwszy od rozmiaru 41⁶⁸. Obowiązującym do wydania jest właściciel. Jeżeli podlegające wydaniu przedmioty nie znajdują się w posiadaniu właściciela, obowiązującym do wydania jest każdorazowo posiadacz.

tragiczne dla Żydów konsekwencje. Wyznaczony tu trzydniowy termin został przedłużony i futra zbierano jeszcze do 16 stycznia. Ostatecznie w samym tylko getcie warszawskim zarekwirowano kozuchy i futra o wartości ok. 50 mln zł. Dla RŻ zarządzenie wiązało się z ogromną akcją logistyczną. SP przygotowała ok. 2 tys. zawiadomień wręczanych komitetom domowym, w getcie rozlepiono ok. 500 plakatów z treścią zarządzenia. Przygotowano księgi zdawczo-odbiorcze, formularze pokwitowań dla oddających. Samo przeprowadzenie akcji kosztowało RŻ ponad 80 tys. zł (dezynfekcja kozuchów, segregowanie, działania administracyjne). Zob. APW, Komisarz, sygn. 121, s. 143. Auerswald nadzorował i starannie monitorował akcję zbierania futer w całym dystrykcie; *ibidem*, sprawozdania ze zbiórki futer z Garwolina, Mińska, Siedlec, Sokolowa. Część zebranych futer spłonęła 19 stycznia 1942 r. w komorze dezynfekcyjnej przy ul. Stawki (podejrzewano sabotaż).

⁶⁵ Część Żydów starała się uniknąć oddania swych futer – na szeroką skalę rozpoczął się szmugiel na „stronę aryjską”. Do 31 grudnia 1941 r. schwytano ponad 200 osób, które chciały sprzedać lub ukryć swoje futra. Por. APW, Komisarz, sygn. 121, s. 31. „Ludzie dyskutują, czy lepiej jest sprzedać futra, czy też schować je. Wielu Polaków wykorzystuje te okazje, aby dostać się do getta i kupić drogie karakuly, srebrne lisy i norki po niesłychanie niskich cenach. [...] Karą za ukrycie najmniejszego skrawka futra jest śmierć. Ale kara śmierci grozi nam za tak wiele rzeczy, że ta nowa okazja po prostu rozśmiesza ludzi” – pisała Mary Berg; *eadem*, *Dziennik z getta warszawskiego*, tłum. M. Salapska, Warszawa 1983, s. 132. Na temat reakcji ludności getta na rozkaz oddania futer zob. też [N. Koniński], *Oddajcie futra*, w: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, s. 471.

⁶⁶ W druku omyłkowo podano datę 2.12.1941 r.

⁶⁷ Tekst polski na podstawie dok. 10.

⁶⁸ Zarekwirowane narty, podobnie jak futra, przeznaczone były dla Wehrmachtu.

2. Jeżeli przedmioty wymienionego rodzaju znajdują się na składzie przedsiębiorstw przemysłowych lub handlowych, są zarekwirowane ze skutkiem od dnia 31-go grudnia 1941 r.
3. Wydanie winno nastąpić u Przewodniczącego Rady Żydowskiej w Warszawie, Grzybowska 26/28.
4. Kto uchybi obowiązkowi wydania, karany będzie ciężkim więzieniem. W lżejszych wypadkach może być wymierzona kara więzienia.
[5] Tak samo będzie karany, kto uchyla się od obowiązku dostarczenia przedmiotów, ulegających wydaniu, w szczególności, kto usuwa, uszkadza lub niszczy, albo przeszkadza w dostarczeniu obowiązanym do wydania osobom.

Podżegacze i pomocnicy będą karani jak sprawca, czyn usiłowany będzie karany tak, jak popełniony.

Załączniki⁶⁹

Podstawy prawne dla [funkcjonowania] żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie

Zarządzenie szefa okręgu Warszawa o utworzeniu dzielnicy żydowskiej w mieście Warszawa z dn. 2.10.1940 r.

(Dz. urz. Okr. W., s. 145).

1. Na podstawie rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 13 września 1940 r. (Dz. rozp. GG, s. 288) tworzy się w mieście Warszawie dzielnicę żydowską, w której mają zamieszkać Żydzi, mieszkający w Warszawie lub przemieszczający się do niej⁷⁰. Następujące ulice odgraniczają dzielnicę żydowską od pozostałego obszaru miasta⁷¹.

⁶⁹ Polskie brzmienie poniższych aktów prawnych zostało podane na podstawie dzienników urzędowych (tytuły pozycji każdorazowo pod tytułem dokumentu).

⁷⁰ Szef dystryktu Ludwig Fischer wydał zarządzenie o utworzeniu getta w Warszawie 2 października 1940 r. w wigilię żydowskiego Nowego Roku. Getto zlokalizowane zostało w północnej części miasta na obszarze wcześniej ustanowionego Seuchensperrgebietu (zob. *Słownik skrótów i terminów*), choć teren pierwotnego Seuchensperrgebietu był znacznie od getta większy. W ciągu kilku tygodni musiało się przeprowadzić 138 tys. Żydów i 113 tys. Polaków.

⁷¹ □ Pominięto dane dot. granic. [Udrękę i niepewność potęgował fakt, że przebieg granic getta był poddawany nieustannym korektom i zmianom. „Zastraszający niepokój ogarnął ludność żydowską, nikt nie jest pewny, czy nazajutrz będzie spał w swoim łóżku” – notował Ringelblum w początkach października 1940 r. (*idem, op. cit.*, s. 161). Na temat nieustannych zmian granic projektowanego getta zob. *Przewodnik*, s. 87 n. Zob. też ARG I 1283 – wycinek prasowy z „Nowego Kuriera Warszawskiego” z 15.10.1941 r. zawierający wykaz ulic, na których Żydzi nie mogą mieszkać oraz plany getta – red.]

2. Polacy mieszkający w dzielnicy żydowskiej, mają przenieść się do dnia 31.10.1940 do pozostałego obszaru miasta. Urząd mieszkaniowy polskiego zarządu miejskiego dokonuje przydziału mieszkań.
O ile w powyższym terminie Polacy nie opróżnią mieszkań w dzielnicy żydowskiej, będą stamtąd wysiedleni przymusowo. W następstwie wysiedlenia przymusowego wolno im będzie wziąć ze sobą tylko pakunek uchodźczy, pościel i przedmioty pamiątkowe.
Polakom nie wolno osiedlać się w dzielnicy niemieckiej⁷².
3. Żydzi mieszkający poza dzielnicą żydowską, mają przesiedlić się do dzielnicy żydowskiej do dnia 31.10.1940⁷³. Wolno im zabrać ze sobą tylko pakunek uchodźczy i pościel. Przydziału mieszkań dokonuje starszy rady żydowskiej.
4. Komisaryczny prezydent polskiego zarządu miejskiego⁷⁴ i starszy rady żydowskiej są odpowiedzialni za należyte przesiedlenie Żydów do dzielnicy żydowskiej oraz za terminowe wysiedlenie Polaków z dzielnicy żydowskiej według planu jeszcze ustalić się mającego, a przewidującego kolejne opróżnianie poszczególnych komisariatów policyjnych.
5. Pełnomocnik Szefa Okręgu dla miasta Warszawy daje starszemu rady żydowskiej w poszczególnych wypadkach odpowiednie wskazówki w celu utworzenia i trwałego oddzielenia dzielnicy żydowskiej.
6. Pełnomocnik Szefa Okręgu dla miasta Warszawy wydaje przepisy wykonawcze do niniejszego zarządzenia.
7. Kto przekracza rozporządzenie niniejsze lub wydane do niego przepisy wykonawcze, będzie karany według obowiązujących przepisów karnych.

II. Zarządzenie szefa okręgu Warszawa o utworzeniu żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej z dn. 31.10.[19]40 r.
(Dz. urz. Okr. W., s. 147).

Z uwagi na dotychczasowe dobre wyniki dobrowolnego przesiedlenia się Żydów i Polaków w związku z utworzeniem dzielnicy żydowskiej, przedłużam termin do przesiedlenia się do dnia 15 listopada 1940⁷⁵.

⁷² Warszawa podzielona została na trzy dzielnice: niemiecką, polską i żydowską. Niemcy mieli osiedlać się w okolicach Al. Ujazdowskich, pl. Piłsudskiego i na Mokotowie. Ostatecznie do utworzenia wydzielonej dzielnicy niemieckiej nie doszło z powodu niechęci Niemców do osiedlania się w wyznaczonych miejscach.

⁷³ Ostatecznie termin przesunięto o 2 tygodnie, zob. następne zarządzenie załącznika.

⁷⁴ Cywilne władze okupacyjne Warszawy tworzył urząd pełnomocnika szefa dystryktu (czyli prezydenta komisarycznego) Ludwiga Leista i podporządkowany mu polski Zarząd Miejski pod kierownictwem burmistrza Juliana Kulskiego.

⁷⁵ 16 listopada 1940 r. getto zostało zamknięte. Ruch z „aryjską stroną” odbywał się za okazaniem specjalnych przepustek przez 22 bramy (wachy). Polacy mogli wchodzić swobodnie do getta jeszcze do 26 listopada.

Żydzi i Polacy, którzy po tym terminie będą zamieszkiwać w sposób bezprawny w dzielnicach zakazanych, narażają się na ciężkie kary⁷⁶.

Zarządzenie pełnomocnika szefa okręgu Warszawa o żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie z dn. 14.01.1941 r.
(Dz. obw. m. Warszawy, nr 3 z dn. 18.01.1941 r.).

Na podstawie §§ 1–4 rozporządzenia Generalnego Gubernatora o ograniczeniach pobytu w Generalnym Gubernatorstwie z 13.09.1940 r. (Dz. rozp. GG I, s. 288), §§ 4–6 pierwszego przepisu wykonawczego do rozporządzenia Generalnego Gubernatora z 26.10.1939 o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej w Generalnym Gubernatorstwie z 11.12.1939 r. (Dz. rozp. GG 1939, s. 231 i nast.), oraz rozporządzenia Generalnego Gubernatora o postępowaniu karno-administracyjnym w Generalnym Gubernatorstwie z 13.09.1940 (Dz. rozp. GG I, s. 300 i nast.), nakazując:

1. Dzielnica żydowska m. Warszawy zostaje ograniczona przez uwidocznione w załączniku ulice.
2. Żydzi, przebywający bez zezwolenia kompetentnej władzy administracyjnej poza dzielnicą żydowską, będą karani grzywną do 1000 zł, a w razie nieściągalności karą aresztu do 3 miesięcy.
- [6] 3. Również podlega karze:
 - a) kto dopomaga żydowi do wykroczenia przeciw § 2 niniejszego zarządzenia,
 - b) kto wie lub otrzyma wiadomość o pobycie żyda poza dzielnicą żydowską i nie zrobi o tym natychmiast doniesienia.
4. Oprócz tego mogą być Żydzi, działający wbrew powyższym przepisom, wyznaczeni do obostrzonej, długotrwałej pracy przymusowej.
5. Zarządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.
6. Załącznik: Wykaz granic dzielnicy zamkniętej w Warszawie⁷⁷.

Rozporządzenie pełnomocnika szefa dystryktu dla miasta Warszawa o zbywaniu towarów Żydom poza żydowską dzielnicą mieszkaniową w obrębie m. Warszawa z dn. 13.02.[19]41 r.
(Dz. obw. m. Warszawy, nr 8 z dn. 25.02.1941 r.).

Na podstawie §§ 1–4 Rozporządzenia Generalnego Gubernatora o ograniczeniach pobytu na terenie GG z 13.09.1940 (Dz. rozp. GG I, s. 288), §§ 4–6 pierwszych

⁷⁶ □ Ustępy 3 i 4 dotyczące zmiany granic zostały pominięte. [W tekście oryginalnego rozporządzenia opisana tu została modyfikacja zachodniej granicy getta – red.]

⁷⁷ □ Załącznik został pominięty.

przepisów wykonawczych do Rozporządzenia Generalnego Gubernatora z 26.10.1939 o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa z dn. 11.12.1939 r. (Dz. rozp. GG 1939, s. 231 i nast.), Rozporządzenia Generalnego Gubernatora o kształtowaniu cen w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 12.04.1940 r. (Dz. rozp. GG I, s. 131) i rozporządzeniu Generalnego Gubernatora o postępowaniu administracyjno-karnym w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 13.09.1940 (Dz. rozp. GG I, s. 300 i nast.) zarządzam co następuje na okręg m. Warszawy:

1. Zakazane jest sprzedawanie, darowanie i innego rodzaju zbywanie Żydom towarów wszelkiego rodzaju spoza mieszkaniowej dzielnicy żydowskiej m. Warszawy⁷⁸.
2. W każdym wypadku podlegają karze obydwie strony, tj. ta, która towar zbywa, jak i ta, która towar nabywa.
3. Kto wykracza przeciw temu rozporządzeniu, będzie karany grzywną do 1000 zł, a w razie nieściągalności karą aresztu do 3-ch miesięcy, o ile inne przepisy karne nie przewidują wyższej kary.
4. Młodociani od ukończonego 14-go roku życia do ukończonego 21-go roku życia mogą być karani przez zaciągnięcie do robót przymusowych.
5. Przy wykroczeniach młodocianych do 14 lat następuje ukaranie prawnych opiekunów.
6. Rozporządzenie to wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Zarządzenie pełnomocnika szefa dystryktu dla miasta Warszawa o obrocie towarowym z dzielnicą żydowską w Warszawie z dn. 20.03.[19]41 (Dz. obw. m. Warszawy, nr 12 z dn. 28.03.1941 r.).

Na podstawie §§ 9 i 10 rozporządzenia Generalnego Gubernatora o zarządzie gmin polskich z dn. 22.11.1939 r. (Dz. rozp. GG, s. 71), §§ 1–4 rozporządzenia Generalnego Gubernatora o ograniczeniach pobytu z 13.09.1940 r. (Dz. rozp. GG I, s. 288), rozporządzenia Generalnego Gubernatora o kształtowaniu cen w Generalnym Gubernatorstwie z 12.04.1940 r. (Dz. rozp. GGP I, s. 131) i rozporządzenia Generalnego Gubernatora o postępowaniu karno-administracyjnym w Generalnym Gubernatorstwie z 13.09.1940 r. (Dz. rozp. GG I, s. 300 i nast.) zarządzam w obrębie miasta Warszawy co następuje:

1. Transport towarów wszelkiego rodzaju, a w szczególności artykułów spożywczych i opału wozami ciężarowymi lub innymi pojazdami transporto-

⁷⁸ Rozporządzenie Leista sankcjonowało praktykę jak najściślejszego odizolowania społeczeństwa żydowskiego, której czynnikiem miał być system stopniowo zaostrzających się kar. Od października 1941 r. Żydzi ujęci po „stronie aryjskiej” mieli być karani śmiercią, zob. dok. 7. W praktyce strzelanie do wychodzących z getta Żydów zdarzało się od początku istnienia dzielnicy.

wymi przez granicę dzielnicy żydowskiej dozwolony jest jedynie za zezwoleniem Transferstelle, Warszawa, ul. Królewska 23⁷⁹.

2. Zezwolenie zostaje wystawione na wniosek w postaci przepustki towarowej.
3. Kto przywozi towary do dzielnicy żydowskiej, względnie wywozi je z dzielnicy żydowskiej, albo usiłuje to zrobić nie posiadając na to zezwolenia, podlega karze grzywny do 1000 złotych z zamianą w razie nieściągalności na karę aresztu do 3 miesięcy.
4. Oprócz tej kary może być zarządzone konfiskata transportowanego towaru za potajemny handel lub za pomoc w potajemnym handlu. Ponadto, o ile zostanie stwierdzone nierozważne dostarczenie pojazdu, zostanie on bez względu na stan własności zabezpieczony i skonfiskowany.
5. Zarządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Rozporządzenie o dzielnicy żydowskiej w Warszawie z dn. 19.04.[19]41 r. (Dz. rozp. GG, s. 211).

Na podstawie § 5, ust. 1 Dekretu Führera i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej z dnia 12 października [7] 1939 (Dz. U. Rzeszy Niem. I, s. 2077) rozporządzam:
Komisarz dla dzielnicy żydowskiej

§ 1

1. Szefa Okręgu w Warszawie upoważnia się w ramach wydanych przez rząd Generalnego Gubernatorstwa wskazówek do wydania zarządzeń i wytycznych wymaganych do uporządkowania dzielnicy żydowskiej w Warszawie.

2. Ustanawia on komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie⁸⁰.

3. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie posługuje się celem wykonania swoich zadań

1/ Placówką Transferu (Transferstelle) Warszawa (§ 3),

2/ przewodniczącym rady żydowskiej w Warszawie (§ 5).

⁷⁹ W praktyce pośrednictwo Transferstelle było często omijane. Takie możliwości miały np. polskie firmy pozostałe na terenie getta po jego zamknięciu (ponad 100 zakładów), przedsiębiorstwa pracujące na zlecenie Wehrmachtu, które miały przepustki wprost z Urzędu Szefa Dystryktu oraz liczne firmy prywatne, które szmuglowały towar nielegalnie. Zob. *Przewodnik*, s. 424.

⁸⁰ Urząd komisarza dla dzielnicy żydowskiej powstał w miejsce rozwiązanego w marcu 1941 r. Wydziału Przesiedleń (Umsiedlung). Miał być instytucją analogiczną do nadzoru niemieckiego nad polskim Zarządem Miejskim. Formalnie Heinz Auerswald objął swój urząd 15 maja 1941 r. (data rozporządzenia wykonawczego w tej sprawie), zob. następny dokument w załączniku. Zmiany w strukturze urzędowej związane były z nową koncepcją ekonomicznego wykorzystania getta. Zob. przyp. do dok. 31.

§ 2

Komisarz dla żydowskiej dzielnicy w Warszawie podlega Szefowi Okręgu w Warszawie – Wydziałowi Spraw Wewnętrznych. W jego urzędzie tworzy się po jednym referacie dla ogólnych spraw administracyjnych oraz dla spraw gospodarczych.

Placówka Transferu

§ 3

1. Placówka Transferu jest instytucją prawa publicznego, której statut wydaje Szef Okręgu w Warszawie.

2. Placówka Transferu Warszawa reguluje w myśl swego statutu stosunki gospodarcze dzielnicy żydowskiej do świata zewnętrznego.

3. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie sprawuje nadzór nad działalnością Placówki Transferu Warszawa. Jest on uprawniony przenieść na nią upoważnienia zwierzchnicze.

Budżetowanie Placówki Transferu

§ 4

1. Placówka Transferu Warszawa pokrywa swe wydatki z własnych dochodów, szczególnie z sumy budżetowej zarządu dzielnicy żydowskiej w Warszawie oraz z opłat⁸¹.

2. Wysokość sumy budżetowej ustala szef Okręgu w Warszawie każdorazowo na rok obrachunkowy. Opłaty pobiera się stosownie do ordynacji opłat, która winna być zatwierdzona przez rząd Generalnego Gubernatorstwa.

3. Placówka Transferu Warszawa prowadzi własny budżet i własną rachunkowość. Plan budżetowy wymaga zezwolenia Rządu Generalnego Gubernatorstwa.

Przewodniczący Rady Żydowskiej

§ 5

1. Szefa Okręgu w Warszawie upoważnia się do przeniesienia zadań i uprawnień burmistrza według §§ 1 do 3 rozporządzenia o zarządzie gmin polskich z dnia 28 listopada 1939 (Dz. rozp. GG, s. 71) dla obszaru dzielnicy żydowskiej w Warszawie na przewodniczącego rady żydowskiej⁸².

2. Przewodniczący rady żydowskiej podlega nadzorowi komisarza dla dzielnicy żydowskiej i winien wykonywać jego wskazówki.

⁸¹ Zob. Sprawozdania miesięczne Placówki Transferu za wrzesień 1941 – grudzień 1942 nadsyłane dla komisarza dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie, w: *Ludność żydowska w Warszawie*, s. 806–844.

⁸² Nadanie Czerniakowowi uprawnień burmistrza miało charakter jedynie formalny i nie wpłynęło na zakres podejmowanych przez niego decyzji. Zob. pkt. 2 § 5 tego dokumentu oraz zarządzenie o przewodniczącym RŻ z 14 maja 1941 r. (ostatni dokument w tym załączniku).

3. Przewodniczący rady żydowskiej układa własny plan budżetowy dla administracji dzielnicy żydowskiej, który wymaga zatwierdzenia Rządu Generalnego Gubernatorstwa.

Zarządzenie szefa dystryktu Warszawa o powołaniu komisarza dla dzielnicy żydowskiej Warszawie z dn. 14.05.[19]41
(Dz. urz. Okr. W., s. 50).

1. Na zasadzie § 1 rozporządzenia o dzielnicy żydowskiej w Warszawie z dn. 19 kwietnia 1941 r. (Dz. rozp. GG, s. 211) wyznaczam na Komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie adwokata Auerswalda⁸³.

2. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej otrzymuje polecenia bezpośrednio ode mnie.

3. Komisarz dla dzielnicy żydowskiej opracowuje równocześnie ogólne sprawy żydowskie dla całego Okręgu Warszawskiego.

4. Niniejsze zarządzenie wchodzi w życie w dniu 15 maja 1941 r.

Zarządzenie szefa dystryktu o Placówce Transferu Warszawa z dn. 14.05.[19]41 r.
(Dz. urz. Okr. W., s. 50).

Na podstawie §§ 1 i 3 rozporządzenia o dzielnicy żydowskiej z dnia 19 kwietnia 1941 r. (Dz. rozp. GG, s. 211) zarządzam:

[8] 1. Placówka Transferu Warszawa otrzymuje następujący

STATUT

§ 1

Nazwa i siedziba

1. Placówka Transferu Warszawa jest instytucją prawa publicznego.

2. Jego siedzibą jest Warszawa.

§ 2

Zadania

Zadaniem Placówki Transferu Warszawa jest:

1. popieranie i nadzorowanie stosunków gospodarczych między dzielnicą żydowską a jej otoczeniem w szczególności

A) pokrycia zapotrzebowania,

B) obrotu towarowego,

C) powoływania żydów do pracy w obrębie i poza obrębem dzielnicy żydowskiej,

D) obrotu płatniczego.

⁸³ Mps powielony tego zarządzenia także w teczce osobowej Auerswalda, zob. APW, Urząd Szefa Okręgu Warszawskiego, sygn. 318.

2. Wykonanie:

A) zarządzeń organizacyjnych oraz zarządzeń i wskazań władz,

B) zadań suwerennych przekazanych przez komisarza dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie zgodnie z § 3, ust. 3 rozporządzenia w sprawie dzielnicy żydowskiej w Warszawie z dn. 19 kwietnia 1941 r. (Dz. rozp. GG, s. 211) Placówce Transferu Warszawa.

§ 3

Zastępstwo i Kierownictwo

Agendy Placówki Transferu Warszawa prowadzi jej Kierownik, zastępujący Placówkę Transferu w sprawach sądowych i pozasądowych.

§ 4

Uregulowanie stosunku służbowego

1. Powołania i odwołania Kierownika Placówki Transferu Warszawa, jego zastępcy i Kierowników grup dokonywa [s] Komisarz dla dzielnicy żydowskiej. Wymagają one zatwierdzenia przez Szefa Okręgu Warszawskiego.

2. Poza pracownikami urzędowymi mogą być powołani kupcy niemieccy jako współpracownicy honorowi Placówki Transferu.

§ 5

Obwieszczenia

Obwieszczenia Placówki Transferu Warszawa ogłaszane będą w Dzienniku Urzędowym Szefa Okręgu Warszawskiego.

§ 6

Zwinięcie w razie rozwiązania

[1.] W razie rozwiązania Placówki Transferu Warszawa Szef Okręgu decyduje o zużytkowaniu jej majątku.

2. Placówka Transferu Warszawa wykonywa [s] nadal swe uprawnienia suwerenne, które jej przyznane zostały w ramach dotychczasowej działalności, aż do czasu wydania w tym kierunku nowych zarządzeń przez Komisarza dla dzielnicy żydowskiej.

3. Zarządzenie to wchodzi w życie w dniu 15 maja 1941 r.

Zarządzenie szefa okręgu o przewodniczącym Rady Żydowskiej w Warszawie z dn. 14.05.[19]41 r.

(Dz. urz. Okr. W., s. 52)

Na zasadzie §§ 1 i 5 rozporządzenia o dzielnicy żydowskiej w Warszawie z dn. 19 kwietnia 1941 r. zarządzam:

1. Dla terenu dzielnicy żydowskiej w Warszawie przekazuje się zadania i uprawnienia burmistrza z godnie z §§ 1–3 do rozporządzenia o zarządzie gmin

polskich z dnia 28 listopada 1939 r. (Dz. rozp. GG, s. 71) przewodniczącemu Rady Żydowskiej w Warszawie.

2. Rozgraniczenie zadań i uprawnień przewodniczącego Rady Żydowskiej od zadań i uprawnień burmistrza miasta Warszawy przeprowadza Komisarz dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie w porozumieniu z Pełnomocnikiem Szefa Okręgu dla miasta Warszawy.

3. Niniejsze zarządzenie wchodzi w życie w dniu 15 maja 1941 r.

°Wydane przez komisarza żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie, Warszawa, Pałac Brühla.

Biuletyn urzędowy ukazuje się odpowiednio do zapotrzebowania. Sposób cytowania: „Biuletyn Urz[zędowy] Żyd[owskiej] Dz[ielnicy] W[arszawa]”⁸⁴

ARG I 182 (Ring. I/208)

Opis: oryg., druk, j. niem., 210x298 mm, k. 4, s. 8.

Gazeta została wydrukowana w drukarni „Monolit” przy ul. Elektoralnej 3 w Warszawie.

Egz. drugi zob. ARG II 22 (Ring. II/323).

12. 30.04.1942, Warszawa. Starosta miejski w Warszawie. Dyrektor Policji dr [Otto] Bethke, Obwieszczenie o obowiązku przestrzegania przepisów ruchu drogowego

OBWIESZCZENIE

1. Nieprzestrzeganie dyscypliny w ruchu przechodniów, szoferów, dorożkarzy i kierowców ryksz, woźniców, rowerzystów itd. zmusza policję do podjęcia w najbliższym czasie energicznej kontroli.
2. Ostrzegam przeto wszystkich uczestników ruchu, aby zwrócili uwagę na stan i wyposażenie swych pojazdów oraz dokładnie przestrzegali obowiązujących przepisów o ruchu.
Spodziewam się przede wszystkim, że:
 - a) szoferzy nie będą przekraczali ustalonych szybkości jazdy,
 - b) zakazy postojów będą przestrzegane,
 - c) przechodnie będą opuszczali chodnik dopiero po zatrzymaniu się tramwajów,

⁸⁴ c-c Fragm. napisany mniejszą czcionką niż cały dok.

- d) czekać się będzie na następny wóz, jeżeli pierwszy tramwaj jest przepelniony,
 - e) nikt nie będzie wskakiwał i wyskakiwał z tramwajów w biegu,
 - f) wszelkie pojazdy, jak samochody, dorożki i wozy konne, ryksze, rowery i wózki ręczne trzymać się będą ściśle prawej strony jezdni,
 - g) wszelkie pojazdy będą należycie oświetlone i
 - h) ściśle przestrzegane będą również inne przepisy o ruchu.
3. Urzędnicy otrzymali polecenie, aby wykraczających przeciw przepisom upominali mandatami karnymi, wzgl[ędnie] w poważniejszych wypadkach składali doniesienie.
- Pijani uczestnicy ruchu będą bez wyjątku podlegali należnej karze.

Warschau, 30 kwietnia 1942 r.

Starosta Miejski w Warschau
Dyrektor Policji
(-) Dr Bethke

ARG II 21 (Ring. II/397)

Opis: oryg., druk, j. niem., j. pol., 592x411 mm, drobne uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

Obwieszczenie wydrukowane w Drukarni Miejskiej, Warszawa, ul. Miodowa 23.

Edycja na podstawie tekstu pol.

9.07.1942. Warszawa. *Urząd Miar przy komisarzy dla dzielnicy żydowskiej w Warszawie, Obwieszczenie dotyczące obowiązkowej rejestracji narzędzi mierniczych w getcie warszawskim*

13.

Warszawa, dnia 9 lipca 1942

Bek. nr 1/42

OBWIESZCZENIE

Zgodnie z obwieszczeniem nr 3 Komisarza dla dzielnicy żydowskiej z dnia 23 czerwca 1942 o zarządzeniach o legalizacji [n]arzędzi mierniczych w dzielnicy żydowskiej nastąpi rejestracja znajdujących się w obrocie publicznym narzędzi

mierniczych, [k]tórej dokona Wydział Przemysłowy i Inspekcja Handlowa przy Radzie Żydowskiej⁸⁵ oraz żydowska Służba Porządkowa.

Wszyscy posiadacze narzędzi mierniczych (wag, odważników, pojemników, przmiarów, itp.), znajdujących się [w] obrocie [pub]licznym mają się zgłosić do właściwych rejonów⁸⁶ Służby Porządkowej celem wykupienia formularzy rej[est]racyjnych.

Wypełnione fo[rmu]larze należy zwrócić do rejon[u] za pokwitowaniem.

Po dokonaniu rejestracji każdy posiadacz narzędzia mierniczego otrzyma zawiadomienie z podaniem terminu, w którym winien zgłosić swoje narzędzie miernicze do legalizacji w Urzędzie Miar przy Komisarzu⁸⁷ dla dzielnicy żydowskiej, ul. Elekoralna 2.

Wydawanie formularzy rej[estra]cyjnych będzie się odbywać w niżej podanych terminach.

REJON SŁ[UŻBY] PORZ[ĄDKOWEJ]	I Dzielnica	II Dzielnica	III Dzielnica	IV Dzielnica	V Dzielnica	VI Dzielnica
20 lipca 1942	1	1	1	1	^a [...] ^a [1]	1
21 lipca 1942	2	2	2	2	2	2
22 lipca 1942	3	3	3	3	3	3
23 lipca 1942	4	4	4	4	4	4
24 lipca 1942	5	5	5	5	5	5
27 lipca 1942	6	6	6	6	6	6
28 lipca 1942	7	7	7	7	7	7
29 lipca 1942	8	8	8	8	8	8
30 lipca 1942	9	9	9	9	9	9
31 lipca 1942	10	10	10	10	10	10
3 sierpnia 1942	11	–	11	11	11	–
4 sierpnia 1942	–	–	12	12	12	–

⁸⁵ Pierwotnie Wydział Przemysłowo-Handlowy RŻ, a od lutego 1942 r. Wydział Przemysłowy i Inspekcji Handlowej z siedzibą przy ul. Leszno 14. Był uprawniony do wydawania nielicznych niezależnych od Niemców koncesji, kontroli zakładów przemysłowych oraz zbiórki surowców wtórnych na terenie getta, etc. Początkowo jednym z referatów Wydziału był Zakład Zaopatrywania.

⁸⁶ Rejon (Terenowy Rejon Służby Porządkowej) – jednostka administracyjna getta warszawskiego nadzorowana przez jeden oddział SP. Podział obowiązywał od końca 1940 r. Zob. dok. 80, rozkaz Józefa Szeryńskiego nr 46 z 27 grudnia 1940 r.

⁸⁷ Urząd Miar przy Komisarzu (niem. Eichamt) w lipcu 1942 r. dokonał na polecenie Auerswalda rekwizycji w warsztatach i składach narzędzi w getcie warszawskim. Zob. APW, Komisarz, sygn. 17, s. 3.

URZĄD MIAR
PRZY KOMISARZU
DLA DZIELNICY ŻYDOWSKIEJ
W WARSZAWIE

ARG I 187 (Ring. I/1220/64)

Opis: oryg., druk, j. niem., j. pol., 468x618 mm, uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

Dokument drukowany w Zakładach Graficznych „Drukprasa”, ul. Nowy Świat 54.

Edycja na podstawie tekstu pol.

1b. Korespondencja z niemieckimi władzami okupacyjnymi i instytucjami m. Warszawy

Po 1.02.[1940?], Warszawa. Prezydent miasta Warszawa, Pismo z 1.02.[1940?] r. do [Zakładu Oczyszczania Miasta] i RŻ w Warszawie w sprawie dostarczania robotników do odśnieżania miasta

14.

Warszawa, dn. 1 lutego [1940 r.]

[Pre]zydent [Mia]sta Warszawa

Za pośrednictwem Zakładu Oczyszczania Miasta do Rady Żydowskiej
Warszawa

Niniejszym zlecam Radzie Żydowskiej wystawienie każdego dnia po sto jedno- i dwukonnych furmanek na potrzeby usuwania śniegu. Koszty obciążają Radę Żydowską.

Prezydent miasta
Wydz[iał] VIII

/-/ Suppinger⁸⁸
Radca budowlany

Odpis

⁸⁸ Erwin Suppinger – doradca Leista, nadzorował z ramienia administracji niemieckiej Wydział Techniczny w Zarządzie Miejskim m.in. sprawy budownictwa, porządku na ulicach, etc. Wrogo

ARG I 212 (Ring. I/1105/1)

Opis: odpis, mps, j. niem., 148x205 mm, drobne uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

15.

Po 06.1940, Warszawa. Firma Wilh[elm] Kuhmichel⁸⁹ (Saarbrücken 3, Am Homburg 35) w Warszawie, Pismo z 6.06.1940 r. do RŻ w Warszawie dotyczące dostarczenia robotników do elektrowni

Odpis

Wilh[elm] Kuhmichel
Inżynier V[erein] D[eutscher] I[ngenieure]⁹⁰
Saarbrücken 3
Am Homburg 35

Do Gminy Żydowskiej

Żądani robotnicy żydowscy w liczbie stu mają się stawić na potrzeby kolei Rzeszy na ul. Armatnią, elektrownia.

Jeżeli nie nastąpi terminowe stawienie się Żydów, to zostaną wyciągnięte najsurowsze konsekwencje.

Warszawa, dn. 6 czerwca 1940 r.

Wilh[elm] Kuhmichel
Inżynier
V[erein] D[eutscher] I[ngenieure]
Saarbrücken 3

nastawiony do Czerniakowa. Zob. M. Urynowicz, *Adam Czerniaków 1880–1942. Prezes getta warszawskiego*, Warszawa 2009, s. 232.

⁸⁹ Firma prywatnego przedsiębiorcy Wilhelma Kuhmichela zajmowała się zbiórką złomu. W połowie czerwca [1940?] prowadziła jeszcze prace w trzech innych punktach: przy ul. Ostroga, Królewskiej i Srebrnej; zatrudniała łącznie ponad 140 Żydów dziennie. Zob. dok. 99.

⁹⁰ Verein Deutscher Ingenieure (VDI) – (niem.) wielobranżowe stowarzyszenie niemieckich inżynierów; powstało w 1856 r. w Düsseldorfie, działa do dziś.

Am Homburg 35

/-/ Blum

ARG I 223 (Ring. I/1105/2)

Opis: odpis, mps, j. niem., 148x205 mm, k. 1, s. 1.

Po 6.08.1940, Warszawa. [Wydział Pracy w rządzie GG], Pismo dr. Frauendorfera dotyczące pracy i wynagradzania Żydów⁹¹

16.

[Wydział] Pracy w ^a[...] ^a

^{aa}[...] ^{aa} w Krakowie

Warszawie

Radomiu

Lublinie

^a[...] ^a kierownicy urzędów pracy.

^{aa}[...] ^{aa} [zastosowanie] pracy ludności żydowskiej, tutaj,

[wyna]grozienie dla Żydów

^a[...] ^a aneks do mojego nakazu z dn. 5 lipca 1940 r., nr urzęd. ^a[...] ^{a92}

^a[...] ^a II. 5217/40.

^a[...] ^a na razie nie jest moim zamiarem wydanie szczególnego ^a[...] ^a dla żydowskiej siły roboczej. Wytyczne dotyczące wynagrodzenia dla Żydów zostały już zawarte w moim nakazie z dn. 5 lipca 1940 r., nr urzęd[owy] II. 5317/40. Zgodnie z wynikiem spotkania z dn. 6 sierpnia 1940 r., na którym obok panów kierowników wydziałów pracy przy szefach dystryktów byli reprezentowani główni zainteresowani pracodawcy, należy się ich trzymać. Zgodnie z nimi płaca dla Żydów zasadniczo wynosi 80% wysokości płacy dla Polaków. O ile tylko jest to możliwe należy zatrudniać Żydów [w trybie pracy] na akord. Jeżeli prac nie można zorganizować w [systemie] akordowym, bądź też w poszczególnych przypadkach wynikają stąd

⁹¹ Max Frauendorfer – szef Wydziału Pracy w rządzie GG, w SS od 1928 r., na początku 1943 r. wysłany przez Himmlera na front.

⁹² Zob. dok. 2 (pismo nr 1).

niższe wyniki, istnieje możliwość wyznaczenia w porozumieniu z urzędem pracy niższych płac.

Jeżeli wydaje się to konieczne, proszę panów kierowników wydziałów pracy przy szefach dystryktów o wydanie zarządzeń odpowiednio do tych dyrektyw, w duchu par. 2 zarządzenia o kształtowaniu warunków pracy i ochrony pracy w Generalnym Gubernatorstwie z dn. 31 października 1939 r. (Dziennik rozp. GG, s. 13). Proszę o powiadomieniu mnie, jeżeli wystąpiłyby trudności przy wprowadzeniu tych dyrektyw w życie.

podpis. dr Frauendorfer
poświadczone [przez]
/-/ Freier
wyższy inspektor rządowy.

ARG I 222 (Ring. I/1220/80)

Opis: odpis, mps, j. niem., 168x218 mm, uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

17. *Po 16.11.1940, Warszawa-getto. Urząd Pracy [Arbeitsamt] w Warszawie, Pismo z 16.11.1940 r. do RŻ w Warszawie w sprawie dostarczenia robotników do pracy. Nakaz dostarczenia 400 robotników do pracy w Puławach i 300 w Łącznej*

URZĄD PRACY WARSZAWA
Konto w Banku Emisyjnym w Polsce
Warszawa
Telefon: 5616066
GESCH.-Z.: II/5317
ROL.P/K.

Odpis

Warszawa, CI, dn. 16 listopada 1940 r.
ul. Długa 38/40

Do Rady Żydowskiej
w Warszawie

Dot.: Wykorzystanie Żydów
Przebieg:

Niniejszym wyznaczam Panu zadanie natychmiastowego dostarczenia następującej liczby żydowskich robotników na potrzeby prac przy budowie dróg w dystrykcie Lublin:

na placówkę budowlaną Puławy⁹³
stacja kolejowa Puławy 400 robotników

na placówkę budowlaną Łęczna⁹⁴
stacja kolejowa Lublin 300 robotników
razem 700 robotników

W obu przypadkach płaca będzie wypłacana według stawek taryfowych. Zarząd obu obozów, w którym znajdują się tylko Żydzi warszawscy, zostanie przekazany w gestię Rady Żydowskiej⁹⁵.

Prace będą trwały aż do czasu wystąpienia mrozów.

Ponownie zwracam uwagę na to, że zarówno zarządzanie obozami, jak też służba porządkowa i utrzymanie porządku na czas obozowego zakwaterowania muszą być skrupulatnie realizowane.

Zaopatrzenie jest zapewnione.

/-/ Hoffmann⁹⁶
Dyrektor⁹⁷

ARG I 221 (Ring. I/275)

Opis: odpis (2 egz.), mps, j. niem., 204x295 mm, drobne uszkodzenia i ubytki tekstu (2. egz.), k. 2, s. 2. Edycja na podstawie 1. egz. odpisu, k. 1, s. 1.

⁹³ Puławy – miasto w zach. części woj. lubelskiego. Założone w okolicy obozy od połowy 1940 r. miały, głównie rękami żydowskich robotników, realizować program „Otto” – budowę i modernizację szlaków komunikacyjnych w związku z planowaną wojną z ZSRR. W dystrykcie lubelskim istniało 19 obozów budowy dróg, w tym w Puławach – 4. Więcej na ten temat zob. J. Marszałek, *op. cit.*, s. 59 nn.

⁹⁴ Łęczna – miasto powiatowe, w woj. lubelskim. Zatrudnieni w obozie robotnicy modernizowali drogę Łęczna – Milejów. Zob. *ibidem*, s. 68.

⁹⁵ Na ten temat zob. dok. 99.

⁹⁶ Kurt Hoffmann, zob. przyp. 4.

⁹⁷ Regierungsdirektor (niem.) – dosł. dyrektor rządowy.

18. Po 4.08.1941, Warszawa-getto. RŻ w Warszawie, Korespondencja dotycząca domów znajdujących się w pobliżu więzienia „Pawiak” (31.07–4.08.1941 r.). Pismo z 31.07.1941 r. gestapo do RŻ nakazujące zamknięcie i zaklejenie okien w domach od strony więzienia, nie wolno korzystać z balkonów. Trzy pisma (3.08 i 4.08.1941) przewodniczącego Wydziału Prawnego RŻ do Referatu Techniczno-Budowlanego Wydziału Gospodarczego oraz do kierownictwa SP, zawierają: listę domów objętą wspomnianym zarządzeniem (ul. Dzielna 21, 23, 25, 27, 29; ul. Pawia 19, 26, 28, 30, 32, 34) i informację o wprowadzeniu go w życie

[1]

Odpis

Warszawa, dn. 31 lipca 1941 r.

Komendant Policji Bezpieczeństwa i S[łużby] B[ezpieczeństwa]
w dystrykcie Warszawa

III/II D/ Gef[än]g[ni]s K[omman]do⁹⁸

Dz. nr 46

Do Rady Żydowskiej
w Warszawie

Ponownie wskazuje się na to, że należy z tamtej strony poczynić starania, aby mieszkańcy domów, mających widok na budynek więzienia przy ul. Dzielnej, Pawiej⁹⁹ itd., nie mieli możliwości spoglądania do środka tego budynku. Oznacza to m.in., że

- 1/ wszystkie istotne w tej sprawie drzwi i okna mają pozostać zamknięte,
- 2/ zakazane jest w związku z tym także wychodzenie na balkony,
- 3/ wskazane okna itp. mają być zatem zaklejone papierem albo czymś podobnym.

⁹⁸ Gefängnis Kommando (niem.) – oddział więzienny.

⁹⁹ Pawiak – więzienie śledcze w Warszawie (nazwa od jednej z bram wjazdowych od ul. Pawiej), od marca 1940 r. więzienie gestapo i największe więzienie polityczne na terenie okupowanej Polski. Szacuje się, że w latach 1939–1944 przez Pawiak przeszło ok. 100 tys. więźniów. Budynek więzienia znajdował się w centralnej części getta. Przejeżdżająca karetka więzienna (przewoziła więźniów na przesłuchania do siedziby gestapo w al. Szucha lub na egzekucje) budziła grozę w jego mieszkańcach. Tuż przed tzw. akcją lipcową w 1942 r. na Pawiaku osadzono internowanych Żydów-obywateli obcych państw. Zob. M. Berg, *op. cit.*, s. 173 n. Zob. też relacje na temat Pawiaka Henryki Łazowert, Dziewięć miesięcy na Pawiaku, oraz Michała Suryca, Wspomnienia z Pawiaka, w: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, s. 477–489.

Za natychmiastową realizację [tego nakazu] odpowiedzialność ponosi Rada Żydowska.

Odpis

Od przewodniczącego
Wydziału Prawnego¹⁰⁰
3 sierpnia 1941 r. WPr. 1190/41

Do Referatu Techniczno-Budowlanego
Wydziału Gospodarczego¹⁰¹

Proszę o niezwłoczne odwrotne podanie do wiadomości Wydziału Prawnego wykazu domów, których dotyczyć winno pismo komendanta Policji Bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego, znak III/II D/Gefgs. Kdo/Tgb. 46 w sprawie domów, położonych naprzeciwko więzienia (tzw. „Pawiaka”).

Odpis

Referat Techniczno-Budowlany
Wydziału Gospodarczego
Gminy Wyznaniowej Żydowskiej
w Warszawie
Nr 1760

Warszawa, dnia 4 sierpnia 1941 r.
Do Wydziału Prawnego

W odpowiedzi na pismo z dnia 3 bm. nr 1190 podaję poniżej wykaz domów, które obowiązuje zarządzenie „Sicherheitspolizei” i których Komitety Domowe odpis tegoż zarządzenia otrzymały.

1. Dzielna 21, 23, 25, 27, 29
1. Pawia 26, 28, 30, 32, 34
1. Pawia 19 róg ul. Więziennej.

Odpis

[2] Od przewodniczącego
Wydziału Prawnego
4 sierpnia 1941 WPr. 1200/41

Do Kierownictwa
Służby Porządkowej

Na podstawie pisma komendanta Policji Bezpieczeństwa dystryktu warszawskiego, znak III/II D/Gefgs. Kdo/Tgb. nr 46 w sprawie domów, położonych naprze-

¹⁰⁰ Przewodniczącym Wydziału Prawnego RŻ był Gustaw Wielikowski.

¹⁰¹ Przewodniczącym Wydziału był inżynier Marek Lichtenbaum, zastępca Czerniakowa. Głównym zadaniem Referatu Techniczno-Budowlanego przy Wydziale Gospodarczym było stawianie murów wokół getta.